ГАРТ

№ 12

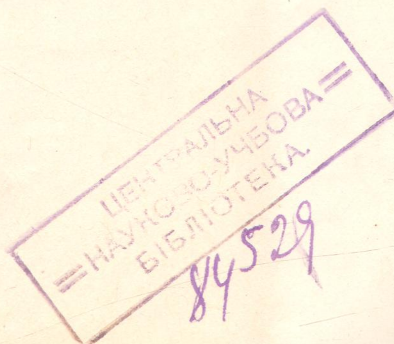
1928

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ГАРТ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА КРИТИЧНИЙ ЖУРНАЛ ВСЕ УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕ ТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

№ 12 ГРУДЕНЬ 1928

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

[89179 (05)]

Укрголовліт № 2792. 20/XI 1928. Зам. № 157. Тираж 1000.

ЗМІСТ

М. ДОЛЕНҐО

З ЦИКЛЮ „ЛЮДСЬКА ПОДОБА“

ЗА ҐРАТАМИ

Мордочка малп'яча, вразлива.
Волохаті руки. Чотирі.
Іх не миє тропічна злива
В цій тісній звірячій квартирі.
А книжки стоять на полицях,
Щоб до них нахилялися лиця.
Розгортають ясну картину,
Родичають із малпою людину.

Триста тисяч минуло років,
Як піднеслось перше людське чоло.
Десять тисяч поколінь на спокій
Відійшло, щоб заступала молодь.
З вогняного насіння город
Зріс і в димний заплутався морок.
В його хащах дальшу долю
Вирішатимемо з бою.

БАРЕЛЬЄФИ

I

З німих, нічних, розлогих та убогих,
Спресованих на вугілля, сторіч
Підвівся гнів і гній на ноги та на роги
— В невимріяну, — вирізьблену річ.

Думкам і поглядам: злітай, підстрибуй
І покладами білими лягай,
Щоб кам'яним крилом піднісся вибух,
Позначивши останнім рубом — край!

В озброєне майбуття входить дужий,
Йому ж підпорядковані сонця,
В ясних дозвіллях гостро надолужить
Гарячу втому віку - воронця.

II

Від малпи старт, метою — надлюдина,
Як божевільний Ніцше наказав.
Тимчасом: ринок, ярмарок, базар,
Всесвітня праця в чоловік - годинах.

Над джерелом бур'ян ідеологій
На замах жде марксистської коси.
Вичікує крицевий звір на логві,
Неситий крови, та непевний сил.

Передісторія, труна - колиска,
Гіркою гирею на дзигарях
Спускається на залізничий шлях
І губиться в червоно - білих блисках.

Фультонів пароплав і перші ради
Розпочинали за гудками путь.
Моря! Часи! Потомлений та радий,
Дивлюсь, як білі береги пливуть.

1/X 1928

ІВ. КИРИЛЕНКО

КУЧЕРЯВІ ДНІ

РОЗДІЛ СЬОМИЙ [1])

(Повість)

— Зняли з роботи в райкомі. Ну що ж, цього й слід було чекати. Треба бути наївним, щоб після розмови з Лазьком плекати надію на дальшу керовничу ролю. А от, що на учобу посилають, це зовсім не погано. Навпаки—прекрасно. Розумніше щось і придумати тяжко. Ба, хіба він перший чи останній? Це старий, випробуваний на багатьох засіб: хитнися десь на роботі, не додержся лінії—і вже тебе або вчитись, або лікуватись посилають. Просто й геніяльно.

Никодим в стані якоїсь тупої байдужости йде вулицею і пригадує деталі вчорашнього пленуму.

Ніхто не заперечував, коли довідались, що його, Гринюка, знімають з агітпропу.

Та й чому ж дивуватися? Адже він ще місяць тому подав заяву про бажання вчитись. Правда, тоді в райпарткомі секретар і Сомов тільки на сміх його взяли, а заяву заховали глибоко в лабіринти шухляди.

— Дивись, який скорий, не встиг у курс роботи увійти—вже й вчитися. Ні, брат, попрацюй. В тебе ще старої зарядки надовго вистачить.

Але то було колись, і Никодим згадує про ті часи з незрозумілим жалем і тугою. Коли б їх повернути... О, він би ще показав себе.

Тільки ж до біса тактовні оті райкомівці: як своєчасно вони згадали про колишню заяву Гринюка.

— Здається, хотів на учобу? — запитав позавчора Ломов

— Не вадило б підучитися. А що?

— Бюро райпарткому не заперечує...

---

[1]) Див. „Гарт“ №№ 7, 8 — 9, 10, 11, 1928 р.

От і все.

Вчора ж відбувся пленум, і постанову проведено одноголосно. А Дубов, оголошуючи її, навіть правої руки не витяг з кешені, що завжди робив у відповідальні моменти.

Зате, коли треба було обрати на агітпропа Виктора, він добрих десять хвилин говорив про видвиженство, про оробочення керовничого складу, про всі плюси майбутнього агітпропа Виктора. Теоретично він, може, й слабший за Гринюка, але це дурниця. Він своє візьме. Никодим йому допоможе, — казав Дубов. А Лазько стверджував ці слова легким нахилом голови. Пленум плескав і йому, й Викторові. Так, так... Безперечно, це останній комплімент йому, Никодимові. Але нащо ця дипломатія? Чому не сказати просто, що, мовляв, Гринюк безхребетний, розмагнічений інтелігент, похитнувся у відповідальний момент і т. д. і т. д.

А врешті до чорта це все... Хай Виктор агітпропом буде, Колька Гранов — секретарем осередку, хай вони навіть в секретарі ЦК йдуть. Мене це, зрештою, не цікавить. Навіть Катрю кооптували в райком, — бо, як же, покаялася.

Думав Гринюк і не розумів, що переважає в ньому: чи прихована заздрість, чи ненависть, а чи просто образа й зневіра в собі, в людях, в життю.

Никодим іде в райпартком поговорити з секретарем про командировку. Він розуміє, що лишатися тут далі в старому райкомівському товаристві не можна. Треба як-найшвидше йти до школи, у гуртожиток, вдаритися в науку і зовсім забути про своє коротке агітпропство.

Треба починати знайомитись з містом, як воно є в дійсності, а не в його книжній уяві. Треба зрозуміти ввесь той складний механізм, ті закони, якими воно живе.

Ще почуває Никодим глибоку образу і ніяк не може зрозуміти, як це все скоїлося. Але бачить одне — для того, щоб не впасти в прірву, треба цупко вхопитися за учобу, за роботу над собою. Безумовно, праві були його товариші, коли рішали його долю. А він ще покаже себе. Тоді десь з другого кутка виринали інші думки — темні, безнадійні, розпачливі. Були вони настирливі і владні, наче давно вже вважали себе за єдино законних господарів його безладної голови.

Невже я така ганчірка, хлопчисько жовторотий, що заплутався в звичайних життьових справах. Невже в мене не вистачить сили і терпіння перевиховати себе, вигнати геть розмагніченість, ідеалізм, романтику. Час вже подивитися на все глибше, серйозніше. Та чим ближче він підходив до червоного будинку райпарткому, безнадія

БУДІВЕЛЬНИКИ

ставала нахабнішою, її владний голос вкривав собою всі думки і почуття Никодимові.

— Так, так, який з тебе комсомолець? Ти просто шматок клоччя, безвольна істота. Нюня з тебе, а не молодий активіст. Ти навіть дівчини, звичайної робітниці не зумів привернути до себе. Де вже тобі втримувати натиск ворожих стихій? Для цього знайдуться мільйони Лазьків, Дубових, Викторів... Тебе ж цілком справедливо посилають підучитися — може, колись, десь і пригодишся. Так то, хлопче,— сухо й методично вистукувала в голові думка.

І від того Никодимові стало ще болячіше. Серце тоскно защеміло, і захотілось яко мога швидше виконати формальності, щоб непомітно, як злодій, зникнути з району туди, в центр, в гуртожиток партійної школи. Нові люди, нова робота. Мо, хоч там буде легше.

Секретаря в райкомі не було. Никодимові сказали, що він поїхав до окружкому і, мабуть, сьогодні до райкому вже не повернеться.

Никодим добре знав, що командировку можна взяти і в оргінстра, але не пішов до нього, бо не хотілось ще одну людину робити свідком його сьогоднішнього стану.

— Краще день пересидіти вдома,— вирішив він і, більше ні з ким не розмовляючи і не заходячи в райком комсомолу попростував до виходу.

Та хіба він коли-небудь сховається від знайомих? Треба ж було біля самого виходу зустріти Катрю.

Вона всміхнулася йому, як рідному після довгої розлуки.

— І не сором тобі цілий тиждень на очі не показуватись. Отак старих друзів пам'ятаєш. Ай-яй-яй... — докірливо похитала вона головою, міцно й тепло стискуючи Никодимову руку.

— Коли хотіла бачити, зайшла б. Хіба не знаєш, де живу? — вимушено пробурмотів той.

Він помітив, що Катря була в якомусь піднесеному настрої, її чорні тернові очі вже давно не світились привабливим вогнем. Обличчя від легкого морозу аж сяло, переливаючись блідорожевими, ніжними тінями.

Мабуть, Катря знову стала такою, як була в перші дні їхнього знайомства. Мабуть, вона зараз надзвичайно спокійна і урівноважена,— подумав Никодим, і йому забажалося сказати їй щось неприємне, образливе, щоб хоч трохи порушити її гармонійний настрій.

— Тобі, мабуть, тепер дуже ніколи, —кинув він, з-під лоба поглядаючи на Катрю, підкреслюючи слова.

— Чому тепер і чому дуже? — здивовано піднесла брови дівчина

— Як же ж, робота, член райкому. Мабуть, Лазько вже індивідуальною обробкою займається. Правда ж?

Никодим почував, що говоре дурниці, але стримати себе не мав сили. Дуже велика образа була йому за все пережите.

Катря не почервоніла, і це вразило Никодима ще дужче. Не спалахнула, навіть брів не стиснула на переніссі. Навпаки, цілком спокійно й байдуже, дивлячись кудись у бік, відповіла:

— А як же ж, хіба ти не знав? Безумовно, займається, та ще й як уважно. Майже що-вечора я буваю в нього, читаємо, розмовляємо, іноді тебе згадуємо.

— Ну, то на все добре. Може, швидко не побачимось.

— Хіба переїздиш в гуртожиток?

— Обов'язково.

— А коли це буде, можна поцікавитись?

— А тобі хіба не все рівно, — з відтінком образи, стиха запитав Гринюк.

— Ну ясно що ні. Все ж таки як там не було, а ти працював у нашому районі, багато зробив користи для всіх, іноді й мені допомагав розбиратись у питаннях. Може, я хочу тебе виряджати.

Гринюк не сказав більше ні слова, тільки всміхнувся хоробливою посмішкою, довгим докірливо-благаючим поглядом спинився на Катрі і, потиснувши руку, швидко пішов геть.

Катря глянула йому вслід, і сильно гримнувши дверима помчала на другий поверх, де за масивним дубовим столом сидів чорнявий оргінстр.

Але в своєму кабінеті Лазька не було. Катрі сказали, що він у Дубова і швидко буде.

Вона взяла зі столу газету і, вмостившись на стільці, почала переглядати її.

А в той час Лазько, зручно вмостившись на ріжку стола Дубова, дивився просто в рот Ломову. Дубов важко наліг грудьми на стіл і сидів також, уважно і питливо вслухався в те, що говорив Ломов. А Ломов щось швидко розповідав, виробляв руками енергійні рішучі жести, витягав з теки і знову ховав у неї якісь затерті невеличкі папірці.

Коли він скінчив, запанувала хвилинна тиша.

Нарешті Дубов схопився з крісла, вдарив долонею по столі так сильно, що абажур до лямпи задзеленчав ніжним дзвоном, і сказав:

— Це ж чорт-зна-що! За всяку ціну треба спіймати гадюку.

— Да-а-а... Шість років переховуватися — це не жарт. Багато справ натворила, — протяг Ломов. — От тобі й гражданка Куца... чи Сандомирська, чи як там її у біса...

— Не турбуйтеся, хлопці, — спокійно зауважив Ломов, — я вже зробив що треба. Цими днями вона безумовно буде спіймана. Тим

більше, що за її чоловіком стежили давно. Отже й вона не лишилась без уваги. Та мене цікавить зараз інший бік справи: що в неї було з Гринюком.

— На мою думку, з цього боку небезпеки ніякої. Коли щось було між ними, то тільки на романтичному ґрунті. Не думаю, щоб Гринюк за такий короткий час щось міг знати про справжню професію своєї чарівної сусідки, — жваво проказав Дубов.

— Краще, коли б він одверто сам розказав про все. Тепер коли що й було, він не буде відмовлятись, — додав спокійно і розважно Лазько.

Ломов не перебивав хлопців, мовчки вислухуючи їхні зауваження. Він і сам прекрасно розумів, що в Гринюка далі залицяння та любовних інтриг з сусідкою не пішло. Не така вже вона наївна, щоб говорити про себе агітпропу райкому, та й він, коли б насправді знав щось про неї, не поводився б так неуважно з її листами. Ломову просто, як старшому товаришеві, хотілось вивірити, як поводитиметься молодь у таких важливих справах.

І, мабуть, Ломов цілком був задоволений з тверезих відповідей хлопців, бо підвівся і, прощаючись з ними, сказав:

— Обидва ви правильно говорите. Я з вами цілком погоджуюсь, але поговорити з Гринюком взагалі не шкодить, Боюсь, що він і досі думає, що ми йому хочемо лиха, і піде з такою думкою на учобу. Насправді ж він хлопець не поганий і ще не зовсім з дороги збився. Може б, взавтра вранці сходити до нього й влаштувати щось подібне до товариських проводів. Бо ж чув, він переїздить в гуртожиток. Що ви на це скажете?—запитав Ломов, тримаючись за ручку дверей.

— Обов'язково треба сходити, — негайно погодився Лазько.

— Чи йти, то йти, — коротко бовкнув Дубов, і низько схилився над паперами.

Слідом за Ломовим вийшов і Лазько. Коли вглядів Катрю, з обличчя йому зійшла уважність і зосередженість і воно стало радісним і ясним.

— А я на вас чекаю, дорогий товаришу, — підвелась Катря.— Скажіть, будь ласка, чи будете ви сьогодні вільні увечері? — жартувала вона, всміхаючись одними очима і тискаючи руку оргінстра.

— Може, знову щось у книзі не розумієш, гражданка ти . . .

— Не вгадали, товаришу, не вгадали. Навпаки. В книжці все розумію. Я зовсім для іншого запитувала.

— Промовляйте, я вас слухаю, — вдаючи серйозного, говорив Лазько, вмощуючись на стіл.

— Я, розумієш, хотіла запропонувати тобі сьогодні вдвох сходити до Гринюка. Він останні дні якийсь знервований, намагався образити мене. Мабуть, йому боляче й неприємно після всього того.

Катря говорила тепер цілком серйозно, і Лазькові на обличчя лягла ледве помітна тінь.

— То що, втішати хочем його, — всміхнувся він.

— Яка там втіха, просто ми його розважимо трохи, доведемо, що вчитися для нього буде далеко краще, ніж працювати в райкомі. Взагалі слід товариша підтримати в скрутний для нього час. Все ж таки як не як, а...

— Розумію, розумію, — вже швидше, ніж завжди, заговорив Лазько. — Це хороша ідея. Та, на жаль, я сьогодні ввечері зайнятий. Ніяк не зможу бути з тобою. Але не заперечую, можеш сходити сама. Це буде навіть краще для нього.

Катря хвилину повагалась, — щиро каже Лазько, чи випробовує її, — потім рішуче війнула стриженим волоссям, сказала:

— Чи так, то й так. Подивлюсь. Може, й справді піду. А поки-що, не буду вам заважати. Працюйте, дорогий товаришу.

І вона швидко вийшла з кімнати.

Вечоріє. Будинки кидають від себе велетенські незґрабні тіні, які, переплітаючись між собою, створюють фантастичні сплетіння гігантських геометричних фігур. Вже давно засвітилась електрика, і в жовтявих вікнах мляво рухаються тіні. Скінчивши денну метушню, місто розгойдується, набирає нової снаги для нічного. І байдуже до всього цього мчать трамваї і автобуси туди, в центр.

Цілий день сидить Никодим у своїй кімнаті, мовчки роздивляється свої книжки, кілька разів поривається читати, але якась тупа байдужість опанувала його, і ніщо не вкладається в голові. Думає про те, чи не краще було б знову повернутись на село і згадувати про місто, як про якийсь чудний сон.

Але тут же сам себе ловить на розмагніченості, інтелігентщині, і знову вимальовується перспектива життя в гуртожитку, учоба, активна робота. Може, воно йде на краще... Тільки де там. Поки був потрібний, шанували, а тепер — годі... Можеш іти собі на учобу. Да.

З самого ранку Никодим лежить на ліжку, байдуже водить очима по кімнаті і смалить цигарку за цигаркою... Дві спорожнених цигаркових коробки лежать на стільці біля ліжка, і, коли Никодим час од часу повертається до столу, щоб взяти якусь книжку зір його спиняється на надписові:

„Н-ська Держтютюнова фабрика. Харків".

Тоді в уяві постає Катря, осередок тютюнової фабрики, вусатий Ломов, в розпаленій уяві проходять Дубов, Лазько, Виктор і завжди веселий, балакучий Колька Гранов.

Тоді ще дужче канудить Никодима, і він не знає, що це таке: чи звичка до цих людей, чи любов до них, чи повага до їхньої сили й загартованости.

Та найдовше його увагою опановує Катря. Никодим думає, що в усьому винен тільки він. Поведись з нею інакше, допоможи їй у скрутний час, він би тепер бачив її біля себе—і нікчемними б йому здавались усі оті загальнолюдські страждання, болі, зневір'я.

Каяття швидко зникає, бо баче Никодим, що воно нічого не допоможе. Пізно. Треба йти тією стежкою, на яку постановлено, і не сходити з неї. Щось подібного, здається, казав Лазько. Інакше прірва, соціяльна смерть.

Темно в кімнаті Никодима, але він не запалює світла. Хіба не все рівно. Навпаки, при світлі якось незручно буде бачити самого себе, частини свого тіла, розхристаний одяг, бо ніякої радости ні колишнього задоволення не буде від того. Тільки гострий біль та тупе безсилля і розчарованість.

І тільки, коли в двері постукало, Никодим швидко схопився, одкинув назад кучерявого чуба і запалив електрику.

Хто б до нього міг прийти? Хто? І не встиг він сказати „Увійдіть", як на порозі опинилась Катря.

Вона була надзвичайно спокійна, як тихе лісове озеро, очі дивилися одверто й щиро, і це дратувало Никодима.

— Значить, їм абсолютно байдуже. Їх ні трошки не хвилює мій стан. Ба, як вона дивиться, наче глузує з мене. Але чого ж тоді прийшла? Чим це пояснити?

Никодим ніяково каже ледве чутно:

— Ну що ж, сідай. Говори, що нового, як живеш.

Він знає, що говорить шаблонні, заялозені слова, що тут потрібне щось інше, але він тільки розгублено мовчить і підсовує Катрі стільця.

— Не турбуйся, — каже вона і всміхається чи то вибачливо, чи то винувато. — Я не надовго... Проходила повз, рішила заглянути. Думала, не образився. До речи, хочу в тебе попрохати останній номер „Більшовик України".

— Десь був, пошукаю, -- відповідає Никодим і очікуючи дивиться на Катрю. І очі йому такі благаючі і одверті. — Хіба тільки ради журналу зайшла? Невже у тебе не знайшлося для мене більш товариських справ?

— Чому ти так гадаєш? Журнал журналом, а, крім того, я завжди з радістю готова говорити з тобою на різні теми. Ми ж товариші врешті - решт, як ти гадаєш?

— Були...

— Чому були, а не є? Хіба ти на мене сердишся?

— Не серджусь, але кинемо про це, Катю. Ти прекрасно знаєш моє відношення до тебе, і було б глупо й наївно зайвий раз про це говорити.

— Сам винен. А втім, я поважаю тебе й вірю, що врешті-решт ти сам побачиш, де саме ти помилявся, і тоді не будеш так вболівати з кожної дрібниці.

Катря замовкла і почала шукати в купі книжок потрібного журналу. А Никодим стежив за її спокійними, розміреними рухами, і його раптом обуяла лють.

— Що це, справді, таке? Приходить якась дівчина, звичайна собі робітниця і поводиться зі мною наче з маленьким хлопчиком, що нашкодив. Яке вона має право на це? Чи давно вона й сотні й тисячі їй подібних з захопленням слухали мої промови, плескали мені, вважали за найбільший авторитет, а тепер раптом вона наважилась повчати, бути вчителем. Чи вони всі змовились, чи чорт їх знає. До біса це опікунство...

— А в тебе й белетристика є,— лагідно всміхнулась Катря, перекидаючи книжки.

— А чого ж би їй не бути. Характерна ознака гнилих інтелігентів,— гірко й докірливо, у нотками роздратованости сказав Никодим, щоб хоч трохи загасити обурення.

Думав:

— Ось вона стоїть в моїй кімнаті і з незалежним виглядом кидає на мою адресу різні сентенції, а насправді ж вона звичайна собі дівчина, з такими ж самими потребами, як і мільйони їй подібних. Говоре про журнал, а думає, мабуть, про Лазька, про його чорні брови, міцні широкі плечі.

І яка, врешті, ріжниця між нею і Мері. Тільки й того, що та робить це простіше, віддається тому, хто їй подобається, без зайвої тяганини, зі смаком, а ця намагається підвести під звичайний фізіологічний акт якусь ідейну базу і від того вважає себе вищою за всіх.

А коли так, то до чорта оцю настогидлу гру в кузьмірки, треба просто взяти з бою те, що само в руки не дається.

Никодим так переконався в правдивості свого висновку, що зробив крок в напрямку Катрі, але пригадав чомусь першу її візиту, і всередині десь тоскно защиміло.

— Треба без церемоній. Досить я терпів,— рішив він і раптом поклав Катрі руку на плечі. Чекав, що вона обернеться і здивовано запитає, що це значить, але відчув, що тільки злегка здригнулись теплі дівочі плечі од дотику його гарячих рук, а Катря знову, навіть не глянувши на нього, рилася в ворохі книжок.

— Невже вона не заперечує?— майнула радісна й облудна думка.— Можливо, бо сама ж прийшла. Мабуть, справді рішила...

Ще дужче нахилився Никодим до білої шиї і почув, як ніжно залоскотало йому щоку запашне каштанове волосся.

Від хвилювання і жаги Никодим раптом здригнувся, далі несамовито, як опечений, схопив Катрю за плечі, притиснув до себе.

— Люба... Дорога... Мила... Ти згодна, правда?— Він наблизив зчервоніле, налляте кров'ю обличчя до її здивованих, широко розкритих чорних очей і, поринаючи ввесь в оті чарівні криниці, шепотів горяче і палко.

А вона не відштовнула його. Тільки дужче стиснула брови на переніссі, випросталась, сперлась рукою на стіл і стояла, як монумент. Лише груди хвилювали білу блузку та в очах палав нерозгаданий вогонь.

Никодим зрозумів це, як мовчазну згоду, і раптом, осатанівши, обхопив її обценьками рук. З силою шарпнув до ліжка. Тоді тільки Катря спокійно взяла його руки, цупко стиснувши в своїх, і поволі звільнилася від нервових Никодимових обіймів.

— Ти знову своє. Облиш,— тихо сказала вона, дивлячись просто в зацьковане й розгублене обличчя Никодима.

А той, як переможений і збитий з ніг борець, важко упав навколішки і поривчасто з тваринним захватом почав обіймати стрункі дівоцькі ноги.

Врешті дівчина шарпнулася, випорснула з Никодимових обіймів, ступила два кроки назад, міцно стиснула кулаки і з гнівним блиском в очах, притамованим, але рішучим голосом проказала:

— Тільки спробуй підійти. Як тобі не соромно. Хіба тобі невідомо, що я живу з Лазьком? Чи по твоїй теорії можна розкидатись направо й наліво? Ну, брат, вибач. Такого я од тебе не чекала. А ще освічений!

І, докірливо змірявши зігнуту Никодимову постать, що поволі підводилась з долівки, Катря на ходу обсмикнула сукню і сильно грюкнула дверима.

Никодим тупо подивився їй вслід, потім раптом схопився і божевільним скоком опинився біля дверей. Вони широко одчинились від сильних ударів його витягнутих поперед себе рук.

— Катю, пробач! Вернись! Я вже не буду! Катю, вернись! Вернись!

Та його слів уже не чула Катря, її чіткі кроки гулкою луною розлягалися по сходах і танули там, унизу.

Никодим щось вигукнув так розпачливо, наче шматок серця виплюнув, та, почувши, що відповіди нема, поплентався від дверей і скошеною стеблиною упав на ліжко.

Хотілось плакати, зі слізьми вилити всю образу і тугу, і біль. Та сліз чомусь не було. Тоді родилася нестримана лють, така сильна і гаряча, що руки сами по собі хапали все, що попадалося їм, і рвали, трощили, ламали.

Аж пізньої ночи очуняв Никодим і побачив, який розгардіяш і безладдя в його кімнаті.

Його стомлене тіло, наче побите товстими ціпками, нило і боліло. В голову ніби хтось напхав клоччя — така вона була порожня, байдужа і чужа.

І ще гостро відчув Никодим безмежну жагу. Пити, пити, швидше — може, зникне біль, може, знову повернуться думки. Море б випити, захлинутись водою. Кинувся до столу, де завжди в глечику була вода. Спраглими губами припав до холодних вінців, та жодної каплі не висмоктав.

Глечик був порожній. Люто махнув рукою, і дрібні черепки рясно вслали підлогу.

Вгамувавшись, раптом згадав „Нову Баварію“, розпачливі зойки гармошки, терпкий смак пива і випари п'яного повітря.

Туди. Тільки туди.

Центр столичного міста не знає відпочинку. Цілу добу безперервно там клекоче життя. Тільки пізньої ночи зменшується, трохи вщухає ота вулична метушня, і настає перепочинок. Та то тільки на перший погляд. Насправді ж місто не знає ні хвилини спокою: завжди живе, хвилюється, кудись стремить в своєму вічному рухові.

Далеко за північ, коли публіка давно вже роз'їхалась з театрів, вулиці трохи порожніють, і безнадійно закохані пари мляво никають по хідниках та іноді натовпи молоди, падкої до пригод.

Тоді на вулицях хрипко лунають голоси візників, час од часу прорветься п'яний заспів, а над усим панує тривожний сюрчок міліціонера.

Лишаючи по собі тяжкий дух, з гуркотом проїжджає валка золотарів і зникає десь у завулку.

Іноді можна зустрінути людину на підпитку, що поспішає кудись дійти, а насправді топчеться на місці, вимальовуючи ногами на засніженому бруку найоригінальніші візерунки. Такого громадянина уважні міліціонери негайно беруть під свою опіку, і так чи інакше, а доведеться йому ночувати в найближчому районі.

Кучеряві дні

Ще ближче до ранку на роботу виходять затушковані в кожухи, незґрабні діди і починають підмітати вулиці. На розі самотньо куняє спізнілий візник та іноді пройде гурт робітників з нічної зміни.

Никодим вперше так пізно опинився на центральній вулиці. Іноді йому доводилось затриматись десь на зборах або на засіданні, та це траплялося зрідка, і Никодимові не доводилось спостерігати життя нічних вулиць великого міста. Те життя було йому таке далеке й невідоме, а ще більше просто чуже й незрозуміле.

Цієї ж ночи після розливчастих звуків гармошки, п'яних пісень та цілої батареї випитих пляшок його потягло в центр, де так багато невідомих людей, руху і світла.

Було біля першої, коли він ішов майданом Тевелева. Плентався він похмурий, злегка похитуючись і п'яними мутними очима пронизуючи кожну зустрінуту постать.

Ідучи в пивну, він думав, що залле свою тугу, потопить її в жовтуватій холодній рідині. А насправді пиво ще більше розпалило його збентежену уяву, і він кипів бажанням задовольнитися.

— Що я, справді, гірший за всіх, чи в мене душа з лопуцька? — думав він, під'юджений музикою...

— З Катрею не вигоріло, ну, й чорт з нею! Хіба мало їхнього брата.

Ішов вулицею і пильно сласно вдивлявся в кожне підфарбоване обличчя, міряючи з ніг до голови зустрінуті жіночі постаті.

Пригадав оповідання одного товариша про повій. Так, так, оце ж, мабуть, і вони йдуть такою байдужою ходою, пускаючи цигарковий дим в обличчя прохожих. Ще казав товариш, що жінки ці дуже легко розвязують полову проблему, що для цього потрібні тільки гроші та трохи нахабства.

Механічно пощупав кешеню. Гроші були. А решта — все дурниці.

Никодим так переконав себе у потребі задовольнитися, що, здається, ніякі земні сили не змогли б тепер перешкодити йому.

Пригадав селянське прислів'я: „На гриві не вдержався — на хвості й поготів". І від цього Никодимові стало трохи легше, ніби він знайшов виправдання своїм намірам.

А людей на вулиці все меншає й меншає. Спочатку йшли натовпами, далі по двоє, троє, а це лишень самотні жінки блукають неповороткими тінями, та ще охоронці люду вистукують кроки по бруку.

Підійти до першої й запропонувати. Чого там довго вибирати? І взагалі... — „Тореадор, смелее в бой"...— рішив Никодим і скерував свої непевні кроки назустріч одній з тих багатьох нічних розфарбованих принад.

Ось вже близько. Наблизились. Вона вже очікуючи дивиться на Никодима, ніби промовляє очима... Никодим почуває, що він напевне має жалюгідний, прибитий вигляд, що треба ж щось робити, казати. А то похнюпився й мовчить. Рішуче звів очі і бачить тупе, посиніле обличчя, вкрите товстим шаром якогось мазива, та ще помітив благаючі вогкі очі та червоні трояндові пелюстки карміно-вих губ.

Никодим не зупинив її. Довгим поглядом глянув услід і пішов далі.

Ще зустрічав він кілька жінок, але до жодної не наважився підійти. Його канудило від розмальованого обличчя, брудних слів та нахабних масних поглядів.

Може, краще повернутися додому. Втекти від цих почвар, забути про все, а завтра почати колишнє безтурботне життя. Але ж Катря, Катря! Вона ж знову одштовхне мене, як і сьогодні. Ні, треба кінчати!

До речи, он на другому боці він побачив одиноку жіночу постать в звичайному пальто і в темному простенькому капелюсі.

— До неї обов'язково підійду. Досить тягти справу,— думав Никодим, прискорюючи кроки.

Коли він наблизився до жінки, його рішення ще більше зміцнилося. Що це — вона навіть не нафарбована і не просить у нього цигарки? Але дивиться довгим, питливим поглядом. Може, недавно почала — не звикла.

— Тільки яка ж вона до біса хороша! І очі, і брови нагадують Катрині,— подумав Никодим, а в серці щось боляче кольнуло. Годі вагатися! Рішуче ступив два кроки і, соромливо дивлячись на носки її блискучих черевиків, ледве чутно промовив:

— Підемо.

Жінка хвилинку помовчала, разів зо два зміряла поглядом Никодима і відповіла просто:

— Підемо.

— Скільки?

— П'ять.

— Добре.

І Никодим, не випускаючи жіночої руки зі своєї, мовчки йшов у темний завулок, що обіцяв чудову схованку.

Його брала нетерплячка.

— Далеко ще? — стиха спитав він, не дивлячись на свою попутницю.

— Ні, ось тут, ще хвилинку і вже.

Справді, швидко вони далеко лишили за собою центральну вулицю, пройшовши ще кілька будинків, спинились біля воріт.

— Ви тут живете? — набираючи сміливости, запитав Никодим.

— Так, я тут живу,— якось протягуючи слова, іронічно заговорила жінка.— Але дозвольте вас запитати, товаришу Гринюк, чому ви сьогодні не були на міському комсомольському активі?

Гринюк звів на неї широко розкриті очі і суконним язиком ледве поворухнув:

— Хіба ви не той... як його, вибачте...

— Звичайно, не той... Треба краще придивлятися, любий товаришу, бо так можна в неприємну історію вскочити. Як же! Іду з активу, не поспішаю, хочеться подихати свіжим повітрям — і раптом така зустріч. А ще й агітпроп!

— Я не хотів. Я помилився. Ви мене не знаєте. І який я агітпроп,— не говорив, а белькотів Никодим. Слова жінки спантеличили його, придавили до землі, палили, наче окріп.

— А я вас, між іншим, не раз чула на зборах і бачила. До того ж, як бачите, цілком твереза і тому певна, що не помилилась. Крім того, є такі установи, що вияснять, хто з нас помилився. На добраніч.

Жінка рвучко повернулася і зникла в темному дворі.

Никодим, зігнувшись, як прибитий пес, стояв біля воріт і не міг поворухнутися. Пристрасть і хміль наче водою змило. Тепер не хотілося йому нічого, крім одного: щоб раптом під ногами розступилась земля і ковтнула його як нікчемну, маленьку піщинку.

Довго стояв біля воріт, намагаючись збагнути те, що скоїлося. Хотілось плакати, кричати, битися головою об залізні ворота, благати когось або проклинати.

Пронизливий сюрчок міліціонера нагадав йому, що тепер ніч, а він стоїть один в темному завулку біля чужого двору, наче прикутий до кам'яної стіни міцними залізними ланцюгами.

— Треба йти звідси негайно,— подумав він, зробивш[illegible]ка непевних і боязких, наче йшов над прірвою, кроків в[illegible] місця, де його зупинили дівочі слова.

Не зчувся, як його підхопив візник, що [illegible]ав мимо, і, тільки ховаючи обличчя у комір пальто, ле[illegible]но, як тяжко хорий, проказував йому свою адресу.

— —

Вранці Гринюк проки[illegible] своїй кімнаті і швидко почав вертатися до пам'яті. [illegible]чив порозкидані напівполамані стільці, власну сорочку н[illegible]ошматовану на дрібні смуги. Книжки, газети безладними [illegible]ивали долівку. Черепки з глечи[illegible]и до розсипались тоді п[illegible]ті, так і лежали тепер незмін[illegible] гадуючи про кошмар[illegible] очі.

Та що найбільше вразило й стурбувало Никодима, те, що біля столу сидить Дубов. Він низько схилився над зшитком і уважно щось виписує в нього швидким почерком.

Никодимові хотілося одвернутися до стіни, вкутатися в одіяло й не обзиватись, аж доки Дубов покине його.

Та кровать зрадливо рипнула, Дубов швидко повернувся і сказав:

— Чого ти так довго спиш? Встав би — хоч порядок навів у кімнаті. А то наче в тебе обшук був або погром,— всміхнувся він, дивлячись просто в перелякані очі товариша.

Никодим довго шугав по кімнаті винуватим поглядом, намагаючись не дивитись на Дубова, потім промовив, натягаючи на себе ковдру:

— У мене був учора нервовий припадок. Я вже давно хорий. Це часто зі мною трапляється.

Дубов, мабуть, повірив Никодимові, бо з жалем подивився на нього і сказав:

— Погана справа. Треба буде по весні обов'язково послати тебе на лікування, бо так, знаєш, можна хто й зна до чого себе довести.

Гринюк бачив, що на деякий час він заховав правду, і вже спокійніше запитав:

— А ти чого це опинився в мене?

— Поспішаю в окружком, а звідти доведеться їхати на збори студентства. Доклад робитиму там. По дорозі в окружком і зайшов оце, щоб трохи підготуватись до доповіди.

— Он воно що. А я думав, просто зайшов.

— Крім того, маю сказати тобі одну новину.

Гринюк наїжачився. Знову неспокій, нахабний і гнітючий.

— Що ж то за новинка?

Дубов глянув по кімнаті, спинив погляд на дверях і, пересвідчившись, що вони тільки вдвох, сказав тихо:

— Цими днями розкрито велику шпигунську організацію.

— Та ну! — здивовано й зацікавлено перепитав Никодим.

— Головне ж, що в тій шпигунській організації не аби-яку ролю відогравала твоя чарівна сусідка.

— Мері! Марія Васильовна! Куций! — аж підскочив з ліжка Никодим.

Блідий і схвильований, він підлетів до Дубова, шарпав його за рукав і допитливо дивився в очі.

— Ти жартуєш. Скажи правду, Дубочок, скажи!

— Тут, брат, не до жартів. Кажу ж тобі, що організацію розкрито, Мері затримано в Криму, і швидко буде над ними суд. Все це дуже просто й зрозуміло. Але чого ти так хвилюєшся?

— Я нічого... Я взагалі... Дивно якось. Живеш — і раптом така несподіванка. Хто б тільки подумав!

— Вийшло якраз так, що й думати довго не довелося. Пригадуєш, Ломов якось показував тобі листа Тані Сандомирської?

— Так, пригадую. Це було, коли в нього народився син.

— Правильно. А пам'ятаєш, він обіцяв знайти авторку цього листа?

— То що, може, Мері й є авторка його?

— Ти вгадав. Цілком випадково Ломов виявив, що твоя сусідка і є та сама Сандомирська, що в 19-му році працювала в денікінській контр-розвідці.

Гринюк сидів блідий, наче крейда. Він тепер пригадав, чому таким знайомим йому здавався почерк Мері, коли він читав її листа. Нема сумніву, тільки в нього міг побачити Ломов її писанину, а по ній розшукати й авторку. Значить і в цій справі його ім'я буде згадуватись.

Він уже нічого не міг говорити, тільки уявляв, як почнеться тяганина, як його будуть допитувати, а товариші скоса поглядатимуть. До того ще пригадалась минула ніч з її такою небажаною й несподіваною зустріччю. Все це таким тяжким тягарем налягало на Никодима, що він тихо похилився на ліжко, і тільки очі, перелякані й злегка потьмарені, свідчили про те, що ця людина ще живе й думає.

Дубов склав зшитки, потиснув розм'яклу й вільну руку Гринюкову і вже в дверях раптом зупинився й почав щось шукати в своєму портфелі.

— Ага. Знайшов. А то трохи було не забув. Тут тобі пакет з контрольної комісії,— спокійно сказав Дубов і від порога кинув Гринюкові конверта.

Никодим поволі підвівся, обережно взяв з долівки пакета і довго й пильно вдивлявся в розмашисто написану адресу.

Такі самі пакети він одержував майже що-тижня. Не раз його викликали в КК в різних ділових поважних справах. Та сьогодні цей звичайний пакет мав особливе значіння.

Ну що, коли ота нічна знайома вже донесла. А, мабуть, обов'язково донесе, бо як же, агітпропа райкому спіймала на гарячому вчинку. Як же не заробити на цьому політичного капіталу? Тільки не може бути, щоб так швидко викликали. Просто нарада якась... А втім, невідомо, що ховає цей конверт.

Розгорнув вчетверо складений аркуш і прочитав:

„Н-ський Райком. Тов. Гринюкові.

Контрольна Комісія просить Вас сьогодні о 12 год. прибути до секретаря Партколегії тов. З. для переговорів".

Підпис

Звичайні слова, чітко видруковані на офіційному бланку. Никодим прочитав удруге, втретє, а в хорій уяві слова ці набували тепер темного захованого змісту.

Ну хай, про цю ніч там ще не знають. А чому міліціонерові мовчати? Він же комсомолець. Ніхто йому цього не заборонить. А що, коли й справді все зібрано докупи? Що тоді? Куди?

Никодим довго й уперто дивився в одну точку на стіні, і перед очима проходять картини, одна сумніша й важча за другу. В ушах ще настирливо гуло оповідання Дубова про шпіонку Мері, про суд над нею, і не міг збагнути Никодим, що все це означає. Він відчув себе людиною, що опинилася десь на далекому закинутому острові і на неї з кожного закутка чекає несподіване лихо.

З півгодини нерухомо сидів і мутними очима дивився то на папірець з контрольної комісії, то на брудні носки своїх чобіт. Ці півгодини воскресили в пам'яті і показали на очі все його недовге життя. А найчастіше на думку Никодимові спливала одна укохана картина: коли вона приходила на зміну іншим, Никодим якось тихо й радісно посміхався, закривав очі і нагадував людину, що впивається якоюсь надземною музикою.

І ввижалось йому: шумливою центральною вулицею міста суне урочиста похоронна процесія. Виблискують на сонці великі труби оркестри, червона домовина злегка похитується на дужих плечах Ломова, Дубова, Лазька, Кольки Гранова, Виктора. Слідом Катря з дівчатами несе розкішні вінки з зворушливими написами. На обличчі у неї смертельна туга, а з очей падають срібні краплинки. Вона плаче тихо, щоб ніхто не звертав на неї уваги, але від того ще болячіше стає їй. Вона почуває себе винною в смерті Никодима.

Натовп посувається вгору. На хідниках спиняються люди і одне одного тихо запитують:

— Не знаєте, кого ховають?

— Мабуть, якогось відповідального робітника.

І раптом оркестра ридає жалібним маршем Шопена. Розпачливі згуки хапають за серце, пронизують всіх тихим сумом. Голови схиляються. Тільки його бліде, наче висічене з мармуру, обличчя байдуже коливається заквітчане і холодне.

І нема йому ніякого діла ні до райкому, ні до опозиції, ні до КК. Тільки Катрі шкода. Та що ж — хай поплаче. Сама винна. Хіба він, Никодим, не любив її?

Ця картина не вперше вимальовувалась в Никодимовій голові, і була вона і приємна, і зловісна.

Блідий, наче смерть, Никодим ледве помітно тихо і зачаровано всміхається, кривить в смертельнім болі посинілі губи і тихо спускає

вії на очі. Тепер він нагадує мертвяка, що помер з іронично-мрійливою посмішкою на вустах.

Раптом він здригнувся, миттю став на ноги і похапливо з романтичним блиском в очах, швидко висмикнув з-під подушки невеликий бравнінг в кобурі. Витягши, довго роздивлявся на нього, наче дитина на нову іграшку.

Так. Все як слід. Патрони є. Та хіба їх багато треба? Вистачить й одного. Механізм працює чітко, отже можна й кінчати.

Никодим вже хотів сідати до столу, щоб на клаптику паперу лишити по собі невеличку сповідь, та раптом нова думка виникла в нього і злодійкувато заворушилась десь в глибині свідомости?

Я ж самовбивця. А хіба таких ховатимуть так врочисто з музикою? Мабуть, ні. Тихенько, без музики, в супроводі кількох близьких одвезуть його холодний труп до моргу — і крапка. І не буде ні музики, ні квітів, ні червоної уквітчаної труни. Ах, як це все безбарвно й сіро!

— Дурню, хіба тобі не однаково — з музикою чи без неї? — каже хтось безнадійно і тоскно. Даремно мрієш... В землі всі рівні — і ті, що з музикою поховані, і ті, що загинули десь на чужині, на вулиці, під тином.

А коли так, то...

Никодим рішуче кидає на стіл олівця, одштовхує од себе зшиток і поволі підводить руку, в якій темним зловісним блиском відсвічується смерть.

Далі він думає про надзвичайну простоту життя і смерти. От він стоїть біля столу, дивиться в вікно, чує одголоски вуличного руху, відчуває переливи крови і чіткі удари серця.

А варто йому натиснути тільки на собачку і... все...

Одна нікчемна мить, до абсурду примітивний рух пальця — і його не буде.

Так в чім же справа? Нащо відволікати? Все рівно дальше іти нема куди.

Никодим ще раз пильно і прощально вдивляється в темну люфу револьвера, обличчя йому кам'яніє, повіки важко затуляють очі, і неприємний, гадючий холодок відчуває він на скроні.

Ну от. Зараз натиск пальця — і прощай життя... І Катря, і всі... всі.

Раптом позад себе Никодим чує швидкі кроки, і вмить дебела невидима рука цупко вхопила його бліді пальці, що затискували крицю револьвера.

— Що за іграшки? Ти з глузду з'їхав? — почув він ніби здалека знайомий голос.

Поволі підвів очі і побачив перед собою Катрю і Лазька.

Катря, бліда і схвильована, мовчки дивилася на знівечиного Никодима, і невідомо, яке почуття переважало в неї: чи жаль до нього, чи просто звичайний собі страх перед неприємністю. А Лазько вже поклав собі в кешеню револьвера і допитливо вдивлявся в потьмарені Никодимові очі.

— Скажи, що на тебе так вплинуло? Невже те, що зняли з роботи в райкомі? Ти ж, здається, спокійно прийняв цю постанову пленуму.

Никодим тільки тепер очунявся і зрозумів, яку небезпечну гру він затіяв.

— Я просто пожартував. Вибачте, товариші, не ображайтесь. Хіба таки я дозволю стрілятися? Я все ж таки комсо-о-о...

Він не доказав і розпачливо впав на стіл. Його русявий чуб розпластався над книжками, голова нервово підстрибувала вгору і знову важко падала на руки. Все тіло здригалося, наче його пронизував електричний ток сильного вольтажу.

— Невже плаче? — запитливо й здивовано глянула на Лазька Катря.

— Заспокойся, Никодиме,— заметушилася вона по кімнаті, шукаючи води,— от, бідолаха!

Лазько похмарнів, мовчки підійшов до Никодима, притулив його голову до своїх широких грудей і короткими грубими пальцями ніжно почав гладити його розхристане волосся.

— Заспокойся, дурне... Ну до чого це все? Ти ж не маленький. Не повезло в життю — та хіба ж можна надавати такого значіння особистим справам. Ех, ти... Баба... Глянь на себе, на нас. Ми ще молоді,— перед нами несходимі простори. Ти тільки подумай.

Від Лазькових слів Никодимові ще дужче хотілося плакати, але сліз не було, і він тільки нервово здригався та ще нижче схиляв голову, ніби захищаючи її від ударів.

— Ну, годі ж, годі. Облиш. Ми йшли до нього, як до найближчого товариша, поговорити, поділитись всіма своїми радощами, печалями, а він зустрічає з бравнігом біля скроні та сльозами. Ну хіба ж плакати треба? Радіти, сміятись, світлими очима дивитись вперед. Ходім на фабрику, почуєш, як робітники реагують на кожне дрібне виробниче досягнення, якою гордістю і вірою в перемогу наповнило їхні серця десятиріччя нашої влади. А маніфест уряду? Нема тої хвилини, щоб десь не згадували про нього з явною і захованою радістю. Бо ж справді, це величезний крок вперед. Тільки сліпі та божевільні можуть цього не помічати, а ти ж хлопець хороший, розумний. Нащо вже Іван Олексієвич скептик, і той

похитнувся... А стрілятися в такий час просто ганебно, інтелігентський вибрик і тільки.

Ще не заспокоївся Никодим і не міг одверто глянути на своїх гостей, але чув і розумів слова Лазька. Коли ж згадав, що й Катря стоїть тут же і дивиться на його зігнуту постать, йому раптом стало страшенно соромно за себе. Смертельна блідість зникла з обличчя так несподівано, як і прийшла. Тепер воно червоно пашіло соромом, і Лазькові пальці, що лежали на Никодимовій голові, раптом відчули приємну теплоту його.

— Може, краще залишити його наодинці, хай заспокоїться, — сказала Катря. І в голосі її відчув Никодим стільки непідробної ніжности, теплоти, материнської дбайливости і юної дівочої щирости. Звичайні слова казала Катря, але сказано їх було так, що Никодимові раптом захотілося самого себе люто шарпати, бити, знущатись над своєю нікчемністю.

Він несподівано скинув з своєї голови руку, випростався і вогкими блискучими очима просто й відверто глянув на своїх гостей. Обличчя, червоне від минулого сорому, пашіло молодим захватом і рішучістю.

— Справді, я дурака ламав. Визнаю, але ж в моєму стані не було іншого виходу. Хіба ви зрозумієте, що примусило мене взятись за зброю? Ви от жалієте мене. І Катря, і ти Лазько, і Дубов прийшли до мене... Але ви ж не знаєте, в які сутички я зайшов.

— Може, й знаємо, — всміхнувся Лазько.

Никодим здивовано подивився на них.

— Невже. Ні-ні. Всього ви не можете знати. Це ви просто так собі...

— А от якраз знаємо. І саме тому прийшли до тебе. Вір нам, що все, що ти накоїв, погане, але не таке страшне, щоб ради цього розлучатися з життям. І „Нова-Баварія", і одвідини опозиційних зборів, і Мері, і, врешті, нічна зустріч з одною нашою активісткою там, в центрі, — все це прекрасно відомо і мені, і Дубову, і Ломову. І, бачиш, не дивлячись на все, ми прийшли до тебе, як до товариша, бо твердо віримо, що, поживши трохи в місті, повчившись у товаристві гарних комуністів, ти одужаєш, і все це минеться, за вітром піде. Час, братухо, — найкращий лікар, аби було здорове оточення. Бачиш тепер, як все просто. А ти завжди звик перебільшувати явища. І це тобі шкодить. Коли побачиш невеличку недоречність, контраст, то в твоїй романтичній уяві воно перетворюється в стихійне нещастя. Зробивши перед організацією звичайну людську помилку, ти вважаєш себе за найбільшого злочинця і негідника в світі. Це не вірно. Треба тверезо дивитись на все.

Никодим вислухав Лазькову батьківську нотацію і не хмурив брів, не виявляв нетерплячки, а тільки винувато посміхався та одводив очі, коли вони зустрічались з ясним і спокійним поглядом Катрі.

— Все, що ти кажеш, правильно. Але ж, дивись, вже викликають. І він подав Лазькові папірець з КК.

— Знаю, знаю. До нас звідти дзвонили сьогодні. Більше, ніж догану, не одержиш. Будь певний. Всі твої провини великої шкоди справі не принесли. Робилися вони тобою підсвідомо, в стані великого психічного напруження. У місті ти недавно, тебе тут мало хто знає, отже є цілковита змога абсолютно викинути з голови дурниці. Натомість вчитись, вчитись треба. Це тобі дуже корисно буде.

Гринюк уважно слухав Лазька і дивився на нього так, наче після довгої розлуки вперше зустрівся з любим товаришем. В очах Никодимових відсвічувалась велика внутрішня боротьба і захоплення, і молитовна слухняність. Він мовчав, тільки після кожного речення стверджуючи хитав головою: „кажи, кажи далі, я слухаю".

— Ото дякуй нам, що своєчасно завітали. Запізнись ми хоч на хвилинку — і хто й зна, щоб могло бути, — привітно сміялася Катря.

— Як би там вийшло,— продовжував Лазько, а поки-що, я гадаю, тобі треба лишатись самому, відпочити, передумати все. Ти, здається, сьогодні збирався переїздити в гуртожиток.

— Перейду завтра. В школу хочу з'явитися оновленою людиною. До чорта всі ці вибрики, — рішуче війнув чубом Никодим і переконуючи подивився на своїх товаришів.

— Правильно. Оце по-більшовицькому, — додав Лазько.— Недаремно я, сперечаючись з Дубовим, стояв за те, що ти переборeш усі шкідливі впливи і визволишся з романтичного полону. Треба реальніше, простіше, підходити до всього. Так, як от ми з Катрею. Вирішили — і сходили цими днями в ЗАГС.

Гості уважно стежили за Гринюком: як він зустріне це несподіване повідомлення.

І дивно, воно не викликало в Никодима ані ревнощів, ні образи, ні заздрости. Він тільки здивовано звів брови:

— Он як. Ну тоді дозвольте вітати,— і він спочатку потиснув руку Лазькові, а потім підійшов до Катрі. Вона, ніжно всміхаючись, радісними очима дивилась на хлопців. Коли ж Никодим жваво тиснув їй такі дорогі, гарячі пальці, раптом вона рвонулася, і не зчувся він, як Катря обхопила його голову рукою і палко поцілувала в щоку.

Никодим нічого не втямив. Дивився розгублено, наче прибитий з-за вугла довбнею. А Катря вже облишила його і, голосно сміючись, казала Лазькові:

— Глянь, стоїть тютя й почервонів, наче кармазин. Невже мій дружній поцілунок такий несподіваний і неприємний?

Никодим і сам почав сміятися, бо чомусь уявив себе розхристаним, з роскуйовдженою чуприною, з розгубленим комічним обличчям. Потім, ніби відповідаючи Катрі, зауважив:

— Ви теж хороші, нічого сказати, обкрутили справу й мовчать. Нема того, щоб з товаришем радістю своєю поділитися.

— За нами не пропаде, не турбуйся,— відповів Лазько.— А покищо ми підемо. Бувай, гражданин. Ага, трохи не забув, схопився Лазько, підсмикуючи свого пузатого портфеля.— Пригадуєш комсомольскі збори на тютюновій, коли там виступали опозиціонери?

Никодим стверджуючи хитнув головою.

— А пам'ятаєш там виступав гастролер?

— Янський?

— Так.

— Ну то що?

— Вчора його постановою ОкрКК виключено з партії.

— Давно слід,— впевнено й твердо проказав Никодим. А як з рештою опозиціонерів?

— Викинули ще Антона, конторщика, а більше не чув. Та справа не в тому — цікаво те, що Янський, який керував опозицією в нашому районі, бувший меншовик і ховав своє минуле! От фрукт.

Коли Лазько і Катря вже сходили вниз, Никодим раптом щось пригадав і, перегнувшись через поручні сходів, гукнув:

— Чуєш, Лазько?

— Що таке? — відповів той знизу.

— Сьогодні ж, здається, четвер?

— Авжеж.

— Де будеш на партзборах?

— На тютюновій.

— Чекайте й мене, обов'язково прийду, — гукнув Никодим і легкими кроками, щось висвистуючи, пішов до себе в кімнату.

Катря не встигає записувати комсомольців, що прийшли сьогодні на партійні збори колективу Н-ської тютюнової фабрики. Вони все надходять і надходять, перекидаючись різними дотепами, заповнюючи юним шумом і гамором велику клубну залю. Тому що на фабриці дівчат більше, ніж хлопців, останні почувають себе надзвичайно добре, поводяться з дівчатами якось недбало, ніби своїми вчинками хочуть сказати:

— Нас мало, вашим братом хоч греблю гати. Можна найкращу вибрати.

Дівчата й собі не лишаються в боргу, і дуже ретельному юному розбишаці, що в своєму жартовливому захопленні, переходить межі, іноді таки добре перепадає від дружних, організованих і балакучих дівчачих ватаг. Старі робітниці й робітники тільки з любов'ю стежать за молодю, вслухаються в її розмови і, мабуть, загадують свої молоді роки.

Сьогодні на збори прибули майже всі. Тут і сортировщиці, і склейщиці, укладчиці і крошильщики. Всі вони прийшли сюди просто з роботи, деякі навіть не встигнувши переодягтися, і тому клубна заля набрала якогось темнобурого тону.

Сьогодні прийом у партію пожовтневого набору. За столом президії Ломов перегортає цілий жмут життєписів і тільки іноді кине поглядом по залі, наче пересвідчується, чи всі прийшли на збори. Одинадцять настаріших робітників і робітниць подали заяви про вступ до партії. Просто, звичайними словами написані ті заяви, але прочитав поміж рядками Ломов величезну теплу щирість і переконуючу певність, з якою писані ці слова. І тому з обличчя йому з-під густих чорних вус не сходить радісна усмішка, коли він оголошує збори відкритими. І ще бачить Ломов у передніх лавах Лазька, Катрю, а з ними й Никодима.

Доки президія розташовується за накритим червоною китайкою столом, Ломов очима спіймав радісний Никодимів погляд і привітно захитав головою.

Никодим відповів йому, підвівши руку до гори, ніби хотів сказати переконливе: „Завжди готов!"

Тоді Ломов почав читати заяви, життєписи, та його майже за кожним разом перебивали дружними оплесками. До чого, мовляв, подробиці, коли кожного знають всі, як своїх п'ять пальців.

Але чого це раптом так тихо стало в залі? Чиє це прізвище оголосив Ломов? Никодим не розчув. Звернувся до Лазька:

— Що таке? Сенсація якась.

— Слухай краще, почуєш,— відповів той. Никодим хотів ще щось запитати сусіду, та тоді саме Ломов прочитав:

— „Я бачу, що тільки комуністична більшовицька партія мені і всьому трудящому класу до душі. Прошу прийняти мене в партію. Іван Олексійович Сторчак".

— Що?.. Іван Олексійович? Вічний скептик і протестант? Та не може бути! — шарпав Лазька Никодим.

— Як бачиш. Тому я не сказав тобі, чого тихо стало в залі. Все одно не повірив би. А тепер сам почув. Так-то.

— Та невже він справді переконався? Аж не віриться.

— Факт. Такі, як він, хитрувати не вміють. Відповідь Лазька затопила хвиля вигуків, що заполонили залю.

— Не треба читати.

— Двадцять літ знаємо.

— Йому давно місце в партії.

— Годі, годі... Знаємо.

— Голосуй...

Никодим сидів, і якесь нове почуття переповнювало його істоту. Він думав:

— От я тепер сидю і бачу, як в партію йдуть старі робітники й робітниці, вони так просто пишуть у заявах про бажання працювати, цілком віддатись революційній боротьбі. А могло бути й інакше. Я б лежав десь на столі. Біля мене стояло два - три близьких товариша, а збори на тютюновій все рівно відбувалися б, і оці одинадцять загрубілих і твердих, як залізо, рук все рівно просто й зрозуміло написали б свої життеписи, розгортаючи перед зборами барвисті сторінки свого трудового життя.

І такою нікчемною здалася Никодимові його спроба вмерти. Смішним і далеким одголоском уявлялось зневір'я, занепадництво, розчарованість. Хотілось тепер ніколи не згадувати про недавнє минуле, щоб більше не розворушувати старих болячок, а тільки працювати, довго й уперто придивлятися до життя не через призму прочитаних романів, а так, просто і тверезо, як Ломов, Лазько і ввесь оцей півтисячний натовп, що так активно і жваво реагує на кожну зачитану Ломовим заяву.

Час од часу бачить Никодим, як здіймаються сотні рук, голосуючи за того чи іншого товариша, і здається йому, що коли б не тільки він, малесенький ґвинтик в комсомольському механізмі, а сотні й тисячі таких, як він, зійшли з переможного шляху, то й тоді б однаково гордо підіймались мільйони, десятки мільйонів міцних, спрацьованих робітничих рук.

Він так замріявся, так був зворушений надзвичайним піднесенням і непереможним поривом до активної праці, до учоби, що не помітив, як збори було оголошено закритими, і Катря поклала йому руку на плече.

— А тепер ходім до нас. Мій „прикріплений" влаштовує товариську вечірку.

— З яких причин? — весело запитав Никодим.

— З двох. Перша — наша шлюб, а друга — власне, других причин багато. Та хіба можна питати про причини, коли їх не перелічиш? Хоч би й твоє одужання або оті одинадцять нових комуністів. Хіба не радісно, Никодиме? Та мені, признаться, танцювати хочеться. Слово чести. Отже йдемо. Будуть усі свої: Ломов, Дубов, Виктор, Гранов.

Никодим хотів щось відповісти, та за гамором голосу його не чути було. Він подививсь на Катрю так красномовно і радісно, що Катря, не слухаючи відповіди, вхопила його за руку. Розштовхуючи натовп та очима розшукуючи Лазька, вони простували до виходу.

З усіх боків оточував їх піднесений, урочистий шум робітничого моря, і в тому шумі вчув Никодим безмежну віру і незламність волі цього залізного люду.

А натовп „качав“ нових партійців.

(Кінець)

САВА ГОЛОВАНІВСЬКИЙ

КОМСОМОЛЦІ — КАТРІ ПРОКОПЧУК

* *
*

Ти сьогодні знову
Тепла і привітна,
Бо ж сьогодні радість,
Бо ж сьогодні май..
Хто ж того не бачить,
Як росте і квітне
У серцях гарячих
Злотоводограй?

Хто ж того не чує,
Хто ж того не бачить?
Гей злети-но, сонце,
У морози серць.
Ну, а ми — гранітом,
Ну, а ми — гарячим,
Ну, а ми — до бою,
Ну, а ми — на герць!

Хай розтануть в серці
Бурі і морози
І засяє світлом
Буйний бурецвіт!
Ну, а ми — на хуґи,
— Ну, а ми — на грози
Неминучих весен,
Непокірних літ!!

Л. ПІОНТЕК

INDIAN SUMMER

Далека синь холодну лле прозорість,
І клен метелики тривоги розгубив.
Під парканами полині, на осінь хорі,
Укрились пилом сизоголубим.

І срібло найніжнішої тканини
В прозорій тиші кволо повиса.
О, жовтню мій! Ніколи ще донині,
Як ти, мене ніхто не колисав.

Хай перший сніг блиснув уже в волоссі
І павутиння зморшок очі обплело.
Моїй душі така далека осінь.
В моїй душі липневеє тепло.

* * *

„Ви відгадали — я хочу топтати романтичні полині".
Ю. Яновський. „Роман Ма"

Я хочу полинів романтику,
Нудну й тягучу, розвінчать.
Сказать, що зовсім не атланти ми,
А люди, матір'ю зачаті,

Що умирать під перекопами
Сізіфи навіть не змогли б,
Що в праці роджені і в копоті
Такі прості і людські глибоко.

Такі прості і людські глибоко,
Що за прийдешнього красу
Весняно - грозовою зливою
Живе життя у бій несуть.

І незнайомі з героїзмами,
Буденно - вперті і прості,
Життя за карк суворо візьмемо
Й спрямуєм в далі золоті.

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

ОКОЛИЦІ [1])

(Роман)

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

1

— Тут живе Марія Бондаренкова?

Яким Сльоза зверху вниз подивився на худорлявого згорбленого чоловічка, що, червоніючи, ніяково запитував його й, повернувшись, крикнув у двір:

— Дівко! Де ти там є? Гості прийшли...

Потім знову подивився на чоловічка, що аж здригнувся від його дикого голосу, й пішов до хати. Марія йшла йому назустріч. Він зупинився, глянув на неї поглядом докору й похитав головою.

Марія одразу пізнала Тихона Амосовича і, хоч чекала вона не його, а проте ні трішечки не здивувалася... Якоюсь законною й необхідною видалася їй поява цієї незнайомої людини. Ще тоді, коли вперше побачила вона його при вальцях, здалося їй, що ця людина мусить зіграти ролю в її житті, а потім одразу ж ця думка знайшла собі підтвердження, коли Марія помітила, що Тихін Амосович чекав її біля воріт кілька днів підряд і не наважувався підійти.

— Здрастуйте,— подала руку Марія, і Тихін Амосович, схопивши обома руками, гаряче потис її.

— Здрастуйте — прошепотів він,— я...

Дивної вдачі людина була з Тихона Амосовича — він не знав, що казати! Йшов і думав — що він їй скаже? Якби вона могла зрозуміти його без слів, подивитися на нього і зрозуміти, чого він прийшов, бо не спроста він до неї прийшов, не спроста червоніє...

---

1) Див. „Гарт" №№ 4—5, 6, 7, 8—9, 11, 1928 р.

— Зайдете до мене? — як до старого знайомого, промовила Марія. — Я в коморі живу, у Якима Сльози, оце він з вами балакав. А можна і не заходити — надворі краще.

За півгодини Тихін Амосович почував себе значно краще. Навіть сам говорив, правда, зовсім не про те, про що хотів говорити. Часом він навіть забував, що йому треба щось сказати Марії. Кожне з її простих слів вражало його, ніби він вперше чув їх. Він дивувався її розумові, її вмінню поводитись з людьми та і сама вона направді була здивована. Ціла її поведінка сьогодні була для неї несподіваною... адже це незнайома їй, чужа людина!

Вони довго ходили взад і вперед вулицею, аж поки не вийшли за останні недобудовані хати міста і там сіли на вирлові трикрилого вітряка. Був тихий вечір — з останніх літніх вечорів, коли баштани дико дхнуть кавунами й динями, а коники божеволіють в траві...

— Ви знаєте, чого я прийшов? — раптом промовив Тихін Амосович.

— Н-не знаю, — здивовано повернулась до нього лицем Марія. — У вас до мене справа єсть? Чого ж ви раніш не сказали?

— Еге ж, у мене до вас є справа...

Тихін Амосович замовк. Зараз він скаже. Він знає, що йому треба говорити. Всього тільки вісім слів... А коники божеволіють в траві. Це вже скоро осінь.

— Я хочу, щоб ви пішли за мене заміж...

Марія прудко стала на ноги.

— Що ви? Як же це так?..

Тихін Амосович схопив її за руку.

— Маріє, куди ви?.. Я вас буду любити... Вас ніхто так не шануватиме, як я! Ви пойміть, я не молодий, я... зо мною вам буде, як за кам'яною стіною... слухайте, Маріє! В мене є гроші, ви не будете ходити на роботу, я все вам дам, аби тільки ви... Маріє! Чого ж ви мовчите?

— Я ж не знаю вас, я навіть не знаю вашого призвіща... Тихін Амосович — та й тільки. Як я можу йти за вас заміж?

— Скорута! Моє прізвище — Скорута. Хіба погане прізвище? Та і для чого вам прізвище? Ви ж не з прізвищем жити будете, а зі мною... О, господи... Слухайте, Маріє... Ні, не те... Скажіть мені, що ви згодні!

— Я не можу вам цього сказати... подумайте сами, на що це було б схоже... Йдемо відціля.

Вона намагалася говорити спокійно. Її схвилював несподіваний вчинок Тихона Амосовича. Було в ньому щось глибоко зворушливе й разом безглузде, і Марія це відчувала. Він, мабуть, дуже любить

мене, думала вона, бо тільки велика любов може примусити йти до незнайомої дівчини й в тую ж мить робити подібні пропозиції, тільки велика любов або велика потреба... женщини. Хто й зна... яке з цих двох чуттів штовхало Тихона Амосовича, надавало йому сміливости. Може й останнє — думала з болем Марія, йдучи додому.

Тихін Амосович йшов з боку й мовчав. Розмова знесилила його і він не міг уже й слова сказати, хоч хотів би ще говорити й говорити, виговорити все, що було на думці... Такого бажання ніколи в нього не було. Він розмовляв сам із собою, чи стоючи при роботі, чи йдучи вулицею... Завжди працювала його думка, завжди й ні на хвилину не перестаючи. Які вже то й про що були його думки — то інша річ, не про це зараз іде мова. Але завжди він розмовляв сам із собою й не потрібував іншого співбесідника, тепер же йому хотілося такого співбесідника мати й не аби кого, а лише Марію. Їй він міг би розказати все про себе і про суперечки з братом, і про божевільні свої сни й про безліч інших дуже цікавих речей і випадків... Зараз він фізично не міг цього зробити, бо почував, що не може язика в роті повернути, найпростішого звука з себе видавити, не те, що говорити. Так мовчки й розпрощався з Марією, залишив її стояти на воротях, а сам пішов униз вулицею.

2

Не встигла постать Тихона Амосовича зникнути в вечірній темряві, не встигла ще Марія опам'ятатися гаразд після всього, що їй довелося почути й відчути, як хтось поклав їй руку на плече й тихо промовив:

— Здрастуй...

Вона здригнулася, ніби не пізнала знайомої руки й голосу.

— Федя!

— Він і є... Злякалася?

— Злякалася...

Марії теж хотілося комусь розказати про те, що трапилось. Найближчою людиною для неї був Федя. Розказати йому... А чи ж можна йому розказувати? Чи зрозуміє він? Недовір'я до Феді ніколи не зникало у неї, часом лише відходячи трохи далі, вглиб свідомости... Більше розумом вона примушувала себе вірити Феді, бо по всьому видно, що він її любить, хоч ні разу й не казав про це. Та й не тільки Феді боялась вірити Марія. До всіх чоловіків вона ставилась недовірливо і чуття недовір'я цього ми не зможемо засуджувати, коли згадаємо Марію в п'ятнадцять років і вдівця Гарвасія.

Отже Марія не розказала Феді про Тихона Амосовича. Вони говорили про сторонні речі, про комсомол, в якому Марія тепер активно працювала, про швидкий Федін від'їзд... Федя мав від'їздити до Харкова, там готуватись до іспитів у ВИШ'і. Він став особливо уважний і ніжний з Марією, приносив їй книжки, читав з нею вечорами в коморі при світлові невеличкої лямпочки, пояснював незрозуміле. Часто вони ходили в клубний садок та до кінематографу. Між ними діяв неписаний договір, по якому вони на усяких зборах сиділи поруч і її рука завжди була у його руці. Рідко траплявся вечір, щоб Федя не приходив до Марії. Такі вечори були для неї мукою. Приховане недовір'я до нього виринало на бурхливу поверхню її відчувань, і вона не могла заспокоїтись до наступного ранку, коли зустріч у млині з Федькою розвіювала підозріння й давала надію на нову зустріч увечері.

Тепер, коли Федя сказав їй, що незабаром його від'їзд станеться, Марія ще болючіше відчула, як вона його любить, чим він став для неї за короткий час їхнього знайомства. Для неї він був ланкою ланцюга, що з'язував її з зовнішнім світом. Він від'їжджав, ланцюг рвався, і її жахала перспектива знову одійти від життя, знову заховатися в „комору", бо вона — комора — для неї стала символом учорашнього дня.

— Як же я без тебе... — прошепотіла Марія. — Не можу я без тебе, Федю!

Федя взяв її руку.

— Ну, вже й не можеш! Я ж ще вернуся, будемо листуватися... не можу ж я не їхати?

— А хіба я кажу тобі, щоб ти залишився! Ой, Федь! Я знаю, я дурна, та все-таки я можу зрозуміти, що тобі треба вчитися... Я тільки кажу тобі, що важко мені буде без тебе...

Федя мовчав.

— Люблю я тебе, Федю... хіба ти не бачиш цього, — обома руками обвила його шию й губами шукала губ.

Федя продовжував мовчати. Він не чекав від неї такої активности. Він звик зустрічати опір і завжди ініціятиву тримав у своїх руках.

— Федю! — Марія цілувала його, забуваючи, що стоять вони на вулиці, де кожну хвилину хтось може надійти. Він же, миттю зрозумівши становище, став відповідати їй гаряче й нестримано.

Додому пішов він пізно. Марія проводила його вулицею й розмовляючи, бо недовір'я зникло, розказала йому про Тихона Амосовича. Він хотів посміятися, але, побачивши, що Марії не до жартів, що Марія Тихона Амосовича жаліє, змінив тон. Довго не могли розійтись.

Нарешті, коли Марія вернулася до воріт, її зустрів Сльоза. Він чухмарив дужі груди, засунувши руку за пазуху.

— Що день, то й більше,— сказав Сльоза.— Уже двоє до тебе ходять. Дивись, дівко, дограєшся...

— Та що ви, дядьку? Такої вигадаєте!..

Марія почувала себе надто щасливою, щоб звернути увагу на Сльозини слова. Вона попрямувала до комори, нашвидку роздяглася, підперла двері з середини й тільки лягла — заснула...

Яким Сльоза вернувся в хату. На долівці лежала дітвора. Він укрив найменшого подраною ковдрою, погасив лямпочку й сам ліг на лаві біля вікна. Поклав кулак під голову, ноги простяг — коротка лава, звисають ноги; зігнувся — коліньми уперся в стіл, вузька лава. Сів, посидів трохи. Не спиться чогось... Й усе тіло чухається. То там, то там чухнеться, хоч плач. Знову ліг... На долівці заворушились діти. Якесь спросоння заплакало. Душно зідхнув, обережно зліз з лави, вийшов надвір, став біля дверей комори й глибоко втягнув у себе повітря.

— Дівко! — покликав.

У коморі було тихо. Чи спала Марія, чи, може, боялася відповідати — в коморі було тихо.

Яким Сльоза сів на землю біля дверей, прислонився спиною до стіни, схрестив руки на грудях, і довго сидів, думав... Думки снувалися повільні й важкі й кожну думку ніс він обережно, як солому на штилі до скирди... А скирд немає! Заснув, сидячи під коморою...

3

Федя, розпрощавшись з Марією, не зразу пішов додому. Йому стало нудно одразу після Маріїного признання й захотілося розважитись. В клубному саду ще грала оркестра, лихтарі освітлювали алеї, парочки шушукались по темних куточках та закавулках. Він вирішив на хвилинку завернути до саду перед тим, як іти спати.

Біля оркестрової трибуни, як і завжди, стояли хлопці й зачіпали всіх, хто проходив повз.

— Федько,— крикнув хтось з гуртка,— а йди сюди!

У Феді разом з'явилася весела думка.

— Хлопці,— сказав він, підходячи,— єсть справа.

— Викладай...

— Тихона Скоруту знаєте?

— Ще б пак!

— Миршавий?

— Той самий...

— Ну?

— Треба його на цугундер узяти, пришпандорити... До Марії ходить.

— До якої? До шмари твоєї?

— Поговори мені! — Федя підставив кулака під ніс хлопця, що так нечемно обізвався на адресу Марії.—Дівчини не зачіпати! Зашито?

— Вузлом зав'язано: не розсипемо!

— Качай, братва!

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

4

Віра Амнеподистовна виїхала додому. Легше стало Петрові Павловичу. Марфуша не догадувалася про випадок із Ориною. Орина ж мовчала. Тихін також. Все йшло своєю чергою й зовні не було помітно глибоких, катастрофічних розколин, що створилися в особистому житті кожного. Кожному було важко. Дехто шукав людини, щоб поговорити, запитати поради, й не знаходив. Дехто замикався в себе, відгороджувався високою огорожею від усього зовнішнього світу й страждав у власному закамарку.

Марфуша також страждала. В ній кипіла злість на Тихона Амосовича, для якого вона взялася за заборонене їй від чоловіка заняття. Інша, на її місці будучи, полютувала б кілька часу, викликаючи на голову свого ворога сил небесних, і на тому б заспокоїлась. Але Марфуша — ні. Образа зчинена їй Тихоном Амосовичем була для неї такою значною, що годі було й думати про спокій. Вона шукала шляхів до помсти, так, так, до справжньої помсти й, не знаходячи її, злість свою збивала на Петрові Павловичу. Він боязко змовчував, думав, що вона знає про Орину. Дивувався — чому не приходить Тихін Амосович. Запитував у нього і мав відповідь просту й ясну: він, Тихін Амосович, заходив би з охотою, та часу немає, почуває себе зле...

Насправді ж він боявся зустрітися з Марфушею. Він не повернув їй витрат на поїздку й не збирався повертати, бо в усьому, що сталося, обвинувачував Марфушу. Частенько Тихін Амосович ходив на Закопанську вулицю. Він не міг дня прожити, не бачивши Марії. І дивно — завжди, повертаючись від неї, заходив до Орини.

Орина зустрічала його ласкавіше, ніж раніше, хоч і раніше кожний прихід його був для неї святом, правда, святом, на якому вона почувала себе глибоко самотньою й нещасною, але святом все-таки. Тихін Амосович не помічав зміни, що сталася з Ориною, бо, мабуть, і не хотів помічати. Та і самій же Орині важко було

розібратися в своїх почуттях. Вона відчула себе матір'ю. Спочатку їй стало страшно і вона не повірила цьому. Невже вона буде матір'ю? А батько? Як же це так — дитина зросте байстрям, бо батько ж не признається, платитиме аліменти та й край... Вона тішила себе надією, може, це помилка. Може, це перейде. Буває ж так у багатьох жінок... але дні проходили один за одним і надія на „помилку“ зникла, а разом з нею зникала і боязнь. Ну, так що ж — вона буде матір'ю! Вона теж знатиме радість плекання маленького життя... Живуть же безбатченки — й її проживе. У нього буде мати, вона, — його кохатиме, викохає не гіршого, як у людей. Так буде — і вирішивши, заспокоївшись, Орина нічого не сказала Тихону Амосовичу. Для чого? Щоб злякався, почав умовляти, просити, загрожувати? Він не знатиме, і вона не вимагатиме від нього нічого, ні допомоги, ні аліментів... Її дитина, і вона знайде, що з нею робити.

Була ще одна причина, якої Орина не хотіла усвідомлювати, намагалася не визнавати ваги її, обходила у думках, — ця причина теж грала певну ролю в розвиткові її стосунків з Тихоном Амосовичем. У той пам'ятний вечір, коли Тихін Амосович сказав їй, що не хоче женитись на Вірі Амнеподистовні, в неї з'явилась надія (вона взагалі надіями тільки й жила). Вона не могла собі уявити, що, відмовляючись женитись на одній, Тихін Амосович має на меті іншу. Що ця інша не вона — Орина, — а справді інша. Та їй і не можна було так думати. Остаточна свідомість того, що Тихін Амосович її не любить, а живе з нею, як з першою-ліпшою повією, й не то що не має наміру на ній женитись, а навіть соромиться свого звязку з нею — вбила б її. Так, вона все це знала і розуміла і створювала собі казкові привиди, аби щоб чимся жити, щоб забувати свій дійсний стан серед людей...

Вона ні про що не хотіла думати й що-вечора напружено чекала Тихона Амосовича, божевільно ласкала його і що-разу плакала при розставанні. А Тихін Амосович? Що йому. Він не розумів, чого вона плаче, не бачив, як вона живе, не знав, що вона голодує часом... Яке йому діло до цього.

5

Марія сказала Тихону Амосовичу:

— Я не піду за вас заміж... Не знаю я вас. А проганяти я вас не буду... Можете приходити до мене, якщо любите мене... Я дуже рада знати, що хтось мене любить. Мене ніхто не любив. Ви кажете, що любите. Цього я не можу заборонити, не хочу забороняти. А заміж за вас не піду... Так і знайте.

І Тихін Амосович був радий і задоволений з цього.

— Пусте,— думав він,— каже, що не любить, каже, що не знає... Ну, й що з того? Взнає, полюбить... Він підожде. Стільки ждав уже, можна й ще пождати.

Тихін Амосович остільки певний був у тому, що раніше чи пізніше Марія піде за нього, що знайшов іншу собі квартиру з двох кімнат та кухні на краю міста по Котляревській вулиці, в будинкові № 18. Потроху він скуповував хатні речі, й що-разу, коли щось купував, приходив до Марії й розказував. Так він придбав широке на двох ліжко залізне (пофарбоване в рожевий колір, з нікельованими бильцями й візерунки на них); стіл для їжі, кухенний стіл і харчову шаховку, лаву, також до кухні, стільців у кімнати, гардероб, підставки для квітів, тумбочку для посуду замість буфету... Все це купував він не одразу, а так собі — потрошку й часом навіть не нове, у крамниці, а потримане — на базарі, за півціни. Він уходив до всіх деталів побуту, накупив рогачів, тертушок, друшлаків, тарілок, ножів та вилок і стаканів.

Усе це забирало у нього силу часу та уваги, він почував себе щасливим, і навіть до Орини ставився краще.

Його жовте обличчя поповнішало і навіть рум'янець з'явився на раніше запалих щоках. Рухи його нервові й рвучкі набули певної солідности й м'якости. На всіх і на все він починав дивитися з погордою, ніби хотів сказати: „ось дивіться, як я роблю, як я будую своє життя, своє щастя... Чи може хтось з вас похвастатися чимся подібним. Що ви даєте своїм жінкам, приводячи їх у свою хату. Вам шкода копійки, й ви живете з жінкою в обшарпаних халупах, жінки вас витягають у люди, посагом підпираючи... Чи не сором. Жінку треба брати бідну, щоб знала — усе, що у хаті — не її, копійки її не вкладено у родинний добробут. Тільки така жінка може дійсно поважати й любити свого чоловіка, бо він їй, а не вона йому, дає змогу жити... О, така ніколи не закине чоловікові, що він живе з її ласки".

Тихін Амосович згадував також і брата Антона, братове життя й криво посміхався: „подивимось, Антоне, чиє життя кращим буде, хто кого перетанцює... Я чужих дітей не годуватиму... ти годуй".

Дні йшли...

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

6

Комсомольці відсвяткували Міжнародній Юнацький день. Федя був уже у відпуску й п'ятнадцятого вересня мав від'їжджати. Він так зумів себе взяти в руки, стільки ініціятиви й активности виявив

на святкуванні, що авторитет його, який і так уставився за час вступу Марії до комсомолу, піднявся на найвищий щабель. До нього зверталися за порадами з інших осередків, в осередку 4-го млина його слухали більше, ніж секретаря, та і сам секретар Губка уже не дорікав йому більше недисциплінованістю та невитриманістю.

Усе це коштувало Феді чималих зусиль, і він почував, що, коли не виїде чим швидше з Пустограду, неодмінно зірветься з тону, й тоді вже усе так спроста йому не пройде.

Федя вирішив не чекати п'ятнадцятого. Він знявся з обліку в осередку в райкомі, сказав дома, що їде, і попросив приготувати йому все потрібне.

Ганна Степанівна кинулася пекти та смажити всяких пундиків та фінтифлюшок на дорогу. Вона не чула землі під собою з радощів, що нарешті Федя її зміняє шлях, кидає Пустоград, а, значить, і босякувати й починає вчитися. Хоч Федя й не складав ще іспитів, вона певна була, що він їх складе, на п'ятьорках пройде. А приймуть його неодмінно. Він же у неї робочий... У нього ж стаж!

І Ганна Степанівна кидала ліпити пиріжки й бігла до спальні, одчиняла скриню й любовно дивилася на пожовтілі Федини „четверті".

Старий Ватуля написав листа до свого родича. Цей родич мав чималу крамницю в Харкові й був за титаря в одній з Харківських церков. З ним старий вже з десяток років не бачився й не листувався, але певний був, що Федю він прийме, як свою людину.

Лист був такого змісту.

„Дорогий Іване Михайловичу. Дай вам бог на многії літа живота та здоров'я й дружині вашій і дітям. Хоч ми вже з вами давно і не бачились і не говорили, та все ж думаю я собі, що не забули ви про наше колишнє приятелювання, то й уволите ви теперішнє моє прохання до вас. Оцей хлопчина, що передає вам листа мого, є мій єдиний син Федя, якого ви на руках носили й якому ви цукерки купували й який вам, якщо не забули, таким утішним видавався, що ви, як би на те була наша згода, усиновили б його...

„Тепер він їде у Харків учитись, і я прохаю вас, боронь боже, не подумайте, Іване Михайловичу, що усиновляти! — дати йому притулок десь у своїй господі... Він хлопець тихий, і буде вас поважати й вдячний вам буде, позаяк я його так виховував у дусі почитання старших і оказування їм уваги.

„Посилаю вам подаруночок: чим багаті тим і раді. Ганна Степанівна саморучно пекла, а борошна тут у млині змололи, купивши на торгу свіжої пшениці... Діла у нас неважні.

„Кланяйтесь вашій дружині й цілуйте діток. Мабуть, повиростали вже і забули мене“

Далі йшло ще кілька привітань та запитань.

Федя листа прочитав і звелів дописати.

„Хоч син мій Федя і комсомолець, але це йому треба для досягнення його мети, а яка в нього мета, він вам сам розкаже, бо це не тільки для того, щоб вчитись, а є мета ще й інша знаменитіша і велика...“

7

Тільки починало смеркати.

Ще сонце не сіло і листя злегка пожовкле і прив'яле нагадувало пригаслу пожежу, коли з-під кучугур чорносивого попелу вириваються разом язики червоно-злотного полум'я...

Марія стояла на воротях і виглядала... кого?.. Мабуть, Федю, бо Тихона Амосовича не треба було чекати, він приходив майже що-дня. Федю ж вона вже третій день не бачила.

Мимо неї пройшов гурток хлопців. Вже кілька днів вона помічала їх на своєму кутку. Вони нахабно, наче поглядом роздягали, подивились на неї, примусивши почервоніти. Марія хотіла уже йти в двір, але помітила на протилежному боці вулиці знайому постать. Наближався Тихін Амосович.

Та чого це він зупиняється? Хлопці затримують його! Він хоче йти, але один хапає його за руку. Вони обступили Тихона Амосовича і щось кричать, а що саме, Марія не може, разібрати. Та що ж це діється?! Тихін Амосович лізе на паркан сусідського двору, б'є себе об поли й кричить, трохи не плачучи... що ж він кричить? Хлопці трохи не падають, регочучи... Тихін Амосович кричить півнем, сидючи на паркані: ку-куріку, ку-куріку!!

Марію обдає холодним потом. Вона не може рухнутися з місця.

— Злізь, — чує вона хлопці кричать до Тихона Амосовича, з полегшенням зідхає. Але знову! Тихін Амосович лягає животом на дорогу в бруд і порох, ногами й руками розмахує...

Марія зривається з місця, біжить до хлопців.

— Що ви робите? — розштовхуючи їх, кричить вона.

— Хай плавае! — кричать вони й регочуть.

— Плавай, гадюка, знай, як до дівчат ходити старий... ун!

Марія миттю повернулася. Останні слова не встигли вилетіти з скалозубого рота сопливого хулігана, як дзвінкий ляпас влетів йому в щоку.

Хлопець розгубився.

Марія кинулась піднімати Тихона Амосовича... За хвилину вони вже віддалялися у низ вулицею, а хулігани, що дві хвилини тому реготали над Тихоном Амосовичем, тепер так само не давали спокою своєму нещасливому товаришеві.

Тихін Амосович тремтів і що-хвилини хапався за поперек. Його одяг був у поросі, штани він розірвав, стрибаючи з паркану, піт збігав йому з чола.

— Не хвилюйтесь, не хвилюйтесь,—заспокоювала його Марія,— хулігани, мерзота!

— Ви розумієте, — видавив з себе Тихін Амосович, — це їх хтось натравив. Я їх знаю, вони не з вашого кутка...

Кінчик носа в нього почервонів і очі були повні сліз.

— Боже мій! Маріє, — схопив він її за руку. — Ви мене все-таки не любите...

— Не треба про це говорити... Вам треба передягтись, скупатися й лягти відпочити. Більше ні про що не думайте. Ось ми швидко і дійдемо. Яка у вас рука гаряча... Горить...

— Серце у мене горить,— крикнув Тихін Амосович,— я не можу без тебе жити... — і він схлипнув, як школяр, що не може розʼязати складного аритметичного завдання.

Марія довела його до двору, знову повторила, що йому слід лягти в ліжко, і повернула додому.

8

Федя чекав її.

Потяг на Харків відходив о 2 год. 50 хв. Речі було складено до невеличкого чемодану. Ні з ким прощатися він не збирався, прощальних візит робити нікому було. Він прийшов до Марії з наміром провести з нею час до відʼїзду. Про знущання над Тихоном Амосовичем він уже знав, бо сам був організатором його і навіть стежив з-за рогу. Він бачив, як Марія підбігла до хлопців, як допомогла Тихону Амосовичу підвестися з землі, й, коли вони вдвох пішли вниз вулицею, приєднався до компанії, що ніяк не могла нареготатися на хлопця, якого Марія вдарила по щоці. Хлопці обступили його, почали вимагати могорич.

— Можна й могорича,— погодився Федя й подумав: чорта з два ви його матимете.— Закуримо?

Хлопці прикладалися до його шкіряної цигарошниці.

— А могорич?

— А могорич,— завтра... Бувайте здорові!

На тому й розійшлися.

Марію чекав він не довго.

Сонце зайшло й стемніло зовсім. Вона прийшла невесела, трохи не плачучи.

— Що робиться, Федю,— крикнула ще з далеку.— Саме хуліганство,— й переповіла йому все що бачила.

— Спить наш комсомол,— зідхнув Федя.— Ех, шкода, що я від'їджаю.

— Коли?

— Сьогодні вночі...

Було темно, і Федя не побачив двох сльозинок, що мимоволі викотилися з Маріїних очей. Мовчки пішли вони за місто. Біля вітряка Федя зупинився.

— Сядемо?

Марія пригадала, що тут вона сиділа з Тихоном Амосовичем, і їй стало ніяково.

— Йдемо далі...

Степ темнів, і дорогу можна було пізнавати лише по тому, що на ній лежав товстий шар пороху... Нога ступала м'яко.

— Певно, тут десь перевезене сіно лежить,— сказав Федя.

Дхнуло прив'ялою травою. Зійшли з дороги й натрапили на стіжки.

— Сідаймо.

Розмова не складалася, як завжди. Говорили уривками речень, уламками слів...

— Маріє,— Федя обняв її рвучко. Було у рухові його рук і в голосі щось, що примусило Марію насторожитися злякано.

— Не треба...

Нервові рухи його розбіглися по її тілові. Губи шукали губ, а замість них натрапляли на тонке шовкове волосся. Марія, одвертаючись, одштовхнула Федю.

— Маріє! — спіймав її за спідницю.

Упала.

— Не треба... Федю... А-а-а.

Хотів затулити рота рукою. Вкусила. Йому здалося навіть, що кров бризнула з долоні. Схопився за вкушене місце вільною рукою. В той час Марія, штовхнувши його, схопилась і кинулась тікати...

Бігла навпростець до перших хат, потрапила не в ту вулицю. Собаки — вибігли з дворів, порвали спідницю. Вскочила в двір, плачучи. Яким Сльоза стояв біля хати.

— Добігалася?

Впала в комору...

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

9

Після пригоди на Закопанській вулиці Тихін Амосович з підвищеною температурою пролежав у ліжку п'ять днів. На шостий день він з'явився на млині тільки для того, щоб просити відпуску. З огляду на стан його здоров'я відпуск йому дали без заперечень, хоч свій тарифний відпуск він відгуляв ще у квітні місяці. Але і за ті дві години, що Тихін Амосович був на млині, довелося йому почути чимало прикрого. Не відомо з яких джерел, усі вже знали про його упадання за Марією й про те, як він „плавав" і „кукурікав" на Закопанській вулиці. Усі, звичайно, глузували з нього. Коли він проходив подвір'ям, конторники кричали з вікон „кукуріку", а контролер на воротях запитав:

— Як здоров'ячко Марії Батьковни?

Лише Микола Григорович сказав похмуро:

— Сволочі... Чого прискіпаються?

Микола Григорович почав ходити на збори партійного осередку, чого з ним раніше ніколи не траплялося і, взагалі, став багато поважнішим. Правда, коли-не-коли в ньому збуджувались старі пристрасті, і він починав викидати такі „коники", як казали на млині, що аж дивно ставало — як може людина таке придумати. Остання його виходка насмішила усіх до сліз. Голова завкому був грубезний робітник і вайлуватий до того ж. Якось у завкомі він сів на стільця — було повно робітників у кімнаті — і раптом: вибух! — з криком підскочив у гору... Всі аж похололи. А виявилось, Микола Григорович приніс повітряну кулю, червоненьку, що продаються по вулицях, поклав на стілець голови завкому й прикрив газетою. А вайлуватий голова газету полінився зняти, сів і вагою своєю примусив кулю луснути.

Микола Григорович підійшов до Тихона Амосовича і сказав:

— Не звертай уваги, козаче... бий в точку!

Тихін Амосович не звертав уваги. Ніщо не могло його примусити збочити з стежки, на яку він став. Хай би усі змовилися проти нього, пусте! Він не спинився б навіть на хвилину.

Він продовжував упорядковувати нове помешкання. Йому треба було сходити до пошти забрати трохи грошей з ощадної каси. Тепер його частіше бачили біля віконця.

На пошті були новини.

Раніше промокачка лежала на столі, а відвідувачі користувалися не нею, а стінами. Тепер стіни потинкували, й як профілактичний засіб — поприколювали де-не-де аркуші бібули: просимо ко-

ристуйтесь. Про те, продовжували користуватись стінами, а бібула чиста лишалась.

З пошти Тихін Амосович пішов на базар і під крамницями у випадкових продавців купив дві картини. Торгувався майже годину й виторгував полтиника.

Увечорі пішов до Марії.

— Я піду за вас заміж,— сказала Марія і Тихонові Амосовичу стало тепло, сльози трохи не бризнули йому з очей. Він почав щось говорити, якусь радісну нісенітницю плів і не помічав того, щасливий своїм щастям, що Марія аж ніяк не радіє й сумніша сидить, ніж завжди.

Прощаючись, Тихін Амосович поцілував Марію у руку.

10

Татяна Гаврилівна, побачивши, що Тихін Амосович під'їхав до двору з підводою — зрозуміла все одразу. І те, що Тихін Амосович таки жениться, і те, що вона позбудеться квартиранта. Останнє її вразило більше, ніж перше, і це природно: такого квартиранта їй годі було сподіватися шукати. Він ані трішечки не заважав їй, ніколи не цікавився її справами (а цікавиться було чим. Він платив їй тридцять карбованців на місяць з харчами, й інших прибутків вона ніби-то і не мала, а жила на широку ногу, ніби грошей в неї хоч піч топи). Та і звикла вона, до нього — не один рік людина жила. Може й сварилися часом, так то більше з-за снів її...

— Так що вибираєтесь? — з жалем промовила Тетяна Гаврилівна. Шкода мені з вами розлучатися... А за жінку кого берете? Таки Марію?

— А ви відкіля знаєте? — здивувався Тихін Амосович.

— І-і ще б пак не знати! Увесь город знає, а мені не знати. Думаєте, я не знала, де ото ви ночами пропадали? Еге-е!..

З цих слів Тихін Амосович зрадів. Значить, про Орину вона не догадується. Це дуже добре! Ого, це дуже таки добре...

— Може б ви цю ніч у мене ночували?

— Е, ні... Повечеряю у вас тільки.

Остання вечеря була мов царський пир — багата і пишна. Чого тільки не понаставляла на стіл Тетяна Гаврилівна. Був тут і оселедець з баклажанами й з перцем, і холодні котлети з обіду, і копчений язик, і галяндського сиру окраєць, і молоко, і масло... Тихін Амосович розгубився, наблизившись до столу. Навіть безпевне прозоре „жовтеня“ стояло на столі, ніяково сховавшись за горбочком білої паляниці...

Випроважаючи свого квартиранта, Тетяна Гаврилівна схлипнула.

Околиці

— Не поминайте лихом, Тихоне Амосовичу... Скільки це ви прожили в мене!

— Сім год... чи й більше...

— Ще тоді й Сашінька мій дома був... Разом з братом ви до мене перебиралися.

— Ось не нагадуйте мені за брата! — визвірився Тихін Амосович. — Хай йому всячина... Бувайте здорові, Тетяно Гаврилівно.

Тетяна Гаврилівна зідхнула.

— Щасливо... Не цурайтеся ж, заходьте, коли схочете!

Тихін Амосович виходив з двору.

ДМ. ЧЕПУРНИЙ

З ГОРИ

Внизу Дніпро цвіте огнисто
І хвилі шле в далекий плав.
Підходить важно пароплав,
І захльобнувся лунним свистом.
О, скільки радощів, тепла
Приніс сюди, на людну пристань.

* *
*

Д' гори здіймає руки Київ,—
(О, не скорився він боям!)
А за Дніпром лягли поля
І золотий наділи килим.
Країно скровлена моя,
Тебе ніхто тепер не схилить!

* *
*

Кружля над містом дим патлатий,
А угорі, де звис туман,—
Гуде, гуде аероплан...
Десь грімнув постріл із гармати...
— Війна? — Війна? — А чи оман?
— Та ні! Це знак міцної варти!—

м. Київ

К. ГОРДІЄНКО

СЛАВГОРОД*)

Повість

Грім над Славгородом. Крах кар'єри Люшневої. Куди іде революція?

„Ох“,—

. . . на килим перський, що, мов блискавками, яскравими зігзагами ліниво мінився в усю широчінь стіни над турецькою канапою осяяний сонцем, хвилювався морем фарб, око разив, облямований широким оливковим бордюром у матово-рожевих переливах, знеможено хилиться, мов сп'яніла, скуйовджена руда голова Люшнева з напівзаплющеними очима. Важкі повіки ховають каламутний біль душі. Глибоке, протягле зідхання вилізло з могутніх грудей. Сталося. Так жахливо, несподівано. Все впало якось зразу. Підкоп той розпочато десь давно. І як це він не думав, що весь час жив на фугасі? Гадав, минеться. Перший удар дістав він — де ж то? — сором подумати — на делегатських зборах. І од кого? Од кого? — гидко вимовити — од баби. Мало не по всьому Славгороді враз пішла поголоска — баби розплескали — про неславу Люшневу. За цим потяглася сила ганебних учинків, цькування . . . вороги не дрімали, стежили за кожним кроком. Спочатку в газеті ґвалту наробили. Згадали якусь там черепицю, цеглу. Всі враз побачили: Люшня негосподарний, п'яниця, головотяп. Тактика ганебна, хитра, випробована — заплямувати ворога. На перевиборах він дістав останній жорстокий удар. Параска Перепилиця, делегатка з Голої Долини, не усунена свого часу треклята молодиця, організувала своїх прибічників, що вплинули на думку всієї громади. Громаді що? — бачить, що валиться підпора, усувається ґрунт з-під ніг його, вона і не боронитиме. Приятелі теж — не могли захистити в біді товариша — нічого не вдієш, мовляв, авторитету нема. Кандидатуру до Райвику провалили. Завжди так — досить одному ніжку підставити, а тоді всі навалою. Нащо вже фотограф, а і той, падлюка, зняв із вітрини всі картки . . . Хоч би одну залишив. Навіть

---

[1]) Див. „Гарт“ №№ 2,3,4-5,6,7,8-9,10,11 1928 р.

ту, де Люшня з підводи, навантаженої мішками зерна, з прапором у руках при духовому оркестрі, перед велелюдним товпищем промовля — відправляли зерно на станцію. Всі тремтіли, на шпиньках ходили, коли він в ореолі слави, виконуючи державне завдання, керував хлібозаготовельною кампанією в Славгороді — судив, наказував, установляв норму. Весь апарат у його руках був.

Ніколи Славгород не пригадував такого розквіту давніх родинних традицій, як у ті дні. То була пора славного прояву батьківських заповітів. Яскрава ілюстрація невмирущого горіння в душах славгородських милих навичок уславленої минувшини. Іменини, хрестини, весілля мало не що - дня. Де - хто, то навіть по тричі на зиму ті йменини справляв, хоч Люшня і не пригадував, щоб вони раніш того додержувалися. Не доведеться вже говорити, що Люшню навперебій запрошували на торжества ті. Як людина, без найменшої пихи, гордости — приклад багатьом, що, посівши більш - менш високі позиції, ладні завжди втратити звязок із масами, Люшня, не можна сказати, щоб обминав запрошення ті. Він цілком скорявся вимозі мас, що раді були бачити за столом своїм, уставляним печеними поросятами, кишками, начиняними гречаною кашею, прозорими пляшками, свого вождя. Він навіть охоче приставав на запрошення ті, ані трохи не цураючись, противно декому, народньої сердечности горілчаних душ. Могутньою постаттю своєю, буйним розпатланим волоссям, веселими очима, завзятою вдачею він чи не був наймилішою прикрасою весільного товариства, що йому, відомо, ніколи не бракує талану до буйного гульбища. Мало того, Люшня, ідучи в ногу з людом чи не сам надавав шаленого темпу весіллю, сам у центрі тих штукарських витівок був, вів тут перед. Так що не можна було закинути, щоб йому бракувало запалу весільного. Що вже молодиці, то було не намилуються, коли він, піднявши калачем ліву руку, з надхненним виразом вусатого обличчя в ореолі слави весільної, врочисто виробляє ногами („мов пише“ шанобливо гомонять баби), правою рукою все притримуючи нагана, що непокірно з кешені висовується. Молодиці чи не за честь вважають в парі з ним стати, гордістю, щастям світяться очі, коли дужа, ловка рука на дебелий стан ляже, боки намне, вихорем крутне. Очі господині світяться шаною і любов'ю, коли він апетитно драглі їсть, або ж виголошує промову на щастя молодих.

Що до з'язку з населенням, то не кожен може похвалитися тут поспіхом. Непомітно важка то, відповідальна справа. Люшня великий досвід у тім мав. Здійснюючи якось фінансову політику на селі, пригадує, завітав він до однієї, не можна сказати, щоб не молодої вдови з облігаціями. Наперекір сподіванкам Люшневим вдова ніяк

не хотіла тих облігацій брати, де ви бачили? Не зважаючи на красномовність Люшневу, переконати її так і не пощастило. Що їй там до тої економіки, форсифікації, стандартизації? В боку колить? Нечуване явище — ніколи з Люшнею того не траплялося. Щоб хто-небудь зумів протистояти силі слова його? Хоч бери та йди з хати. Люшня рішуче наблизився до комоду, взяв фотографічну картку. Пильно розглядав бліде обличчя молодої красуні в білій сукні, що щільно облягала струнку постать, пишні груди. Великі очі її мрійно дивилися з-під густих, тісних брів. Люшня мимохіть крутнув уса. Замилуваний погляд його прилип до картки. Зачудованих не зводив очей. Скоса, зацікавлено, взявшись у боки, з ополоником, на нього дивилася засмальцьована, повновида господиня в синій, вицвілій з білими крапочками сукні, що аж полізла на розбухлій від жиру руці. — Ну ж і красуня, — вражено зідхнув Люшня. Хто це такий? Господиня всміхнулася загадково, затремтіло товсте підборіддя їй. — Невже не пізнає? Люшня нахмурив чоло, провинливо знизав плечима — ніяк, ні. — Хай придивиться пильніше. Люшня вдивлявся довго, оторопіло: сестра, дочка? Хто ж би це міг бути? Господиня крутнула тулубом, набрала повен рот сміху, стала за спиною Люшневою так близько, що він чув, як відгонило від неї цибулею. Люшня хлопнув себе раптом по чолі: проясніло! Зрозумів! Та це ж хазяюшка! Кому ж иншому бути? Схожість яка! Ви подумайте! Ну ж і красуня! Певне, не одному завзятому молодцеві голову запаморочила, — кинув лукавий погляд на картку, господиню, парубка з балалайкою. Господиня заходиться реготом. Довго клекотить, булькає їй в горлі, животі, теліпаються велетенські груди. — Пізнав таки? А вона думала, що не пізнає. Карасів свіженьких, може, засмажити йому? Яєчню? З цього моменту ви стаєте бажаним гостем тут. Сусіди про вас кажуть з повагою: ото голова! І, крутнувши в'язами, не доказують, мовляв, мудра... Тоді ви можете будувати нове життя. Коли ви таким чином стаєте популярною людиною, слово ваше авторитет тут, закон. Ви тоді можете з успіхом провадити всі директиви, виступати на сходці, видавати накази про заборону собакам бігати без намордника. І ніхто заперечувати не стане, тому знають всі: голова! Ви тоді можете не лише з успіхом облігації розповсюджувати, хлібозаготівлю провадити, а навіть забороняти мочівлю конопель в річці — всі послухають вас.

Милі, незабутні спогади! Прекрасні дні колишньої слави і нужденна, жорстока дійсність!

В пивну якось зайшов — хоч би один табуреткою поступився, привітався. Червань, було, раніш не знає, де посадовити, до окремого кабінета запрошує, стіл білою скатертю накриває, хоч би ціле

стовпище було — кине, мов вірна собака, служитиме своєму повелителеві. І де тільки в людей совість? Раніш, було, на руках носили. В голярню зайдеш — хоч би й яка була черга, з намиленим обличчям хто сидить — поступиться місцем, тому знали всі: Люшня при виконанні важливих обов'язків, людина державою керує, сидіти їй ніколи. А тепер... Базаром ідеш — крамар шапки не зніме. Сволота. Баби то навмисне сметану розкриють, нахабно прискають услід. Собака нападе — хоч би хто обізвався. Раніш, то, бувало, господар з дрюком біжить, собаку телющить, тому знали всі — захоче Люшня — накаже мадярові собаку пристрелити, чи то оштрахує... А тепер... на ярмарку сміття палять, наказа навіть видали. Раніш, бувало, коли він був, вивозили. Ех! господарі. Ще пожару нароблять. І за чим тільки округа дивиться? Коні на поштовій станції не підковані. Лікарня, мов хлів, обдерта стоїть. Місток гнилий, сваї тре'. Ремонтувати націоналізовані будинки пора. Баюри скрізь. Школа ось тріщину дала — піскуватий ґрунт. Провалля на Веселій Горі закріпити тре', скоро їхати не можна буде. А пожарний обоз! Одна одненька помпа на таке селище. Принаймні ще п'ять бочок на тачанках тре' та дві помпи. Колодязі копати давно тре'. Помийниця зовсім пересохла, води не буде, поглиблювати тре'. На Веселій Горі ось була пожежа, а колодязь за верству, в яру. Ось і де хоч води бери. Принаймні хоч один абесинський колодязь треба. В новій школі стіна небавом скаплю дасть, вогка, треба мазати. Ветеринарний пункт ремонтувати... А ятки скоро від вітру поваляться. Помиї виливають на Коломацький шлях. По майдану гуси, свині бродять...

Проєкти, думки, реформи каскадом били в його чудесній голові. Коли б люди знали, що діється в заклопотаній, сповненій господарських дум голові тій, коли б відчули незламну волю господарського хисту того, вони, безперечно, пожалкували б за свою жахливу, непоправну помилку. М'яко сказано — волосся б на собі рвали, вовками б вили, землю в розпуці гризли б, рачки лазили б, голову попелом посипали б в жалю за свій ганебний нелюдський вчинок. Не обрати до Райвику! Жорстока іронія долі. І якраз коли? В стадії саме бурхливого прояву ініціятиви, напливу будівничого завзяття. В момент кипучої діяльности, буйної фантазії, можна сказати, фантасмагорії проєктів, планів, ідей...

Мало того, не обрати — заплямувати авторитет.

Як на це реагувати тре'?

Отака завжди подяка населення. Працюєш, працюєш рук не складаючи, спини не розгинаючи під тягаром важких обов'язків, чола не підводячи від державних паперів, важкого чола, мов би

оливом наллятого від напруження, а тоді через непевні поговори візьмуть і знеславлять тебе, не оберуть до Райвику.

Така подяка ваша, люди, своїм героям, що в боротьбі за щастя ваше свого життя не шкодують. Така.

Та люди... що з людей? Люди завжди будуть людьми. А ось, приятелі! Головня, сволота, очей не показує. Птушка, Шпанделька, Тур, Чичибаба забули... Та хай вже ті... Люди діла, звичайні собі робітники сірих буднів. Найбільш, що вразило Люшню до гострого болю, це те, що сердечний приятель, за якого він завжди, можна сказати, горою стояв, разом на мітингах виступали, голубів ганяли — поет Олесь Вишиваний теж уникати став його. А Приндиха! То ж, було, ні на кого не дивиться, окрім його... Хто хоробрий може похвалитися романтичним поспіхом у неї? Більшої ласки, прихильности хто здобув? Вогнецвіти кохання, троянди поцілунків хто, сміливий, зривав? Тепер, сука, до Головні залицяється, на шию вішається. За щиру приязнь його віддячила як. Зрадлива, мов Даліла. Лісовою піснею чарівною промайнули дні кохання... Бурхливий гейзер почувань клекотів у його грудях. Весь горів у палких обіймах. — Ти і тільки ти, — слова ті ще й досі ятрять йому серце. Ішли пліч-о-пліч. Працювали разом. Чи раз він на делегатських зборах виступав? Хоч би й яка важлива справа — кине голубів ганяти, прийде, з промовою виступатиме. Хто допоміг у справі організації кравецької школи? Машини хто дістав? Сорочку, правда, вона йому вишила потім... А ясла?.. Делегаток організовували... Фотографувались... А тепер... усі культурні надбання, вся його віддана праця серед жіноцтва, енергійні заходи до будування нового життя, лазні, все пішло прахом, на нівець звелося. Ще якийсь давній філософ сказав: о жінки!..

Так завжди. Живе людина, працює з поспіхом на ниві громадській, нічого тоді, здається, не тиранить її око. Все їй миле, любе, радісно дивитись на світ. Досить же лихій долі стягти ту людину з горіхового крісла, як ураз усі пристрасті людські пухнуть перед нею, ростуть в гидку потвору. То ж ні з чого, скажіть, людині дійти до розпачу? Зав'язати тугу на собі? Закрутити зневір'я? Розідрана віра в людей ятриться болем почуваннів. Лиха слава твоя, о людське серце! Ніщо тепер не миле, ніщо не любе, бридко дивитися на світ. Очі, мов скляні, котяться по стіні протилежній, в усю широчінь завішаній килимом арабським, затканим химерними арабесками ліній — стилізовані гірлянди античного акантусу в фантастичних образах збройних верхівців серед звірів, лісів, що сплітаються мигдалевими та вишневими вітами на сріблястому тлі. На килимові розкішному тому, декоративно розміщені, грізно

блестіли — кинджал турецький з карбованим срібним держалном, крива шабля в піхвах, теж карбованого срібла, знаменитий наган, мисливська бельгійка . . . Мальовнича стіна та чарувала очі всіма тими емблемами мужньости, героїзму. Чи не на весь Славгород уславлена стіна та — довгі хвилини, побожно, мов перед вівтарем, вистоювали тут усі приятелі Люшневі, зідхаючи глибоко, в захопленні заздрісно кидали йому : ти, Люшня, вмієш будувати життя . . . Лише вороги . . . Хто без ворогів ? Лише уздрінуть, хто вилазить з багна темряви, позбувається рутини, стає на битий шлях культури — заздрістю й люттю шкварчать — буржуй . . . Плетуть брудні химери про якісь там „килими-самольоти". Така вже споконвічна вдача людська. Люди завжди в безмірній заздрості своїй ладні забруднити усяке світле явище.

Чимало ще яких брехень повигадували на його, хіба ж мало ворогів у його, мало в'їлася буржуазна наволоч, мало хіба допік їм — будинки хто націоналізував, млини хто контролював, цегельні? Ідейних ворогів своїх надто не терпить буржуазія. Буржуазія . . . Що таке буржуазія ?

Дивні діла робляться з людьми. Ось і з Люшнею . . . Людина чималого стажу революційного, великої слави як заступник пролетаріяту, він раптом наче розгубився . . . Видатний промовець, палкі прокльони його на голову буржуазії зворушували колись цілі стовпища. Буржуазія . . . Слово це в плоть і кров уїлося йому. Затвердив він його, мов червоний папуга на ярмарку лайку . . . Серед ночи розбуди, бувало, скажи : Люшня, промову . . . Враз зірветься, мов би і не спав . . . Слова водозграєм битимуть, металевим дзвоном, гупатимуть молотом, забиватимуть осиковий кілок у домовину буржуазії. Буржуазія . . . Це, таке знайоме до нудоти, сполучення звуків наводить його на роздум. Заплющивши очі, він довго так нерухомо думає. — Буржазія, — зрештою, просвітліло чоло йому, — це гідра контр-революції.

. . . Червоні, мов огневі язики або полотнища прапорів на чорному фоні, плями залляли йому мозок. Блакитні, сині . . .

А Свиргун ? . . .

. . . Вітальні синій шовк, облямований золоченим багетом, мигтить перед очима. Блакитного кольору шовк, оздоблений старовинним мереживом . . .

Бездумний погляд Люшнів повзав на брудній стіні в зеленкуватих шпалерах, тупо спинився на портретах вождів революції . . . обличчя раптом просвітліло, очі засвітилися теплим огником. Маленька кабінетна картка на стіні привабила око. Люшня зняв її, довго глядів тужливими світливими очима.

Славгород

Низенький дебелий дідок у сірім фетровім капелюсі з клинкуватою борідкою, колючими вусиками... зеленкуватими очима гостро дивиться — нерухомо, загадково... Поруч з ним — високий довгов'язий юнак у тирольці...

Свиргун із сином.

Нахлинули спогади.

Де він тепер, Альфред Стратилатович?

Коня йому якось виїздив — двадцять п'ять рублів дав. Тепер в Англії, бідолаха. Старий теж, було, що-року за кордон їздив із Свиргунихою або на Кавказ. А раз, як поїхав до Парижу, так усі цукроварні в карти програв. З таким можна було жити. Мало не кожен службовець собі будинок збудував. А тепер що? Доброї душі був. На Великий день, Різдво — місячний заробіток. Наградні завжди. А які чудесні стайні, де Люшня в такій шані був. З кобилою самого графа Заплюйського жеребця злучав... Рисак, огир. Двадцять п'ять карбованців від управителя за труд дістав. То то ж скажений був. Чистокровний. Рот пінявий, очі — вогонь. Він лише один з ним і вправлявся. За великі гроші в Америці куплений. Ахметову два пальці відгриз. Лише Люшнів характер знав. То Свиргуниха, було, не намилується, як він управляється з ним, коли до кобили припускає. Завжди і від себе йому грошей не шкодує. А що вже Альфред Стратилатович! Чудної вдачі людина була. На коняці поїде, щоб не скинула — не вечерятиме. На автомобілі що-разу аварія. Раз як застряв за березовим містком — Люшня по пояс в болоті вивалявся, поки допоміг витягти. Двадцять п'ять рублів на чай дав. Дужий же він тоді був! Та і тепер ще. Який начміл, а як брязнув ним! У день 1-го травня боролися. То-то сміху було. То його за те раз за столом прислуговувати взяли. Великий бенкет був. Лакей зомлів. Кучерявий був і став лекеєм, а сили там тої в нього... Обійшов шестеро душ і впав тут же серед гостей. Скандал! Осоромив господаря. А то Макітра був уївся на його. Шкура був — на кого не гляне — рощот. А цього Свиргуниха любила. То покликали Люшню. Пуд гарбуз, мабуть, десять фунтів розсолу і стільки ж огірків. Одною рукою обід цілий серед гостей винеси. Сам граф Заплюйський виделкою клює, князь Карнаухов... То Макітра йому і каже: ти, брат, того... Двадцять п'ять рублів на чай дали. Власною енергією він завоював собі блискуче становище те... дні безповоротної слави легкою хмаринкою, мов чарівна мрія, пропливали перед сумними очима Люшні.

Так завжди — в дні смутку і нудьги, в похмурі чорні дні буденної дійсности, світлі спогади минулого стають перед очима, втамовують біль душі, скрашають життя. А, може, ятрять ще більше?

Та чи все втрачено? Чи не найде спочинку мятежна душа? Ні! Ще не все. Є ще втіха, відрада в житті його. Одна згадка про що скрашає понурі дні. Люшня світлим поглядом дивився в вікно, де розкішний, пофарбований червоною фарбою голубник красувався, біля його повний весняної енергії гасав синаша його — невгомонний штукар Вова. Діти — втіха нашого життя. Люшня подумав: може, хоч він буде щасливіший. Змалечку видко вдачу. Верховода, забіяка, буян. Завжди в синцях приходить. Все це не минало спостережливого ока батьківського. Взявся він за його. Ну ж і виховує! Любив же він синашу свого. Бувало, покличе до себе, пестливо посадить на коліна, висипле цілу купу срібляків — грайся.

Не можна сказати, що Люшня прикрашав, до чого, як відомо, звикли наші батьки, систему виховання ту. Він цілком правдиво відзначав батьківське пеклування те, про що слава пішла і по людях.

Баба Пучиха розповідала якось в гурті. Пішла вона до Люшні по квасолю. Бачить — маленьке хлоп'я, шости літ не буде, біляве таке, гарненьке, на варті стоїть біля порога з віником. Ич як гарно бавиться, думає собі стара. Вона до його — такий, сякий славний хлопчисько, по головці гладить. Воно на неї вовком визвірилось. То його батько покарав, під арешт поставив. Що тепер за виховання дітей? — дивується стара, не в силі своїм зашкорублим розумом збагнути таку систему виховання. Взагалі славгородці багато чого не тямлять. Дебела, рум'яна Порощиха надзвичайно цнотлива жінка, теж колись — на іменинах розмова зайшла про виховання дітей — казала. Тепер не той догляд за дітьми. Раніш то, їй - бо, гімназії кінчали, то не знали того, що тепер мала дітвора знає. Вона сама, повірите, в двадцять літ нічого не знала. Було, каже: ось як гарно бичок забавляється. То її на сміх візьмуть. А відкіля пішов віл, то їй - бо вже літ двадцяти п'яти довідалася. Гадала мов ті бджоли... А в книжках, було, натрапиш — обминаєш. Ось як характеризувала поважна повна молодиця минуле славне покоління жіноцьке, що йому аж ніяк чеснот не бракувало. А тепер, сповнена нерозуміння, знизувала вона пухким плечем...

Впертої вдачі тепер діти пішли.

Люшня з теплою батьківською посмішкою згадав нещодавній конфлікт з синашою. Прибіг розпалений, захеканий.— Мамо, поший мені галіфе. Та — в сміх: нащо воно тобі? Уваги не звернула, мало що стрельне п'ятилітній дитині в голову. Так ні ж — плаче, нудиться, вередує, їсти не хоче, змарнів — поший та поший. Галіфе носить начміл, а в самого батька яке галіфе, в судді то навіть з червоним кантом — всі відповідальні робітники — державою керують,

в галіфе ходять, а як же буде Вова без галіфе? І що ж ви думаєте — довелося випороти, а галіфе пошити, а то зовсім звівся б хлопець.

Тяжкий той клопіт батьківський, турботи. Люшня глибоко зідхнув. Виховувати дітей — не легка річ. Теплий погляд метнув у вікно. Хитким кроком вийшов, глибоко, радісно ввібрав бадьорий свіжий струмінь.

А тут, що тут робилося?

Саме звичайнісінько було все тут: ворота, подвір'я будинок. Ніхто б не міг подумати, що тут жив уславлений державний муж — Люшня. Лише в центрі подвір'я висока красуня з вирізьбленим фасадом, оздоблена прикрасами, велика світла голуб'ятня виявляла в господареві ще й людину.

Ще не все втрачено, є ще втіха і відрада в його житті. Хай народня любов зрадила його. Вередлива примха злої долі. Могутній посвист „солов'я - розбійника" розітнув прозоре полотно ясного дня. З голубника зірвалось кільки голубів, легко метнулось в височінь, лунко залопотіло крильцями. Люшня світлим оком стежив за чистим льотом тим. Стрепенулась душа його, скорботи, біль плавно злетіли в небо за білими хмаринками.

... Так завжди... Хто любить копати кринички, хто в'юнів ловить, в кого пристрасть до голубів, більярду, а хто над реформами людства просиджує дні.

... Нове, дрібне строкате царство розкинулося перед надхненними очима Люшні.

В драматичні хвилини життя — втіха душі. Ось він — краса і гордість селища — турман — ходить, мов важний мандарин, вип'явши так груди, що хоч п'ятака положи.

Хай народня любов зрадила його, хай...

... А вертуни! злетить д'горі, а тоді „мертвою петлею" стрімголов униз. Ось і трубачі, білі, як сніг, важкі для льоту. Зате на хвости сідають як, не наглядишся. Раз як почали закручувати чужака, так на службу спізнився, залюбувався так.

Суспільство не цінить своїх героїв, що в боротьбі за благо краю поклали свої кращі сили.

... Ось вони червонохвості, невтомні літуни, з очей зникають, літньої ночи від зорі до зорі ширяють в небесній високості, хижакові кобцеві в пазурі вже не дадуться, завзята боротьба раз велася, Люшні дух забило тоді від захоплення — верткий червонохвостий, не спускаючи ворога з очей, спіраллю кружляючи, плавно здіймався вгору, тоді стрімголов униз летів, умчавсь від ворога. Ціла гора тоді з Люшневих пліч звалилася.

К. Гордієнко

Споконвічний трагізм усіх невтомних робітників, що на громадському полі в змаганні за новий побут у боротьбі з рутиною, сваволею зазнають поразки там, де не сподівалися того.

... Тульські червонохвості — чудовий плавний літ у крило — незрівняний по красі. І яких тут тільки нема? Всі любі, всі милі... вишневі, червоноголові, білі, гривуни, золотогриві, рудоголові... Спали, мріяли, воркували ніжно — кру-у... Ось вона граційна красуня — очі перлини з перламутровим дзьобиком. Червонопоясна короткошийка, широкогрудий, мов жаворон у льоті, завзятий забіяка непереможний рудоголовий. Осанистий, присадкуватий голуб розгорнув свій двадцятиперий хвіст віялом, красується. Силач світлокаштановий біля його топчеться. Стрункий, довгий, широкогрудий, крила по землі волочить. Яких, яких тут тільки нема — довгоносі, тонконогі, єрусалимські, білокрилі, сизі, оксамитові, кольорами перламутровими переливаються на сонці, іскоряться. Мелодійна воркотня болючу душу втамовує.

Він, що з честю виконував усі державні завдання, вогневим словом будив заклялу думку, закликав до активности, ініціятиви, будівництва нового життя, злучного пункту, незламної волі, діла був — тепер усунений, і на його місце інші стали. Що ж, хай працюють... буде видко, що з того буде. Нема місця славним у передових лавах. Чи багато в нас їх, невтомних, повних енергії? ... Похилий серед двору сидить він, замріяним поглядом у безвісті витає. Навколо його голуби літають, сідають біля ніг, кружляють над головою, лопотять бадьоро крилами, і він серед них сумний, замріяний голуб'ятник. Машинально лізе в кешеню, сипле їм корму, очі йому світяться любов'ю, обличчя теплою усмішкою вкривається. Отут він найде собі втіху, забуття від мятежних справ громадських, збереться з новими силами. Він раптом відчув якесь подвоїння душі — між ідилічною голуб'ятнею і державними справами. В тім увесь трагізм... Щасливий, хто свого часу відчує прагнення те, стане на свій шлях. Мало хто аналізою своєю в силі пізнати таємниці душі своєї...

Тяжке зідхання клонить набряклу думами голову, темні зморшки врізались між очима, понадувались шнури на чолі.

В глибокій печалі морщиться чоло, розпачливий погляд у голубнику загруз, повний трагізма голос волає:

— Куди йде революція?

Кінець

ЛІБЕР РАБІНОВИЧ

ОКТАВИ

I

...І далі йдемо мертвими степами,
Я — мовчазний, печальний — колоніст...
„Он бачите, маячать свіжі плями,
Це ховращок ссе кров і душу їсть.
Надовго він залишить в серці пам'ять"
І суховій — незваний степу гість —
Свавільними, крутими манівцями;
Де глянув — смерть, де став — і паща ями.

II

Вмирає в спеці виснажений степ
І приспаний, зів'ялий, не шелесне,
Лиш курява, мов марево, росте
І килимом вкриває зір небесний.
Вдягнулися поля в жалобний креп...
Дарма, о життєрадосная весно,
Ти крильми радости обвіяла поля,
Дарма, уквітчана, услала рястом шлях!

III

Потріскана, обпалена земля
Подзвонює сумним бляшаним дзвоном,
А сонце головешками жбурля...
Скрізь — мертвий сон. Кругом безлюддя сонне.
В колоніях хатки печально сплять.
Наспівує десь вітер монотонно,
На небі ні хмариночки. Лиш пилом
Окутано. Все небо — сивий килим.

IV

Природо, невблаганная природо,
Селянський піт висмоктуєш ущерть;
Здригнеш же під ударом грізним: „годі“!
Нестриманим, палким буянням серць
І звуками неспіваних мелодій
О, викличем тебе іще на герць!
І, де посів під суховієм в’яне,
Розквітне ряст безмежний і багряний.

М. ПАНКІВ

ТРАГІЧНА ПОДІЯ

Надворі сморкався осінній дощ і було плюгаво скрізь. Холод пронизував людські кістяки та вже найболючіше дошкуляв він мешканцям камери № 128. Камера ця була одним з симпатичних приміщень тюрми святої Бригіди, що пишається майже в самому центрі славного міста Львова.

Було б помилково думати, що слово „симпатична" стосується до камери так, як, наприклад, кулак до носа. Ні в якому разі. Ірнізувати над камерою, над тюрмою, чи теж над білим орлом, що хижацьки розіп'яв свої пазури на шапці польського жандарма — ніяк не годиться. Це міг би зробити хіба хазяїн подібного закладу, тоб-то особа, що має право вільно входити чи теж виходити з нього. Наші ж невеселі знайомі з камери № 128 не мали такої змоги. А все ж таки вони визнавали симпатичною свою камеру і навіть холод, од якого дрижали їх тіла, не міг захитати їх думки. Камера була симпатична.

Як це не дивно, але такої ж думки про камеру № 128 були також горді, веселі, молоді, рицарі режиму білого орла, що розташувалися без намету, бо не на полі, але під тим же дахом у сусідній № 127 камері. Різні мотиви були у тих так різних сусідів коли вони визначали прикмети камери № 128.

У великому, чотириповерховому флігелі тюрми було сто двадцять вісім камер і тільки дві з них залюднені. Флігель чекав нових, свіжих ворохобливих гостей. Їх гнали зі всіх усюдів і через день-два, всі камери будуть заповнені без остатку. Про це затьорохкотіли б і горобці, якби не той полотняний дощ, що, заслонивши сонця проміння, не дав лунати їх співові.

Олек, Івась і Грицько сиділи на ліжку і жваво розмовляли. Щоб не промерзнути, кожен обмотався тюремною декою і час од часу затирав руки. Олек був комендантом камери, бо сидів у ній найдовше. Його вкинуто до неї ще вчора. Івась, що прийшов сьогодні вранці, мав вже менше заслуг, а ще менше здобув собі Грицько, бо його посадили ще тільки після обіду. Ніхто з них обіду не бачив вже

кілька днів, але кожен розподіляв день по трьох признаках, з яких обід був посередині.

В камері було багато повітря і крізь побиті шибки проривався холодний вітер, розкидаючи краплі дощу. Після поліцайських підвалів, де було смердюче душно, всі троє в'язнів почували себе тепер гарно. Побиті шибки були отже першим симпатичним елементом камери № 128. Такої ж думки були їх сусіди, розперезані словесним геройством. Побиті шибки мали, на їх думку, сердечно дошкулити більшовикам. Сами ж рицарі пороздягалися до сорочок, бо залізна піч температурила південним підсонням їх будуар.

Кожен собі, в мент першого ознайомлення з камерою і всі троє разом тепер визнавали в'язні другою симпатичною особливістю камери її положення. Камера № 128 була останньою на найвищому поверсі — в самому розі. І от з неї то в'язні могли бачити далекий обрій, на найдальшому плані якого силуетили дерева і розлягалось поле, а зовсім близько видно було доми і навіть людей.

Але це також було причиною вдоволення п'яти відважних сусідів - рицарів. Вони знали добре, що більшовики дуже небезпечні, тому тішились надією, що в слушний момент, ну, наприклад, коли б в'язні захотіли напасти на них, можна було б алярмувати на допомогу. Зрештою рицарі виходили час од часу в коридор, тормосили двері камери, кричали, проклинали, погрожували сусідам — розбишакам і таким чином ґарантували собі перевагу. Запираючись в своїй вартівні, жандарми залишали одчиненою візирку і ставили біля неї дижурного з крісом. Так охороняли вони звірів.

Та найбільш симпатичним для камери № 128 було те, що вона звела до купи трьох найбільш близьких собі людей, що кілька років тому працювали разом і довго не мали одне про одного будь-яких відомостей. Багато справ, не згадуючи вже про спільність борні, звязувало їх, і зараз вони сердечно обмінювалися спогадам і переживаннями. Того не знали їх сусіди, тому не доцінили своїх шибкових розрахунків.

Грицько оповідав товаришам про свою останню втечу з жандармського поста. Втеча була дійсно блискучою. На маленькому містечковому жандармському пункті Грицькові пощастило зсунути кайдани з одної руки. Була ніч і жандарми, а їх було четверо, хропіли твердо. Грицько поповз на животі в напрямку дверей, погасив світло нафтової лямпи, одяг на себе жандармське пальто і шапку, що висіли на кілку, взяв до рук карабін і, вийшовши надвір, змінив заспаного вартового жандарма. Грицько втік тоді без перешкоди і більше року пробув на волі. І тепер він маячив втечею, малюючи товаришам низку одчайдушних планів.

Івась, що слухав уважно Грицька, не міг нічого сказати про свої пригоди. Він двічі сидів, а тепер сів знову і, крім розгарячeної уяви про втечі, не міг би нічим порадувати товаришів. Тому він прохав Олька, який тікав тричі з тюрми, поділитися враженнями, хоча б про останню втечу, що про неї так багато писала вся преса. Втеча ця здійснена була через пролом підлоги камери старої, дрогобицької каторжної тюрми.

— Ні, — перебив думки товаришів Олек, — слухайте краще про величезну трагічну подію, що відбулася тут всього рік тому. Про неї писали дуже мало, бо вона звязана була зі значним скандалом усієї порядної патріотичної обивательщини.

— Багато з того я сам пережив, решту склеїв я докупи на підставі розмов з очевидцями події і близькими одного з найкращих моїх товаришів, героя події.

— Я сидів рік тому у цій же тюрмі разом з товаришем Тарновським. Це була міцна людина, а головне відважний революціонер.

Олек здригнувся на спогад, і обидва слухачі побачили у світлі нафтової лямпи, що коптіла проти них на стіні, суворий, напружений погляд великих чорних його очей. Олек переміг хвилювання і оповідав.

— Тарновський пробув кілька років в царському полоні і з перших днів революції боровся в рядах компартії. Він був комісаром одного з полків, що підчас відворотного наступу на поляків підійшов майже під Львів. Потім, Тарновський працював на різних відповідальних посадах і врешті, перейшовши кордон, почав працювати тут в рядах нашої партії. Батько його був українцем, мати ж — полькою. Тарновський Роман, закінчивши раніше професійну школу, працював паровозним машиністом. Це було йому не легко, але йому треба цього було, не так для заробітку, як, особливо, для широкого звязку в нелегальній партійній роботі. Рік тому йому було всього 34 роки. Попрацювавши напружено, Роман встиг був наладнати партійну роботу майже на всій залізничій сітці і був членом залізничого комітету компартії. Останньою його великою роботою була організація підпільної друкарні, що вдалася блискуче. Низка партійних брошур і нелегальний орган партії „Праця“ друкувалися у цій друкарні і зробили початок нелегального партійного видавництва.

— Друкарня працювала вже чотири місяці, як раптом все це провалилося. Провокатором був відомий вам студент Штіцберг, що загинув підчас арешту. Роман вбив його.

— Арештований, побитий він сидів у сусідній камері № 127, де зараз вартують наші жандарми. Я сидів тоді у нашій камері, отже, як бачите, мій комендантський стаж величенький. Ми перестукувалися з Романом цілими днями, а підчас прогулянки я бачив на ґратах не

раз його обличчя. Він чекав суду, а разом з тим довголітньої каторги. Сьогодні наш ласкавий уряд подбав вже про інститут наглих судів і карає на смерть за такі провини на протязі 48 годин. Тоді ще не було тієї досконалости...

Оповідання Олека було перервано вибухом патріотичної пісні „Бартошу", що залунала в коридорі з уст жандармів. Один з них, одчинивши візирку, крикнув на адресу трійки в'язнів:

— Сукини сини, на ноги!

Він стрілив в стелю камери з револьвера і, погрожуючи повторною стрільбою, кричав злісно:

— Кожен на своє місце, бо постріляю:

Кожен з в'язнів бачив та чув всяке, отже їх не здивувала поведінка завойовників; але вони розташувалися кожен на своїй нарі. Це задоволило молодого воїна і він, затріснувши дверці візирки, одійшов.

Тільки тепер відчували в'язні холод. Вітер гуляв між стінками камери, а за вікном чути було каскади дощової стихії.

Закрутившись на ліжках в ковдри, Івась і Грицько насторожились, щоб слухати даліо повідання Олека. В сусідній камері вартові, закінчивши співати „Бартоша", затягли побожну пісню „Сердечна матко".

— Ви чули, — оповідав спокійно Олек, — про слідчого судді Гржибовського. Це був запеклий фашист, п'яниця і кар'єрист. Він вимотав нерви багатьом нашим товаришам. Всі методи поліцайного слідства він знав добре і вмів користуватися ними. Він бив в'язнів сам, а коли треба було, то переводив в'язнів з судової тюрми до поліцайних арештів, де вже добивали впертих. Гржибовський був майстром провокації, і всі Штіцберги працювали на нього, потіючи од страху. Вбитого Штіцберга він любив і виховував його для великих справ. При допомозі його Гржибовський провів низку політичних процесів. Його справою була продажа в Берліні найновішої маленької друкарської машини, що її закупив для Ромка один з наших товаришів. Ця машина була причиною провалу.

— Роман Тарновський бачився кілька разів з суддею Гржибовським і кожен раз оповідав мені про надзвичайну делікатність і роблену ввічливість судді. Це, безперечно, була глибоко задумана тактика, метою якої мало бути якесь звірство. Одного разу суддя Гржибовський запропонував Романові вихід на волю, без будь-яких вимог.

Роман передбачав найгірше. Судді маячився польський Азеф і він обрав собі на цю ролю Романа Тарновського.

— Гржибовський змінив тюремний режим Романа. Він наказав здійняти з нього кайдани, відчинити двері камери, давати Романові книжки і газети. Двічі на день Гржибовський приймав у себе Романа

і розмовляв з ним на політичні виключно теми. Він дозволив йому бачитись з окремими в'язнями і тоді вперше я побачив близько Романа.

Це був кремезний чоловік з ясними, сталевими очима, високим чолом і напівсивим хвилястим чорним волоссям. Він говорив чітко, а кожне слово, кожна фраза вражала глибиною і майстерним стилем. Тоді я зрозумів хитру політику судді Гржибовського. Кращого матеріялу на Азефа він не міг би найти.

Бувало, підчас проходу, я бачив їх здалека вдвох на тюремному дворі. Вони розмовляли спокійно ніби обидва були сторонніми і байдужими свідками нашого перебування в тюрмі.

Я перестукувався тоді з товаришами — сусідами і тими, що жили нижче поверхом. Багато з них вороже ставились до Романа, трактуючи його за провокатора. Я не міг повірити тому. Колись з початку, не бачивши Романа, я, може, солідаризувався б з рештою товаришів, але знайомство з ним було надто переконливим. Я заняв окрему позицію і відстоював в розмові з товаришами свій погляд.

— Одного разу Роман зайшов до моеї камери і ми говорили більш години. Роман оповідав з захопленням про переживання в радянських республіках, про життя на Україні, а коли переходив до справ нашої нелегальної праці, був обережний і маломовний. Я не посмів тоді навіть натяком висловити підозріння товаришів. Роман звернув увагу на їх стриманість до його, але це він пояснював конспіративністю. Дивлячись на нього, я читав в кожному погляді, в кожній зморшці обличчя, в кожному закрутку волосся ту міць і правду, що її диктувала мені його постать. Це було останнє побачення з ним.

— На другий день вранці Роман постукав мені, що йде до судді на чергову розмову.

Суддя показував Романові його справу, де були заяви окремих свідків. Крім того, при справі була фотографія Романа, зроблена в поліції після арешту. Сторож Томаш оповідав недавно одній товаришці про це побачення. Роман, взявши до рук свою фотографію, звернувся раптово до судді із словами:

— Пане Гржибовський, ми подібні один до одного як близняки.

— Потім Роман заговорив про політику, закурив папіросу і нервово звернувся до судді з проханням: скажіть сторожу принести пляшку вина.

— Суддя Гржибовський затер радісно руки і, витягнувши гаманець, дав сторожеві гроші на вино. Він почував що наблизився до оригінального Азефа на віддаль нікчемної метричної одиниці. Виходячи за вином, сторож бачив, як суддя Гржибовський стискав в'язневі Тарновському обі руки і говорив весело: — ну, будемо тепер друзями.

Тим більше здивувався сторож Томаш, коли, повернувшися до канцелярії, він побачив до ґрунту змінену картину. Суддя Гржибовський стояв розлютовано із стільцем в руках, а на підлозі з окривавленою головою, лежав непритомний в'язень Роман Тарновський. Суддя приказав відкоркувати пляшку і, випивши шклянку вина, дав пити решту, до дна — йому, Томашеві. Ніколи ще суддя не був так ласкавим.

Потім, коли Томаш захитався сп'яніло, суддя наказав йому мовчати і відправитись за в'язнем Олеком з камери № 128; Пан Гржибовський написав розпорядження і дав йому в руки. Крім того, він написав ще кілька слів, заклав в конверт і розпорядився дати це тільки в руки в'язня.

Цим Ольком був я.

Сторож Томаш працював багато років з паном суддею Гржибовським і він знав добре, що значать отакі листи. З пана Гржибовського був, як я вже казав, майстер провокації, про те знали всі, і кожен раз після якоїсь записочки, летіли клаптики тіла в'язнів і кров поливала підлогу його канцелярії.

Сторож Томаш виконав наказа і я читав через декілька хвилин листа підступного судді, а ще через декілька хвилин я тремтяче сходив до його канцелярії. Цього листа я міг би зацитувати, бо пам'ятаю кожну букву його, а тимчасом слухайте далі:

— Суддю Гржибовського ненавиділи всі в'язні. Всі, хто сидів і вийшов, присягали йому криваву помсту.

Зовсім без порозуміння з партією. без санкції її, виросла думка вбити суддю. Група робітників - залізничників готувалася декілька разів виконати винесений йому смертний присуд. Суддя Гржибовський добре скривався і присуд такий виконати було дуже важко. Це могло статися дома або на суді, чи теж в один з моментів, коли суддя сідав до авта.

Того дня робітник залізничних майстерень Ян Палестра чатував під тюрмою. Ян Палестра належав недавно ще до польської соціялістичної партії і, виступивши з неї, боровся дуже завзято проти її зрадницької роботи. Я знав особисто Яна, ми частенько розмовляли на громадські теми і Ян виявляв бажання увійти до компартії. Це був молодий хлопець, двадцяти восьми років, дуже активний і надзвичайно відданий робітничому рухові. Палестра знав особисто багатьох вождів „пепеес" і тим дужче зненавидів він їх. Ян був двічі арештований за сміливі промови на демонстраціях і кожен раз в тюрмі він бачив лише комуністів. Сам він зрозумів тільки згодом, що коли б поступав так, як інші члени його партії, то ніколи не бачив би ґрат. Вони були тим пробірним лякмусовим

папірцем, який дав йому мужність розірвати з партією соціялістів-фразерів.

— Підчас перебування в тюрмі Ян Палестра зустрівся вперше з суддею Гржибовським, що запропонував йому бути поліційним агентом. Гржибовський пролежав після цієї розмови тиждень в ліжку і, як передавали урядовці суду, вставив собі два золоті зуби.

Яна Палестру дуже побили за те в поліційних арештах, звільнили із служби на залізниці і присудили на півроку тюрми.

— Сторож Томаш, що приніс мені од судді записку і наряд на перевод мене до поліційних арештів, виконав наказа точно і негайно. Він не закув мене в наручні кайдани, як це робив з усіма і раніш зі мною. Мабуть, отримав такого наказа. Вийшовши за ворота, він на велике здивування вартового сторожа закликав проїждже крите авто і ми враз з ним сіли до нього. Я побачив тоді на вулиці Яна Палестру, що, хоча змінився дуже, виділявся шрамом над оком.

Заки авто наше встигло було рушити, з воріт тюрми вийшла фігура судді Гржибовського. Я пізнав зразу згорблену його постать. Рушивши з місця, ми раптом почули за собою вистріли з револьверу.

Я зрозумів тоді, що це стріляв Ян Палестра до судді Гржибовського.

Я затремтів.

Сторож Томаш скочив нервово з сідіння щоб крикнути щось до шофера, але в мить одну він лежав вже приголомшений мною. Через кілька хвилин я вийшов з авта в пальті, шапці і з револьвером Томаша і скрився в лабіринті будинків. Шофер не питав ні слова, думаючи, що я повернусь — і таким чином я щасливо втік тоді.

— Опинившись у знайомих, я читав через годину надзвичайні видання всіх газет. Вони вийшли з фотографіями п'яти осіб і важливіших місць події. На першому плані була фотографія забитого судді Гржибовського і вбивці його Яна Палестри. Потім були фотографії моя, сторожа Томаша і шофера.

За зловлення мене була визначена в ранкових газетах нагорода в десять тисяч злотих.

Та й слід вже пропав по Олеку Малецкім і я зараз вже Михайло Ленчицькі — так і памятайте, товариші.

Десять тисяч злотих, отже, в моїх і ваших руках.

Мене заарештовано тепер за нову зовсім справу, я змінився до непізнання, поголивши бороду, вуси і волосся: ніколи не знайдуть мене поліційні хорти.

Та я не докінчив головного. Слухайте, бо воно дійсно трагічне.

Газети писали про цю значну подію, та це було тільки на початку. Од знайомих я дізнався, що озвірілі поліціянти, знайшовши в канцелярії судді непритомного в'язня Тарновського, побили його так, що він збожеволів і був одвезений до закладу для божевільних в Кульпаркові.

На третій день хоронили львівські фашисти суддю Гржибовського. Вся польська буржуазія була на похоронах. Всі крамниці було зачинено, на всіх домах були жалібні, чорні прапори — емблема фашизму.

Школи і урядництва брали організовану участь в жалібному марші. П'ятсот пар автомобілів їхало двома рядами за катафалком, а між ними йшло вісімками сто тисяч чоловіків, жінок і дітей. Буржуазія розворушила була всі ґвинти нервів своїх, і процесія ревіла робленим плачем на страх ворогам-комуністам, українцям і евреям...

Івась і Грицько слухали оповідання Олека з таким захопленням, що вони забули навіть про холод і поскидавши ковдри сиділи на ліжках ніби задеревілі. За той час дощ перестав лити і місяць, що виповз з-поза, хмар кидав на підлогу камери двадцять п'ять квадратів заґратованого вікна. В камері стало ясніше, обличчя в'язнів світили мертвецьким зеленим кольором, а очі гостро блищали. Тихим голосом, майже шепотом, Олек докінчував трагічну повість:

— І хто б міг додуматись до того, про що дізналися ми раптом, враз з усією фашистівською зграєю.

Одного дня бурун гніву звірячого, скаженілої чорної суспільности бив шиби в єврейських, українських і робітничих домах та ламав все, що попало в руки.

Зграї збожеволілої молоди руйнували хрести і пам'ятники на підозрілих гробах цвинтаря.

До найвищої точки здивування і оголомшення дійшов я з товаришами, коли ми дізналися тоді, що мотивом ураганного гніву чорної сотні була помста над Ромком Тарновським.

— Я не всидів, і разом з одною товаришкою ми пішли за кавалькадами засліпленої од злоби юрби на цвинтар. В перший мент ми не вірили очам своїм, і тільки згодом зрозуміли жахливий факт трагічної події.

Свіжа могила судді Гржибовського була рознесена до глибини. Домовину розбито в тріски, а труп змішано з землею і на ньому були груди каміння.

Ми побачили, здивовані, скамянілу од розпачу постать дружини Ромка Тарновського. Вона не пізнала нас... —

Івась і Грицько з окриком жаху кинулись до ліжка Олека.

Трагічна подія

Він завмер в безрусі. Тільки через кілька хвилин він піднявся, обтер хустиною очі і вдарив в останній акорд.

— Дружина Романа, побувши в закладі для божевільних, знайшла там замість свого чоловіка — збожеволілого суддю Гржибовського. Роман Тарновський втік тоді з тюрми, скориставши з великої схожости своєї з Гржибовським. Ян Палестра вбив Романа, як той вийшов з воріт тюрми і сідав до авта. Ян, побитий, не витримав тоді і покінчив з собою в тюрмі.

Так і не дізнався він про трагедію свого вчинку.

Харків.
Березень 1928 р.

САВА ГОЛОВАНІВСЬКИЙ

БУДІВНИЧЕ

Любому Ів. Микитенкові

Розкидав ранок кучеряві коси
серед цементу,
рейок
і цеглин,
а сам побіг
сховати ноги босі,
де блиском сліз
і роси,
і полин...
А ми рукава білі засукали
І кричимо уперто, як один:
„земного дня нам
— мало,
— мало,
— мало!
— Давайте день на мілійон годин!“
І льотом вгору рейки і поверхи
ховають долі
— мряку
— і сутінь...
. . . .
... пролинуть дні
летітимемо верхи
і задрижать натоптані путі...

Одеса
1927 X.

ЛЮС'ЄН БУРЖУА [1])

УБОГА ЮНІСТЬ

Дві малесеньких цяточки блукали самотньою алеєю. Над їхніми головами ганяли насуплені хмари. Двоє юнаків ішли рука в руку й усміхалися одно до одного. Досі вони майже не розмовляли, заглиблені в серйозність своєї втечі. І от вони не знайшли інших слів, що висловили б їхню радість з приводу волі:

— Ти! Тепер вони нас уже не дістануть!

Того кварталу зима була дуже скрутна. Майстерня за майстернею, фабрика за фабрикою припиняли роботу. Безробіття звело мізерний прибуток робітничої родини до нічого. Остання получка помандрувала до корчми, а забуті діти тимчасом тинялися по вулицях.

Двоє молодих бродяг переночували в дивовижній незакінченій будівлі. До їх там був хтось инший, бо всередині „житла" виглядало так, ніби в покинутому господарстві: порожні консервні банки, покрадені з вітрин; купа забутого шмаття. Побравшись за руки вони на йому спали. Коли почало розвиднятися, вони знову почали свою мандрівку. Вода й небо понялися вранішньою парою. Маленькі низенькі хатки потопали в тумані. В далекому півколі вулиця заривалася золотим рогом у горбок.

---

[1]) Подаємо в перекладі нотатку Артура Арнольда про Люс'єна Буржуа.

Недалеко Парижа, де фабричні димарі день і ніч розвівають чорні прапори сажі, провів дитинство паризького пролетаря Люс'ен Буржуа. Безрадісне його оточення, безрадісна його праця. Він працював за носильника, чистив вагони, стояв біля штампувальної машини, збирав ганчірки на смітниках. Потім прийшли хорість, безробіття, злидні — вічний безупинний ритм пролетарського існування.

В цьому, завжди цькованому, завжди переслідуваному боротьбою й злиднями робітникові живе непереможна спрага знання й освіти. З якими муками та перешкодами пощастило йому підібрати хлібні крихітки з скрижалі знання! З одчайдушною впертістю шукав він брами в неперехідному мурі, що відгороджує фабричного раба від нашої культури. Він намагається знайти ту браму в католиків, у вільнодумців, — його одштовхують.

Випадок допомагає йому на тридцять другому році життя здобути професію — фотогравюру. Та от вибухає війна, і батьківщина, що нічого йому не дала, відбирає у його разом здоров'я і змогу кваліфікуватися в своєму фаху. Його очі ослабли. Це значило, що треба погодитися на будь-що, аби мати дах і хліба для родини. Коло замкнулося.

Люс'ен Буржуа

У корчмі „Матроське рандеву" вони купили собі хліба й ковбаси. Проминувши ясні буксири та пінаси, що біля греблі, проминувши церковку, вони повернулися до свого нового царства. Вони були по той бік міста й його цивілізації, в маленькій дощаній халупці, де пічна труба була замість комина. Там був курник з погнутою дротяною огорожею; був садок повний всякого іржавого бараxла.

Вони відкрили круті береги острова з вимерлими місцями розваг. Вони знайшли невеличку верфь, де лагодився паром, що його хазяїн давно помер. Низку димарів, вишикуваних батареєю. Це творило тло краєвиду.

Решту дня вони проблукали. Перелізли через паркан невеличкого забутого цвинтаря, насміли зайти до маленької селянської садиби, але звідти їх негайно викинули. Потім вони спочивали на полі, зщулившись біля широкого ревеневого листя й ссали кислі стебла. Лише над вечір вони знайшли притулок у будці нічного сторожа. Другого дня, щільно притиснушися одно до одного, вони спостерігали народження нового дня. Вперше в житті їх розбудив пташиний спів, і коли вони розплющили очі, то побачили речі відмінні від вікна, завішаного лохміттям, речі відмінні від сірого двору. Вони дивувалися з чудесного півкола сплетеного листям, що ніби беззвучний водоспад збігав до тихої річки. Небо було ясне і покрите чарівними намітками блищало, ніби перламутр.

З свого ліжка вони переслідували очима схід сонця і його тремтючі відблиски, що падали на тисячну армію билинок. Вони пили розкішне чисте повітря, що лилося з далеких далів сюди. Вони почували себе, ніби в центрі великого зеленого луку, а лінії далечіни були тетивою.

Потім вони спостерігали темну площину городів на другому березі, спостерігали так, ніби бачили це вперше в житті. Площина

Оцей робітник, що в йому втілено долю його класи, став співцем своєї класи. Він не „поетична натура". Але більше: він висловлює скруту й муку пролетаріята що ходить в лахміттю, що йому, більше ніж хліба, бракує змоги переступити свою тяжку працю та йти до чогось иншого.

Через те й треба Люс'вна Буржуа зарахувати до письменників революції. В історії свого життя „l'ascension" він висловлює свій світогляд простими словами: „Невже ще й тепер, нарешті, не час стати цілком свідомими?" Свідомість — це для Буржуа свідомість класи, до якої належиш і долю якої треба ділити. Герої Буржуа — це не герої буржуазних письменників. Буржуа не винахідець інтересних постатей, а доповідач злиденного пролетарського життя. Пролетаріят для буржуа — це не джерело вражінь. Він сам себе почуває краплею великого потоку, що з темних глибин прагне до світла.

Люс'ен Буржуа — письменник паризького пролетаріяту.

розпістерлася перед ними морем, кольору кавярних зерен. Жирні бугорки землі світили, як гребні невеличких рівних хвиль. Прудкі срібні ниточки ткалися кріз шлюзи угноєних луків. По середині, за сивизно-старою кроною дерева сходило сонце.

Трохи підвівшись, як молодий бог, він показав їй темне тремтіння там, де порцеляна неба найяскравіше блищала.

— Ластівки, — пояснив він.

Ластівки, що, може, ось-ось смажені впадуть до цього новознайденого раю.

Вони чекали. І вони були голодні. Від учора їм залишилася ще скибка хліба. Але передусім вони хотіли пити. Трохи теплої кави — було б дуже добре.

Так почала їх уже мучити повсякденна скрута.

Він шукав, ніби молодий вовк. Води не бракувало, але вони не мали у віщо її набрати. Вони зійшли до річки, щоб пригорщами напитися з неї. По дорозі вони знайшли плитку шоколаду, й розжували її, біжучи до води.

* * *

По обіді небесний вогонь вдарив їм у голову. Щось мучило їх, але вони обоє не знали, що то було.

Вони не були зовсім не винні. Хіба ж не можна бачити на подвір'ях бідняків, як забавляються діти різних полів? Їхня любов одверта. По запліснілих, смердючих коридорах можна бачити любовні пам'ятні дошки: „Малий Луї кохає Лулу д. с. с." Ці три літери визначають „до самої смерти". Часто похабщина підкреслює думку цих написів. Голод хтивости це єдиний голод, що його можна вдоволити по оселях перепакованих різноманітними родинами.

Отже вони вже давно знали так, як дорослі, таємницю і зміст любови.

Тепер природа була співучасником і підбурювачем їхнього бажання. Бо було гаряче сонце скороминучого. Тепер бо довкола були тисячі притлумлених шелестів і прихованих зідхань. Бо гуділи проти сонця всякі створіння й ніжно та спрагло воркували голуби.

В своєму глибоко внутрішньому він знав, чого хотів від неї. Але він не знав, як без брутальности вимагати бажаного. Серце його було переповнене. Він зробив їй пищика. Сплів вінок з польових квітів. Потім вони колихалися на гилці, що висіла низько і була як найзручніше крісло. Вони гуляли в піжмурки, а згодом качалися на зеленому килимі трави. Міцний і п'яний дух ішов від угноєних піль. Тоді вони раптом побачили над обривом любовну

гру двох молодих собак. Це показало їм те, чого вони самі хотіли. Але одночасно вони помітили й близькість людей: хтось ворушився в кущах.

Вони пішли далі. Зайшли в чащу, обнесену низьким муром. Сонце кидало тисячі золотих кружалець кріз листяний дах. Дощ золотих зайчиків кропив їхню убогість.

Цієї хвилини він посідав найкращий у світі скарб. Він, лежачи, обнімав її. Під поганою сукнею вимальовувалися молоді форми й збуджені груди. Його вуста й пальці тремтіли перед зніяковілою дівчиною.

* * *

Так вони прожили кілька днів із своїм коханням. Їхнє господарство збагатилося скалкою люстра, шматком килима й кухенним горщиком. Він роздобув молоток та гвіздки і прирехтував полицю для схованки всього, що вони понакрадали: консерви, шоколад, речі, що просто зручно було потягти з прилавка або вітрини. Одного разу він приніс лантух молодої картоплі, чесно заробленої. Він працював у городника. І саме ця випадкова робота зіпсувала їм буття, бо робота видала їх світові. Але це трапилося не одразу, а за два тижні по їхній втечі.

Вони їли, скільки було. А було частіше мало, ніж доволі. Часом вони пили молоко сусідчиної кози. Але ці ласощі були так само небезпечні, хоч пара й була дуже обережна.

Вони переживали й сумні дні в своїй Аркадії. Бували дні, коли з ранку аж до вечора спадав важкий дощ і заганяв їх у куток, під стіною. Тоді вони сиділи зщулені, притулившись одно до одного, клацаючи зубами. Вони боялися всіх тих комашок і звіряток, що заганяв до їхньої схованки дощ. Ясна сонячна хвиля випускала їх знову на волю. Тоді вони бігали сюди й туди, щоб висохнути. Але при тому їхні ноги залишали численні сліди, що зраджували їх.

Останніми днями другого тижня зневір'я почало їм нашіптувати, що так само, як їх з себе струснуло суспільство, їх струсне й життя. Виростала загроза. Настирливо й невблаганно. Їсти було нічого. Її трясла пропасниця і він не хотів її залишати в такому стані. А на біду ще зникла коза. Довга валка темних хмар замкнула обрій. Він ширився над ними, як вступ до безжалісного присуду. Усе зникло. Вони мали лише одну невідступну думку: вони в тупику, і вони повинні повернутися до існування, яке вони покинули. З провалля свого жаху вони бачили цю вчорашню дійсність перед собою. Незмінну, повну боротьби і скрути. Дні, що їх треба було провести в глухому завулку, який упирався в стоголосу

оглушливу вулицю з автами, з тисячами людей, що вічно кудись поспішали.

Бар „Мандоліна“ з фасадом штучного мармуру і крикливою позолотою був на розі двох вулиць. Що-вечора бар притягав до себе насолодою та божественними звуками механічного органу чоловічу й жіночу людність. На стелі були небесні веселі садки з гірляндами троянд. Прекрасні голі дівчата стояли на східцях саду і грали на струментах, іменем яких звався будинок. П'яниці (в більшости вони пили вино літрами) слухали тут опери і джаз. Так і юнацтво виховувало тут свій художній смак.

В цих розкошах вони зустрінулися вперше. Обоє шукали своїх п'яних батьків. Годинами вони чекали в дитячій юрбі, що гралася в світлі вікон.

Спершу вони обмінювалися поодинокими словами з приводу краси й цінности чутої музики. Потім кожне говорило про труднощі й неприємності життя, звязаного з доглядом батьків.

Він оповідав, що його замикали до льохо-подібної кімнати. Проти ночі надходили „вісники“. То були парубки в синіх блузах: вони приходили продавати цинк і оливо. В них була роблена певність себе, і гроші вони ховали до кешені без зайвих слів. Метал був новий, але оброблений так, щоб надати йому вигляду лому.

Він нічим не піклувався. Не зважаючи на його спритність, його все ж таки часто били.

Життя — це важка річ. І вона оповідала про свою недолю господарювання у вітчима. Його професію ледве чи можна було безсумнівно й точно визначити, так само як і професію його приятельок, що з ними він проводив день. Коли вітчим гуляв з приятельками, вона повинна була обслуговувати їх. Вона захотіла позбутися такого життя й взяла роботу на фабриці банок для чобітної масти. Але з фабрики, як усіх інших її викинуло безробіття.

Ні, вона не могла повернутися туди, звідки прийшла. Тільки докори й прокльони її там зустрінуть. До того ж її напевне поб'ють. Вже краще зачекати кінця пригоди, хоч і промінчик надії не хоче показуватися. До якої гавани було їм приставати? Адже безробіття й скрута звідусіль виганяла бідноту.

І їхня доля відограла ролю у великій драмі, переступивши через них, що були незначною епізодичною явою.

Люди стали ворожі й недовірливі. Невеличкі довколішні власники, а над усе їхні бережливі жінки, уважно контролювали їх з-за муру.

— Нас кінець-кінцем схоплять, — говорила вона, плачучи.

Кріз заслонку своїх дверей вони бачили невблаганний похід чорних хмар.

Двоє забутих дітей почували наближення катастрофи. Справді, краще б їх схопили. Це було б їхнє звільнення.

І доля прийшла за спиною лютої, червоної жінки, власниці кози. Постать з червоною пикою, пикою ситої худобини, пикою, що її не могло ніщо і ніколи схвилювати. Коротшая постать у синій формі, і білими нашивками.

Чоловік прийшов, щоб схопити дві бідних тремтючих істоти. Щоб їх покарати — „ці дві малі гадини".

Переклала Л. Піонтек

ВАЛЕРІЙ МАРАКОВ

ЧУЄШ, БІЛОРУСЬ?

К. Маліновському

— Були конання,
— боротьба,
— робота,
Були пожежі білоруських міст,
Здіймала стяг
знеможена голота
Їх почуття
— і радощі,
— і злість!
Клепали коси,
плавили сокири
На череп панський плавилася сталь
Ув огненім паланні віри
Він на чолі,
Проводирем їх став...
Любов і віра...
Молодість і мари...
Хто їх стримає
сильною рукою!?
Тут — катування,
— зойки,
— сльози,
— кари...
Не може бути тиші і спокою!..
... Кипіло серце від недолі краю!..
Зідхав наш край
болотними грудьми
Тут,
під п'ятою генералів

Валерій Мараков

Душився він
—і кров'ю,
—і слізьми!
... ішла стихія...
—Воля...
—і одплата...

Палав огонь
як розіп'ятий стяг
З любов'ю сина,
—друга
—брата
Він віддавав
тобі своє життя!
О, Білорусь!
Чи чуєш ти,
чи чуєш?
Твій кращий син розп'ятий на тобі!..
Невже на вік
у грудях заночує
його великих дум розбіг!
О, мабуть, ні!
В твоїх словах спокою
Я чую маршу вигуки і грім
Вони, як радість
пісні молодої,
Дають надхнення
Молодим!..

З білоруської **Сава Голованівський**

ВЛАДИСЛАВ БРОНЄВСКІ

МАНДРІВНИК

Віє мій шлях в північні простори,
А на волосся сивизна хвиль,
Пристань моя — човен і зорі,
Бистрі вітрила в безвісті миль.

Місячна мідь не злякає там мене,
А чорнь і блакить не покона.
Серце — то парус вогненний!
Серце — уламки стерна!

Ти не будеш чекать як Сольвейг...
(Знову на північ лине човен).
Ти не вмієш співать як Сольвейг
Снивих мелодій з давніх давен.

Я вітрила поставлю на вітер,
Даль, як ножем, розітне мені зір,
Вітчизна моя — по всім світі,
А кров в моїх жилах — з далеких зір.

З польської мови переклав С. Сакидон

П. Г.

ФРАНЦІСКО ҐОЙЯ

1746 — 1828

Еспанське мистецтво, що зазнало на протязі століть кілька періодів занепаду і розквіту, на XVII століття доходить найблискучішої пори свого розвитку. Засвоївши античність італійської школи і натуралістичність нідерляндської, під впливом яких розвивалося еспанське малювання, еспанські художники так би мовити, акліматизували їх на рідному ґрунті, і дали своєрідне мистецтво з оригінальними, вже чисто національними рисами. І Севільська школа, центр художнього життя Еспанії, дає протягом XVII століття цілу низку великих імен, таких як: Зурбаран, Кано, Рібера, надто ж Веласкез і Мурільо. Незрівняні портрети і жанр Веласкеза, картини Мурільо, що вражають сполученням релігійного ідеалізму з реалізмом, становлять епоху в історії не тільки еспанського, але й світового мистецтва.

Однак, слідом за епохою розквіту настає занепад, і в XVIII віці еспанське мистецтво вже являє собою тільки слабе наслідування італійському та французькому. Королевський двір користується головно з послуг чужоземних мистецтв, а еспанські художники сумлінно наслідують їх або ж сліпо йдуть за традиціями. Мистецтво по-старому обслуговує двір і церкву і принатурюється до їхніх вимог та смаку. Воно було офіційним мистецтвом, як була офіційною та чужою народові і вся культура, що не природним шляхом розвивалася, а заносилася з-зовні. Такий стан національного мистецтва цілком природно випливав з загального політичного життя країни. Середні віки, що для всієї Европи були вже відійшли в минуле, в Еспанії, здавалось, ще тривали. Духівництво з єзуїтами та інквізицією і далі відогравало все ту саму велику ролю. Влада короля лишалася, як і давніше, священною. Все народнє, самобутнє пригноблювано, нищено. Слабі спроби деяких представників з Бурбонів справити життя Еспанії на новий шлях з перших же кроків наражалися на різкий опір духівництва та шляхетства, і знов наставала реакція.

ФРАНЦІСКО ГОЙЯ

П. Ґ.

Таким періодом був кінець XVIII століття, в правління Карла V, що прийшло на зміну більш гуманному й ліберальному правлінню його попередників. І тоді, як у Франції розгорялася Велика Французька Революція, коли в Европі чути було подих революції, Еспанія переживала пору найжорстокішої реакції.

І на тлі такого політичного життя, позначеного цілковитим занепадом національного мистецтва, з'являється з своїми творами один з найбільших майстрів Еспанії і найреволюційніший художник свого часу — Франціско Ґойя.

„Це — революція в Еспанії, це — крик народнього протесту проти наносної поверхової офіційної культури, це — бунт, як відповідь на негідні вимоги". Так визначає творчість Ґойї один з новітніх дослідників його, Бертельс [1]).

Франціско Ґойя народився 1746 року в Араґонії недалеко Сараґоси в родині селянина. Здібності до малювання помічені були в йому рано, і 15-літнім юнаком його вже відіслано до Сараґоси в науку до майстра. Палкий і кипучий юнак Ґойя не мав нахилу до сидячої роботи в майстерні. Буйне, веселе життя молоди захопило його. Романічні пригоди змінювалися поєдинками, бенкети — скандалами й сварками. Після одного з скандалів йому довелося тікати з Сараґоси. Він подався до Мадриду. Тут навчання його набирає серйознішого характеру. Ґойя працює і вчиться у відомого венеційського майстра, двірського художника Тьєполо. Але поведінка його лишається та сама, і він мусить тікати і з Мадриду. Та обставини, що могли б цілком придушити слабшу натуру, тільки допомагають Ґойї. З неймовірними пригодами, мандруючи з трупою тореадорів дістається він до Риму і лишається тут декілька років. Він студіює італійських майстрів, вчиться, працює сам. В Римі, здобуваючи науку в італійських майстрів, копіюючи класичні сюжети, Ґойя бере проте темою для своїх картин тільки Еспанію, тільки еспанську дійсність. І цими картинами він здобуває собі ім'я.

1776 року його запрошують до Мадриду писати кольорові картини для королівської фабрики гобеленів. Робота захоплює його. Тут він дістає змогу цілком виявити себе й замість писати традиційні сільські ідилії або класичні сюжети, Ґойя пише жанрові сценки з еспанського життя. Ця робота і кладе початок славі Ґойї. 1784 року він стає членом Мадридської Академії Мистецтв, 1790 — дістає звання двірського артиста-маляра, а 1795 — Ґойя вже Президент Академії.

Офіційне становище Ґойї прекрасне. Як модний художник, він тішиться з ласки двору і має успіх серед двірського вельможного

---

[1]) Francisko Goya von Kurt Bertels, München, Piper, 1907. Стр. 3.

панства. Він малює безліч портретів королівської родини й завалений замовленнями від аристократії. Але успіх не перешкоджає йому розбиратися в оточенні.

Скептик натурою з тонким спостережливим розумом, Ґойя особливо гостро відчував і бачив, скільки глупства, лицемірства, жорстокости крилося за пишністю та розкішшю двору. І він творить свої славетні гравюри, в яких тонко й зло виставляє в карикатурному, часто-густо алегоричному вигляді все, що здається йому вартим осміяння в околичньому житті. Проте, не вважаючи на приховану злобу на нього вельможного панства й духівництва, Ґойя зберігає своє становище при дворі навіть після вступу на королівський престол Фердинанда VI, коли всіх, хто служив Йосифові, усунено й покарано. Надто вже велика була слава Ґойї як портретиста. Але життя його при дворі стає все ж так нестерпним, що Ґойї не сила більше тут працювати. І останні роки свого життя Ґойя перебуває вже далеко на чужині у Франції, в Бордо. Там він і вмирає 1828 року.

У другій половині XVIII століття, цеб-то в епоху, коли Ґойя виступив зі своїми роботами, в Еспанії існувало декілька шкіл, але жодна з них не дала нічого яскравого, видатного. Чи не найбільшим академізмом, найбільшої силою традицій відзначалася Сараґоська школа.

До Сараґоської школи належали і перші вчителі Ґойї. Але суха академічність учителів Ґойї не змогла задавити його самобутности. І якщо й позначився на ньому вплив Сараґоської школи, то лише на його церковному малюванні, найслабшій ділянці його творчости. В усьому ж іншому Ґойя цілком оригінальний, лише іноді нагадуючи Рембрандта своєю різкою світлотінню, або Веласкеза сірими тонами свого малювання. Він сам сказав, що за своїх учителів вважає природу, Рембрандта і Веласкеза. І найвища його творчість саме там, де він іде цілком своїм шляхом, беручи надхнення від власної фантазії або еспанської дійсности. Творчість Ґойї не тільки оригінальна. Різко пориваючи з традиціями, з минулим еспанського малювання, вона водночас одверто революційна. Ґойя не тільки зрікається старих шляхів, але й сміливо торує собі нові. Це позначилося різно на окремих ділянках його творчости.

Найбільш традиційний Ґойя в церковному малюванні. В церковному малюванні йому бракувало того, що давало надхнення його славетним попередникам, — Веласкезові, Рембрандтові, Мурильо — йому бракувало щирого релігійного почуття. Скептикові й атеїстові, Ґойї ні звідки було взяти надхнення для своїх картин на релігійні

Ф. ГОЙЯ. 1746 — 1828 **Виряжаються**

теми. Йому лишалося тільки йти за традиціями. І більшість його церковних фресок лишає глядача холодним. Але там, де Ґойя відходив від абстрактности релігійної теми і віддавався під живий безпосередній вплив враження, там він цілком відмінний. І поруч холодно, сухо розробленого основного сюжету можна бачити якийсь куточок життя, написаного зовсім одмінно. Такі, наприклад, глядачі в великій фресці „Воскресіння Антонія Падуанського“.

У церковному малюванні Ґойя не дав нічого значного, нічого нового, і в його творчості воно відограє найменшу ролю. Між тим для Еспанії XVIII століття релігійні теми в малюванні були явищем дуже показовим і характеристичним. Мистецтво Еспанії тих часів служило майже виключно церкві та дворові, і художники виявляли себе, здобували собі ім'я перед усім церковним малюванням. Ґойя не пішов тим шляхом. Він здобув собі ім'я в Еспанії своїми портретами, що їх навіть сучасники прирівнювали до Веласкезових. Але перше про картини олією.

Для своїх гобеленів Ґойя писав етюди олією. Це дало йому цілу низку невеликих жанрових картин, сюжетом яких була майже виключно еспанська дійсність. До картин олією належать і великі полотна, теж переважно з еспанського життя, як от — „Похорон сардинки“, „Засідання інквізиційного трибуналу“, „Процесія самобичування“, „Середина божевільні“. Така ж і не менш відома „Ромерія в Сан-Ісидро“, що вражає своїм освітленням та живістю рухливого натовпу. До сцен з народнього життя домішуються фантастичні сюжети, як от: „Вальпурґова ніч“, „Шабаш відьом“, „Привид“, або такі моторошні, хмурі теми, як „Задушення“, „Розстріл“ з часів французької навали.

В картинах олією Ґойя виступає вже з усією силою свого таланту. Він зовсім не звязаний традицією, вільний у виборі сюжетів, у композиції теми. Він відроджує жанр Веласкеза, але відроджує його не рабським наслідуванням, а вільним творінням.

Стихія Ґойї — рух. Всупереч італійським майстрам, що дають переважно статику, Ґойя з особливою майстерністю віддає в своєму малюванні рух. Його персонажі йдуть, біжать, танцюють, б'ються... динамічність почувається у найменшому штрихові. Особливо велике враження справляє в Ґойї рухливий натовп, юрба, маса як от у „Ромерії в Сан-Ісидро“. Яскраві, колоритні, написані широкими мазками, картини Ґойї своєю безпосередністю нагадують шкици з натури.

Але ці картини Ґойї були відомі тільки серед невеликого кола. Слави серед своїх сучасників Ґойя набув собі, головним чином, портретами.

Франціско Ґойя

Треба сказати, проте, що в портретах Ґойя дуже нерівний. Надто за першої половини життя портрети його вражають холодністю, сухістю. „Мужчини його офіційні, женщини розкішні, діти ляльковії" (Бертельс). Але це можна сказати тільки про його офіційні портрети, про ті портрети, що їх він не міг не писати. Навмисна урочистість позбавляє ці портрети життя. Але зовсім інакше пише Ґойя, коли він захоплений роботою, коли пише з надхненням, не на замовлення. Ці портрети Ґойї можуть стояти поруч з Рембрандтовими та Веласкезовими. В них Ґойя зовсім позбувається своєї офіційної сухости, виходить за межі традицій і дає життя. Надто гарні портрети жінок, в яких Ґойя особливо тонко зумів віддати теплість колориту тіла, легкість обрисів, грацію ліній. До портретів зачисляють і дві картини еспанської „Махи" — куртизанки: „Маха одягнена" і „Маха оголена". Самі ці картини могли б здобути славу Ґойї. Обидві дивують надзвичайною модуляцією, надзвичайним відображенням тіла. Тіло живе, дихає, повне життя.

В другій половині творчости Ґойї портрети його стають щораз глибшими що до змісту та виконання. Ґойя з надзвичайною тонкістю схоплює індивідуальність обличчя, його духовну суть і віддає її на полотні.

Як і Рембрандт, Ґойя рано взявся за гравіровальну голку. Першими його кроками в писанні гравюр було копіювання картин Веласкеза, але вони не були дуже вдалі. Тільки тоді, коли Ґойя перестав копіювати і став на шлях оригінальної творчости, офорти його досягли великої мистецької вартости. І ніде, ні в одній ділянці своєї творчости Ґойя не виявляв з такою яскравістю сути свого таланту, як у гравюрах, не йшов так сміливо за власним поривом і що до форми, і що до змісту.

Офорти Ґойї були реакцією на його роботи, як двірського художника. Там було так багато лицемірства й фальшу! Він мусив писати не так, як бачив, як почував, а як зобов'язувало його його становище і бажання замовця. В офортах же його ніщо не звязувало. Він віддається цілком своєму зоровому враженню, своєму прозиранню в суть предмета та своїй безмежній фантазії. Звідси і походить дивовижна реальність змісту гравюр Ґойї і не менш дивовижна фантастика виконання: жахливі фантастичні потвори, що виставляють у всій реальності одворотні сторони людського єства.

Ґойя дав ч о т и р и великі серії гравюр: „Los Caprichos" — „Фантазії", „Los Desastros de la guerra" — „Жах війни", „Suenos" — „Сни" (помилково видані під назвою „Proverbios" — „Прислів'я") „Tauromaquia" — „Бій биків". Найраніша і найзначніша — „Los Caprichos".

Ф. ГОЙЯ. 1746—1828 Розстріл

„Los Caprichos“ можна було б назвати епіграмами в малярстві. Це низка гравюр, здебільшого карикатур, що гостро й зло висміюють негативні риси еспанського суспільства того часу: розпущеність народу, чванство буржуа, тупість духівництва і неробство аристократії та двору. Карикатури мають радше соціяльний, ніж політичний характер.

„Його гравірувальна голка, — каже Бертельс, — нагадує гільйотину, але карає вона не за політику“. Ніде, ні в чому не виявився з такою силою дух критики і заперечення Ґойї, продукт революційного настрою всієї Европи, як у „Los Caprichos“. Для Ґойї немає нічого святого. Він глузує з того, перед чим ще схиляються його сучасники. Церква, вельможне панство, члени королівської родини могли стати предметом його глузування. А в „Pintor del Rei“ він, наприклад, висміює самого себе як слухняного владущих. Мавпа малює на полотні голову осла. Проте на портреті виходить не голова осла, а голова лева. Мавпа малює осла не ослом, а царем звірів. Так їй було наказано.

Ґойя широко використовує побутовий матеріял, узятий з самого життя, і його гравюри сміливо можна було б назвати ілюстраціями еспанського життя XVIII століття.

Прямий зміст багатьох гравюр Ґойї тепер втрачений для нас. Спроби пояснити його здебільшого досить невдалі. Сам Ґойя дав своїм гравюрам дуже короткі назви, що теж потребують розшифровки, але це не завжди легко, бо зовні форма вислову ідеї у Ґойї дуже фантастична. Для всіх сатир Ґойя широко користується образами тварин, відьом, демонів. Можна, звичайно, вказати на кілька оригіналів, що з цього погляду зробили на Ґойю свій вплив, але, звичайно, це не головне. Головне те, що карикатури Ґойї — його тварини, його демонологія — були кроком від рококо до революції. Історично це повторення переходу від романської епохи до готики. У „Caprichos“ Ґойї знов оживає карикатура готики, бунтівна епоха XIII століття в малярстві. Те, через що вся Европа пройшла в XIII столітті, Еспанія пережила в творчості Ґойї. І саме з готики брав Ґойя свої фантазії. Багато сюжетів для своїх гравюр запозичив Ґойя з образів на еспанських соборах з готичними прикрасами. З певністю можна сказати, що різьба на хорах у Толедському соборі дала тему для його шабашу відьом.

Своїх замірів Ґойя досягає простими способами. Невелике відхилення від нормального штриху, від прямої лінії, легка зміна в розпологу світлових тіней, і картині надано зовсім особливого змісту, вона — карикатура. Улюблений спосіб, проте, у Ґойї для змальовування огидних рис людини — це змальовування людей в

образі тварин, навіть не звичайних тварин, а якихось потворних сполучень різних тварин в одну істоту. І жахливість гравюр в тому, що в цій потворі, що в суті своїй не має нічого людського, ми пізнаємо людину... „Caprichos“ — це ціла епоха в історії еспанського мистецтва.

Другу серію гравюр Ґойї присвячено навалі французів на Еспанію при Наполеоні. Вона називається „Los Desastros de la guerra“ — Жах війни. Матеріял для цих гравюр дали головним чином, справжні події з часів народньої війни, „guerilla, якою зустріла еспанська людність наїзд французького війська. Матеріялу в Ґойї було сила.

В - осени 1808 р. його запрошено до Сараґоси, що тільки - що витримала жорстоку облогу, для того, щоб намалювати картини руїн міста. Правда, через нещасливий випадок ці картини загинули, але тему їх Ґойя використав через 2 роки в серії гравюр під назвою „Los Desastros de la guerra“. До речи тут буде зауважити, що цю тему використовували й інші художники. Майже одночасно з Ґойя випустили свої гравюри на ту саму тему — облога Сараґоси — 2 еспанських художника Ґальбес і Брамбілла. В них ми знаходимо ті самі типи араґонських селян, французьких салдатів, але композиція картин цілком відмінна. Так, і Ґойя, і Ґальбес, і Брамбілла використовують як сюжет геройський вчинок молодиці - маркитанки, Марії Аґустини, що заступила коло гармати свого любого і відігнала французів.

Еспанські художники дають картину події з точністю самовидця, зберігаючи всі подробиці. Ґойя ж дає з дивною простотою ніжний силует дівчини, що сміливо підходить до гарматів. Коло її ніг купа трупів, — і все.

На „Los Desastros“ дуже яскраво виявився імпресіонізм Ґойї. У нього ми не знайдемо старанно списаних груп, краєвида, силу подробиць, де кожна рисочка має своє власне певне значіння. Скупими штрихами відмежовує Ґойя світло і тіні. Всю сцену він концентрує на передньому плані, на задньому ж плані деталів не подає, а лише надає різноманітности зміною освітлення.

Що до змісту ці гравюри Ґойї дуже нагадують гравюри французького художника Collot, що жив за 200 літ до того, і дав дві серії гравюр під назвою „Les Misères et les malheurs de la Guerre“. Але в Collot можна навіть сміятися з комічних малюнків. Гравюри ж Ґойї справляють враження моторошности й жаху. Повішені на деревах, розстріли, поле в бою з купами трупів, женщини, що люто кидаються на ворогів, насилля, убивства — такі моменти вибирає Ґойя.

Останні 15 гравюр цієї серії написав Ґойя геть пізніше, вже десь по війні за короля Фердинанда, в період найжорстокішої реакції, якою відповів еспанський уряд на народню війну. В цих гравюрах Ґойя вже свідомий політично. Ось останні дві гравюри, наприклад: „Істина", в образі молодої женщини, що лежить на землі мертва. Єпископ каже нагробне слово, поруч його — людина в короні. Старі жінки з лопатами збираються закопувати небіжчицю. На другому аркуші „Істина", здається, ще не вмерла, хоч і лежить на землі. Навколо неї погрозливо стоять люди. Вони держать напоготові каміння й книги і готові вбити „Істину", якщо вона тільки підведеться.

Третя серія гравюр „Tauromaquia" — присвячена національному спортові еспанців — боєві биків. До певної міри вона має історичний інтерес, бо в ній ми маємо і справжні епізоди, і справжніх осіб, не кажучи вже про вбрання та обстанову. Але головне в цих гравюрах не вбрання і обстанова. Художнє враження створюють вони своїми надзвичайно живими рухами биків та бійців, розміщенням груп. Ґойя поступово розгортає всі стадії бою, і глядач переживає його разом з еспанською юрбою, що неясно вирисовується на задньому плані гравюр.

З четвертої серії збереглося тільки 18 аркушів, що були об'єднані під назвою „Los Proverbios". Вони дійшли до нас дуже попсовані. Значіння їх більшою чистиною загадкове. Незрозумілі фігури, загорнуті в дивну одежу, сидять на гіллі, люди з гігантськими крилами літають...

Але враження, яке справляє тонка гра світлотіни, таке велике, що картини промовляють. Це — картини без слів.

До останнього періоду життя Ґойї належать стінні малювання в його пригородньому домі. Відповідно до важкого, безнадійного настрою Ґойї в цей період, ці малювання написано в похмурих тонах і пройнято безнадійним фаталізмом. Деякі композиції нагадують „Caprichos", але більш похмурі. Особливо терпке враження справляють сцени демонічного хорактеру, наприклад, „Шабаш відьом" або „Парки".

Слава Ґойї за його життя ґрунтувалася головним чином на портретах. Ними він здобув собі ім'я. І тільки після смерти, коли були повністю видані його гравюри, можна було всебічно оцінити його творчість.

Слава Ґойї прийшла по його смерті і зростала безперервно протягом XVIII століття. І справді, творчість Ґойї не тільки не застаріла з роками, але, навпаки, саме на кінець XIX віку Ґойя з його імпресіонізмом у малюванні особливо близький і зрозумілий.

Вага Ґойї для Еспанії величезна. Він відкрив еспанському художникові шлях до нових джерел сюжетів, відкинувши освячені традицією класичні й релігійні сюжети, зламав сліпе наслідування класичних зразків у композиції, дав Еспанії новий для неї вид мистецтва — художню карикатуру; нарешті, лишив низку художніх пам'яток старої Еспанії. Еспанському мистецтву свого часу, просякнутому догматами і традиціями, він протиставив мистецтво вільне, нове, революційне.

Творчість Ґойї — епоха історії еспанського мистецтва. І творчість ця своєю чергою відбила епоху в житті еспанського народу, епоху зворушення революційних сил, що приховано, підсвідомо крилися в йому.

ЛІТЕРАТУРНІ ПАРОДІЇ

ПЕРЕЛАПАНІ КЛАПАНИ

Ан. Дикий

Зелений лепет, леле... ляп!
Кленове листя лине
І на лани і на поля
Ой, леле! — й вам на спину.

Поезіє моя! Нічого не люблю,
Як тих алітерацій —
Волосся сиве аж гублю
В надмірній праці...

Розбив, розбурхав тумани,
Рожевий край пожеж!
Мої зусилля не марні...
Авжеж?

Горю і граю — зграє, грай!
Безмежна радість п — тиць,
Розбризчерводограй
— Беркиць!

Ом. Заратустра

БІБЛІОГРАФІЯ

Б. Коваленко. Перший призов. ДВУ. 1928. Стор. 196.

Критичній думці тов. Б. Коваленка властива простолінійність, що хоч і не завжди буває доволі витончена, та завсіди ворожа до занепадництва з його ультра-лівою фразою до дрібнобуржуазної невиразности й ніби-то невтральности і до складніших форм компромісного угодництва перед буржуазною ідеологією в літературі. Звідціля його бойовий тон, не завжди погоджений з сумлінним і докладним, властивим т. Коваленкові, характером викладу.

Збірка „Перший призов" містить у собі 7 критичних статтей і виразно поділяється на дві частини. З них першу становить собою одна велика стаття, почасти й розвідка, присвячена п'ятьом пролетарської літератури піонерам: В. Чумакові, В. Елланові, Г. Михайличенкові, А. Заливчому, І. Гай-Гриценкові. Ця частина особливо цікава, бо у ній ми знаходимо найповніші та й найсвіжіші відомості про старших пролетарських письменників, про перший призов української пролетарської літератури. При всій пошані до них автор не викривляє соціяльного еквіваленту їх творчости, зазначає, що

> в революцію вони вступили як представники революційно-селянської інтелігенції, яка не зразу усвідомила ортодоксальну більшовицьку лінію в питанні політики, а поступово, хоч і швидко, до неї наближалися, ліквідуючи відгомони дрібнобуржуазних націоналістичних традицій. (5 ст.)

Їх творчість розглядає він, слушно пригадуючи тут Г. Михайличенка, як перший період творення пролетарської літератури. Пізніше, коли з'явились В. Сосюра та М. Хвильовий, В. Коряк свого часу („Жовтень") відзначив початок другого періоду її, коли пролетарську літературу почали були творити і безпосередні представники пролетаріяту. Б. Коваленко погоджується з тим, що

> нова соціяльна суть пролетарського мистецтва, зрозуміло, відіб'ється й на його формальній структурі, внесе в форму зміни, відповідні до нових завдань, але це вже буде не перша, а друга, третя, четверта стадія розвитку пролетарського мистецтва.

Звичайно, нова соціяльна суть відбилася й на т. зв. формі поезій того ж таки Еллана й Чумака вже й першого періоду, що далі прикладами та аналітичними зауваженнями показує і сам автор, бо „форма" чи стиль не обмежується ямбічною схемою, яка теж, м. і., ніколи не буває спільна в Еллана і, скажімо, у Зерова. Ми б зробили з цілої Б. Коваленка аналізи ще одне таке узагальнення: творчість піонерів пролетарської літератури — Еллана, Чумака, Михайличенка — разом являла собою певну стилеву відміну імпресіоністичного ґатунку, а ні в якому разі не механічне вливання пролетарської ідеології в буржуазну форму. Творчість усіх трьох була дуже далека від будь-якої механістичности. Нагадаємо тут, що ми характеризуємо наш імпресіонізм розбіжністю поміж позасвідомо засвоєним ідеалістичним світовідчуванням та свідомим матеріялістичним світоглядом. Для марксистської критики давно вже не секрет, що художня творчість соціяльно зумовлюється не лише через свідомість письменника. Факторам світовідчування віддає Б. Коваленко в

своїй аналізі увагу, особливо „аналізуючи творчість Г. Михайличенка і його революційну символіку“ і вже наближається до визначення характерної імпресіоністичної розбіжности („своїм світоглядом Г. Михайличенко був революціонер, але елементи форми запозичав у буржуазної літератури“... — 84 ст.), але знов таки впадає й тут, і по інших місцях у надмірне раціоналізування, виявляючи свою згадану вже простолінійність.

В останніх трьох статтях т. Б. Коваленко художню форму починає розуміти ширше й уважніше приглядається до діялектичної зміни стилів. Характеризуючи рівнобіжно поетів Фальківського та Косяченка, він виявляє ролю світовідчування:

> Слід порівняти цю вимучену лірику (селянські мотиви в Д. Фальківського. — М. Д.) з простим і безпосереднім, але водночас правдивим і високо художнім сільським колоритом в творчості Косяченка, щоб переконатися, яка величезна ріжниця є між віршами інтелігента про село і поезіями справжнього селянського поета, що в цьому селі зріс і органічно увібрав у себе психіку світовідчування своєї соціяльної верстви.

Далі критик із жалем констатує, що „з цього роздоріжжя між революційною та занепадницькою творчістю Косяченко різко повернув до символізму, пішов за Д. Фальківським у нетри містики, дешевої й вульгарної що до форми вислову філософії“... А пояснюючи ці зміни, виває на перший план поетову свідомість, тимчасово забувши про ширші й глибші фактори, але правильно визначивши „мінор“, як соціяльний „світогляд здекласованого селянського революційного інтелігента“.

Разом із тим т. Б. Коваленко визнає законність і слушність „ліричного суму і обурення з приводу конкретних хиб сучасности“.

Синтетично побудована, остання в книжці, стаття „Пролетарський реалізм в українській художній прозі“ розгортає перед читачем широкі перспективи розвитку для пролетарського реалізму, що лише вибруньковується, але не передбачає всіх труднощів на його широкому незбитому шляху в неосяжне майбутнє. Справа в тому, що потреба в новій художній формі для пролетарського реалізму вимагає вже — третій період розвитку пролетарської літератури в УСРР — конкретного розвязання в творчій праці, бо інакше загрожує відступ на зарані підготовані романтичні позиції. Ідеологічної небезпеки реставраційних тенденцій романтизму т. Б. Коваленко у цій книжці, очевидно, ще не брав на увагу, що й позначилось на статті, присвяченій О. Влизькові — „Поет молодої снаги“. В статті про І. Ле — до певної міри, реабілітація письменника — спостерігається певна непогодженість у визначеннях, бо „Іван Ле — революційний романтик“ визначається в кінці — „як пролетарський реаліст-психолог; у того ж таки Івана Ле рівночасно існує в одній збірці „Юхим Кудря“ і сила формальних огріхів і в той же час формальна досконалість. Прості лінії визначень одна одну перекреслили.

В статті „Комсомольський літературний рух на Україні“ підкреслюється „життєрадісну, вольову психіку комсомольського письменника, протилежну пасеїстичному світовідчуванню розмагнеченого інтелігента-меланхоліка“ (є ще футуристичне світовідчування перемагнеченого інтелігента-сангвініка, очевидно, не протилежне). В наступній статті „Молоде село“, що являє продовження попередньої, в певній мірі, намічено долю „наймолодших кадрів пролетарської літератури“ в тому змісті, що „озброєні міцною ідеологією, вони поступово удосконалюють і формальну техніку, виростають із юнацької преси в загальну літератури, вносять в неї свіжий молодняцький струмок“... (123 ст.).

Як критикові-марксистові, Б. Коваленкові, таким чином, бракує ще витончення методи, що в нього вона буває й досить статична, і не доволі гнучка, але біля цього він весь час працює, не зменшуючи проте свого ідеологічного напору. Звичайно, Б. Коваленкові треба працювати ще

й біля свого власного стилю, не забуваючи, що критик теж, до певної міри, повинен бути майстром слова, за прикладами Бєлінського та Плеханова.

М. Доленґо

С. **Щупак**. Питання літератури. ДВУ. 1928. Ст. 139, ц. 85 к.

Зі зростом радянської літератури росте й радянська критика, і поточний рік збагатився на кілька нових критичних збірок так старих авторів, як і дебютантів.

С. Щупак, відомий ще зі сторінок радянських журналів критик - марксист, нині дебютує цілою збіркою статтей, писаних між 1925 — 1928 р.

Хоч дещо з них є полеміка з приводу тодішньої дискусії хвильовизму чи відгук на неї навіть в теоретичних статтях, проте автор не помилився, гадаючи в передмові, що „статті загалом мають не тільки історичний інтерес, а й зберігають свою актуальність і для теперішнього часу“.

Збірка має що до змісту статтей не однородний характер: частина є переважно теоретичні статті, частина (3) суто полемічні, тому кожна з них має й неоднаковий інтерес, і неоднакову вартість.

Серед теоретичних перше місце і розміром, і актуальністю займає перша ст. в книзі „Основні проблеми мистецтва в поглядах радянських марксистів“. Хоч ми вже маємо цілу книжку, про спеціяльно трактує проблеми мистецтва й літературознавства в їх сучасному стані (кн. Петренка), але й ст. С. Щупака має свою цінність і навіть перевагу супроти книжки Петренка.

Ст. т. Щупака не так, правда, докладно і всебічно, але зате більш самостійно, без надмірного цитування авторитетів, „своїми словами“, ясно, просто й зрозуміло подає основні проблеми мистецтва й літератури.

В основному автор охопив усі найважливіші проблеми: походження мистецтва, його естетичної й соціяльної функції, проблему утилітарности, форми й змісту, формальної й соціологічної методи в літературознавстві, проблеми пролетарської культури в цілому й літератури зокрема і навіть теорії стилю останньої — пролетарського реалізму, висвітлив погляди на ці проблеми найбільших авторитетів марксизму від Плеханова до наших днів і попутно дав успішну й належну критичну оцінку різних збочень і ухилів у цій справі різних літературознавців і критиків — Чужака, Горбачова, Б. Якубського то - що. Автор твердо стоїть на марксівській позиції, легко орудує цією методою і ясно й яскраво висвітлює ці питання з погляду ортодоксального марксизму, вносячи ясність в заплутані місця чи поповняючи деякі прогалини, що заважають зрозуміти всебічно дану проблему.

Так, С. Щупак в розділі „Про таке мистецтво“ цілком слушно і правдиво зауважив, з приводу ніби-то різних визначень сути мистецтва з боку різних марксистів, що „бухаринська систематизація почуттів“ і „концентрація життя“ Луначарського — це не принципи, що перечать поглядам Воронського на те що, таке мистецтво“ (ст. 10) і так само і Плеханова. Тут підкреслимо лише різні сторони природи мистецтва, різні його функції. Автор рішуче відкидає немарксівську теорію лефівського теоретика Чужака про „мистецтво, як життєбудування“, а натомість бере Плеханівську формулу мистецтва як „пізнання життя“ й „відтворення життя“. Але, спиняючись на цій формулі, автор не спинився на конкретизації цього питання, пам'ятаючи слова самого Г. Плеханова: „Сказати, що мистецтво, як і письменство відбиває життя, значить висловити хоч і правдиву, але досить невиразну думку. Щоб зрозуміти, яким чином мистецтво відбиває життя, треба зрозуміти механізм цього останнього“. Хоч автор і спинявся на різних функціях мистецтва — гносеологічній і соціяльно-утилітарній, головним чином, подавав погляди різних марксистів на цю проблему, але врешті не дав синтези різних поглядів, остаточної й ясної відповіди на питання: що таке мистецтво? В останньому розділі цієї ж першої статті С. Щупак таки відповів на це питання: „Що таке мистецтво? Діяльність, через яку

задовольняється естетичні потреби громадської людини“ (ст. 48).

В розділі „форма й зміст“ автор вніс багато ясности у цю проблему, хоч забагато дав місця запізнілій критиці формально - соціологічної позиції професора Б. Якубського, яку останній займав п'ять років тому і скоро після того виправив на ближчу до марксизму: В передмові автор, правда, це відзначив, але такі місця в наш час звучать вже анахронізмом.

Зате досить влучна й своєчасна є критика другого літературознавця Горбачева, що, визначаючи силу й успішність соціологічної марксівської методи в аналізі змісту, ударився в панічний розпач з приводу ніби неспроможности її дати подібну й успішну аналізу форми. На це С. Щупак дав досить влучну відповідь: „Що значить досліджувати формальні прийоми незалежні ні від чого? Це значить збирати психічний матеріял, що дає взагалі права судити про твір“ (ст. 34).

А оскільки, додамо ми, марксисти визнають постулат органічного поєднання форми й змісту й залежности першої від другого, то розривати єдиний по суті твір на дві ніби - то різні частини і, головне, твердити, ніби - то марксівська соціологічна метода спроможна пояснити тільки одну половину явища, а не все в цілому — це буде не по - марксистському. На це вказував ще Г. Плеханов у завданні марксистській критиці, що шукання соціологічного еквіваленту є лише половина роботи, а друга, конче потрібна, є аналіза форми. І це цілком ясно: тільки після аналізи змісту й форми ми маємо право судити твір в цілому і зважити його певну вартість.

Критикуючи погляди А. Богданова, що „слідом за занепадом змісту настає негайно й занепад форми“, С. Щупак правильно зауважує: „кінець - кінцем, форма без відповідного змісту справді неминуче деградуватиме і перестане приваблювати до себе, але протягом певного часу форма ще може триматись на належній височині й навіть досягати нових щаблів свого розвитку“ (ст. 22). Але далі автор згоджується з „практичною порадою“ А. Богданова „молодому сучасному письменству“, щоб воно „наслідувало мистецькі форми тільки ранньої буржуазної епохи, тобто класиків, а не пізнішої, коли запанували символісти футуристи то - що“. (ст. 23[1]).

Я гадаю, що це цілком неправильно, і з цим згодиться, мабуть, і сам автор, оскільки він сам трохи далі в ст. „Наше письменство та „Европа“ рішуче стверджує, що творчість ранньої буржуазної епохи Sturm und Drang'у „всім своїм творчим патосом, великими пристрастями, сміливістю шукань, революційною активністю... ближче до пролетаріяту, ніж до буржуазії“ (ст. 75[2]) сучасної західньої чи нашої. Тут мова іде за зміст, а не за форму раннього буржуазного поступово - революційного періоду і цілком правдиво підкреслено їх революційну спорідненість з нашим письменством що до „духу“, так би мовити. Тому, розвязуючи проблему використовування буржуазної спадщини культури й мистецтва, слушно вказувано саме на цю ранню добу буржуазної революційности. Але в такі, як казав Г. Плеханов, виключні епохи, коли „форма відстає від змісту, якою була доба раннього буржуазного письменства, і до якої належить і наша революційна епоха, було б, по - мому, неправильно наслідувати чи використовувати форми, а не зміст. Якраз ми можемо з цієї доби найбільше брати що до змісту, звичайно, критично й обережно, оскільки він близький нам своєю революційністю, а що до форми чи, власне, техніки, то можна використовувати її позитивні здобутки і з доби пізнішого розвитку буржуазного мистецтва, з доби символізму, оскільки в цю тезу мистці плекають тільки форму й техніку і підносять її на високий щабель. В конкретних випадках таке уміле використовування не суперечить основній марксівській тезі відповідности нового змісту новим

[1]) Підкреслення моє — Л. П.

[2]) Підкреслення С. Щупака.

формам і ми маємо до цього влучні ілюстрації в поезіях В. Чумака (з циклу революційного) і В. Еллана, що, використавши здобутки й досягнення науки символістів про евфонію (словесну інструментовку), зуміли дати найсильніші свої поезії („Червоний заспів“ В. Чумака, „Гартована поезія“ його ж, „Повстання“ В. Еллана і т. д.), збудувавши їх за технікою символістів. Від'ємний приклад ілюстрації цього ж явища становить, скажемо, „Блакитний роман“ Г. Михайличенка [1]).

С. Щупак, вносячи, з одного боку, багато ясности у вищезазначені проблеми, зокрема в проблему змісту - форми про примат змісту над формою, з другого боку, вносить і певну неясність що до самого поняття „зміст“. На жаль, у нього немає визначення цього поняття, а те поняття, яке складається на основі студіювання авторитетів марксизму, стає всупереч з такими от словами С. Щупака: „і д е й н а б е з с и л і с т ь, не зважаючи на б а г а т и й з м і с т“... (ст. 24 [2]). Ця „ідейна безсилість“, що чомусь поєднується одночасно з „багатим змістом“, вносить неясність і непевність, оскільки, як ми знаємо, зміст твору є його „ідейний комплекс“ і тому така фраза належить до парадоксів типу „гарячого льоду“.

В останньому розділі IV „Пролетарське мистецтво“ автор зачепив і теорію пролетарського реалізму, найактуальнішу тему нашого літературного сьогодні. Цю проблему недавно лише висунули марксівські критики - літературознавці, її ще зовсім не розроблено, не деталізовано і не цілком конкретизовано на художніх зразках, але поставлено її досить певно й виразно і в цьому безперечна заслуга наших критиків. Її часто трактується в писаннях майже кожного критика і це свідчить як за гострий інтерес до неї, так і за успішне вирішення її в майбутньому.

С. Щупак не розроблює детально теорію цього стилю, не спиняється докладно на відмінності його від буржуазного реалізму, він вказує на одну лише відмінну рису, на діялектичність пролетарського реалізму супроти буржуазного. Цього, безперечно, дуже мало і для розуміння основного стилю нашої доби. Значно більше дає В. Коряк в ст. „Критика переходової доби“ та в кн. „Українська література“. Ілюстрацію його на художніх зразках подав Б. Коваленко в ст. „Пролетарський реалізм в українській художній прозі“ (кн. „Перший призов“). Що до більш - менш ґрунтовної розробки теорії пролетарського реалізму, то треба одверто визнати, що ми ще не маємо свого Іп. Тена, який дав би її, виходячи з філософії пролетаріяту — історичного й діялектичного матеріялізму, якому в мистецтві і відповідає реалізм, подібно тому, як свого часу буржуазний реалізм виріс на основі філософії позитивізму й натурального матеріялізму.

В ст. „Мистецький світогляд Василя Елланського“ автор дав загалом добру аналізу поглядів В. Еллана на мистецтво, спираючись головним чином на його теоретичні статті і мало аналізуючи саму творчість.

В останніх 2 - х теоретичних статтях — „Література й робітничий побут“ і „Письменник і оточення“ С. Щупак порушив теж актуальні теми літературної сучасности — робітничу тематику й проблему робітничого оточення для пролетарського письменника. Він слушно підносить питання: „Чи не є одно з найважливіших завдань нашої літератури не тільки в і д б и в а т и цей революційний процес у робітничому побуті, а й в п л и в а т и на його успішний розвиток?“ (ст. 128) і відповідає: „...сюжетно обняти робітничий побут дуже нелегко. Але це завдання є таке нагальне й важливе, що його ні обминути, ні відкласти н е м о ж н а“ (підкреслення Щупакові).

В ст. „Письменник і оточення“ С. Щупак точно й ясно накреслює основні соціяльні джерела, що живлять психоідеологію художника, і висуває рішуче основну ідею, що не може бути пролетарського

[1]) Твердження цього абзацу редакція вважає за дискусійні.

[2]) Підкреслення моє — Л. П.

письменника поза звязком його з пролетарським оточенням, з пролетарською класою. „Для українського письменника є особливо гостре питання про оточення, бо його досі здебільшого вербується з селянства, але письменником він стає в місті, принаймні, тут він розвивається. І потроху віддаляючись в місті від селянства, письменник, не знаючи й пролетаріяту, опиняється раз-у-раз в полоні міщансько-інтелігентської ідеології“ (ст. 137). Це досить слушне зауваження до соціяльного коріння занепадництва в радянському письменстві, до якого автор долучає ще один чинник — соціяльну відірваність і матеріяльну незабезпеченість деякої частини студентства (в ст. „Пролетарські письменники й попутники“ ст. 62 — 63).

В полемічних статтях проти ваплітянства та хвильовизму („Теоретична плутанина“, „Псевдомарксизм Хвильового“) автор хоч і викриває помилки й ідейні збочення, але без належного боєвого тону, властивого войовничому марксистові взагалі і цілком пристойного в разі полемічного змагання. У Щупака ми натомість бачимо якесь поблажливе поводження з опонентами там, де треба з усією гостротою й рішучістю повстати проти подувів з ворожого табору.

С. Щупакові, як критикові, взагалі властива діялектична обережність,— звідси і його ворожість до „наклеювання ярличків“. З одного боку, це непогано, коли розраховуєш на недостатнє засвоєння основ діялектичної логіки і важити на природну інерцію мислення, але, з другого боку, це погана звичка — не називати речі їх іменами: це вносить неясність і замазує суперечності там, де їх треба оголяти, щоб знищити.

Єсть у С. Щупака ще багато спірних тверджень, вроді: „Ми ніколи не захоплювались „Плугом“ і Гартом“, ми зокрема і їх не вважали за суто пролетарські організації, але отаке протиставлення цим організаціям неокласиків і вульгарне, і шкідливе“ (ст. 120[1]). Раз „Гарт“ і неокласиків не можна протиставити, то чи не слід і неокласиків зараховувати до гартованців?! Ми думаємо, що якраз отаке замазування ідейних розходжень і уникання називати речі їх іменами і є шкідливе.

Ми досить вже спинялися на різних помилках автора, переважно дрібних і не ґрунтовних, що не можуть захищати ортодоксально-марксівську позицію його. Книжка має, безперечно, велику вартість як з боку висвітлення теоретичних питань літературознавства, так і з боку поставлення практичних проблем пролетарської літератури й критики.

Л. Підгайний

---

[1]) Підкреслення моє — Л. П.

ХРОНІКА

У ВСЕУКРАЇНСЬКІЙ СПІЛЦІ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ (ВУСПП)

Харківська організація ВУСПП. Після літньої перерви Харківська організація ВУСПП відновила свою роботу, багато дещо змінивши в лабораторних методах. Насамперед окремі письменники (як поети, так прозаїки) розбиваються тепер на окремі гуртки, в яких вони сходяться за мистецькими ознаками — принцип товариша М. О. Скрипника, що його було висунуто на відомому літературному диспуті. Але цей принцип застосовується вусппівцями в межах єдиної організації, як ідеологічного цілого. По-друге—для вирішування спільних мистецьких завдань чи інших принципових питань а також для постійного товариського звязку лишаються спільні збори, що звуться т о в а р и с ь к і з у с т р і ч і.

Ці зміни в методах роботи, що їх запроваджено за згодою цілої Харківської організації, ще більше з'єднали товаришів на єдиній вусппівській платформі пролетарської літератури. **І. М.**

Пленум Ради ВОАПП. Ближчим часом має відбутися Пленум Ради Всесоюзного Об'єднання Асоціяції пролетарських письменників. Як відомо, ВУСПП мав затвердити свою участь у ВОАПП'і на II свойому з'їзді. Так само постійних представників до Ради ВОАПП від ВУСПП'у мав виділити з'їзд. Тимчасом з'їзд має відбутися аж в січні - лютому 1929 р. Тому Секретаріят ВУСПП, за згодою минулого Пленуму Ради ВУСПП, виділив до Ради ВОАПП десять тимчасових представників. Запропоновано також представництво „Молоднякові".

Збільшення розміру журналу „ГАРТ". Починаючи від січня 1929 р. журнал „Гарт" виходитиме щомісячно розміром на 7 друк. аркушів, на доброму папері. Своєчасний вихід кожної книги журналу цілком забезпечено тим матеріялом, що його редакція має в своєму портфелі. Одночасно журнал поліпшується з технічного боку (шрифт, верстка, обгортка й т. ін.). Коло співробітників журналу з нового року значно поширюється.

Участь членів ВУСПП в літературному Альманахові. Члени Харківської організації ВУСПП на минулій Товариській зустрічі, обговоривши лист редактора Альманаху „Л і т е р а т у р н и й Я р м а р о к" тов. Хвильового до Всеукраїнської спілки пролетарських письменників з проханням взяти участь в Альманахові, що його видаватиме Державне Видавництво України, ухвалили взяти участь в цьому Альманахові, оскільки він буде органом позагруповим і вільним від будь - яких тенденцій, що могли б відштовхнути від себе членів ВУСПП'у.

Поширення „Літературної Газети". Останні числа „Літературної Газети" виходять збільшеним розміром (на 2 друковані аркуші) і збільшени тиражем. Коло співробітників „Літературної Газети" помітно росте, зростає одночасно й цікавість до „Л. Г." з боку широких читательських мас, особливо комсомольських і студентських.

В останніх чотирьох числах „Літературної Газети" вміщено матеріял понад сорока співробітників. Ці здорові тенденції

свідчать про розуміння редакцією „Л. Г.“ своїх завдань — гуртувати навколо цього бойового органу пролетарської критики все активне й молоде, все краще, що наближається щиро до завдань пролетарського літературного фронту.

Реформоване „Красное Слово“. Журнал „Красное Слово“, орган руської секції ВУСПП своєю третьою книгою за нової редакції закріпляє ті досягнення, що їх дійшов журнал, уважно добираючи матеріяли й подаючи чимало перекладів з українських письменників.

Проліт. Вийшов № 6 журналу „Проліт“, органу еврейської секції ВУСПП. Помітно значне пожвавлення в роботі журналу і своечасний вихід кожної нової книги.

НАШІ ПИСЬМЕННИКИ ЗА КОРДОНОМ

На Захід. Цього року Народній Комісаріят Освіти УСРР відряджує в культурно-наукову командировку за кордон цілий ряд наших видатніших письменників. Уже виїхали до Берліну т. т. Володимир Коряк, Іван Ле, Аркадій Любченко, Олександр Копиленко, В. Поліщук, Валеріян Підмогильний. Ближчими днями з Києва виїздять члени ВУСПП т. т. Микола Терещенко та І. Фефер. З Харкова мають виїхати ще т. т. С. Пилипенко та Михайль Семенко. Всі вони їдуть до Західньої Европи.

1 листопада з Харкова до Німеччини (через Львів) виїхали разом Голова Президії Укрголовнауки тов. Ю. І. Озерський і Відповідальний секретар ВУСПП тов. І. Микитенко. Вони мають на меті ознайомитись, крім Берліна, з цілою низкою найвидатніших культурних та наукових центрів Німеччини (Дрезден, Ляйпціг, Мюнхен, Нюренберг, Ессен, Дюссельдорф, Кельн, Гамбург, Берлін), а крім того, відвідати столицю Чехословацької Республіки, Прагу, та столицю Австрії, Відень. Тов. Ю. І. Озерський має зробити в Берліні та в інших науково-культурних центрах Німеччини доповіді про стан сучасної української науки.

Подорож тов. Ю. І. Озерського є дружньою відповіддю на візиту Президента Т-ва „Ost Europa“ професора Шмит-Отта, що відвідав столицю України, Харків, у вересні місяці поточного року й зробив доповідь у Будинку Літератури імени В. Блакитного про діяльність Т-ва „Ost Europa“. Таким чином завданням Голови Президії Укрголовнауки тов. Ю. І. Озерського є закріпити ті культурні звязки з цим Товариством, що вже встановилися.

Тов. І. Микитенко, знайомлючись з німецькими пролетарськими письменниками та взагалі з літературним життям Німеччини, має запросити деяких німецьких пролетарських письменників до співробітництва в нашому журналі „Гарт“, а також деяких журналістів та письменників до участи в роботі великого українського громадсько-політичного та літературно-наукового місячника „Червоний Шлях“.

На Схід. До Туреччини виїхав 26/X тов. П. Г. Тичина—разом з науковою делегацією від Всеукраїнської Асоціяції Сходознавства, членом якої тов. Тичина являється. Бувши добре знайомий з турецькою й іншими східніми мовами, тов. Тичина (автор майстерних перекладів з турецьких, вірменських й інш. поетів) має встановити безпосередні звязки з турецькою літературою, запросити турецьких письменників до співробітництва в „Червоному Шляхові“, а також ця його подорож безперечно спричиниться до ознайомлення трудящих мас Туреччини з українською літературою— через переклади наших письменників турецькою мовою.

До Туреччини ж, а відтам до Палестини, виїхав і член ВУСПП тов. Л. Первомайський, що має зібрати й простудіювати там матеріял до нового свого твору, що до нього він приступає по закінченню романа „Околиці“.

Г. Д.

У ДЕРЖАВНОМУ ВИДАВНИЦТВІ УКРАЇНИ

Вийшло з друку: О. Стороженко — Твори. Т. II (Українські оповідання) Конан-Дойл. А. — Вибрані твори. Том І. (Пригоди Шерлока Холмса. Пес Баскервілів). Збірка п'єс — вип. III. Упорядкували Ю. Смоліч і Болобан (Робітничо-селянський театр, куди ввійшли: Михайлець — Вороги — п'єса на 1 дію. Бедзик — Сигнал — драма на 4 дії. Михайлець — Кум — трагікомедія на 2 дії. Предславич — „Хлібороб" по-американському — комедія на 2 дії).

Складено договори. З письменником О. Донченком складено договір на видання його повісти з комсомольського життя за часів військового комунізму „Постріл". З поетом І. Ю. Куликом складено договір на переклад віршів Уїтмана. Матеріял вже готовий до друку. З письменником Вол. Кузьмічом складено договір на видання його роману „Авіо-спіралі".

Науково-фантастичний роман. Готується до друку авантурний науково-фантастичний роман Тео Варлета „Золота Скеля". Роман малює пригоди наукової експедиції, яка натрапляє в морі на золоту скелю, та боротьбу між капіталістичними державами за захоплення цієї скелі.

Повість В. Таля. Готується до друку історична повість В. Таля з часів XVIII віку „Патериця ченця Аники".

Незабаром вийдуть з друку: Невєров — Мишка Додон. Панч П. — Голубі ешелони. вид. II Квітко — твори (т. II, т. IX). Н. Левицький — твори. (т. І, II, III). Дікенс — Олівер Твіст. Марк Твен — Янкі при дворі короля Артура. Стороженко — „Брати близнята" (Роман-хроніка з життя України кінця XVIII віку). О. Свекла — Останній стан. Хвильовий М. — 1. На глухім шляху 2. Бараки, що за містом. Джьованні Боккачіо — „Декамерон" т. І II. І. Тобілевич (Карпенко-Карий) — Твори. т. І і III за редакцією Я. Мамонтова, М. Л. Кропивницький — твори — т. І і II (за редакцією П. Руліна).

КОНКУРС НА КРАЩУ ДИТЯЧУ П'ЄСУ

9 листопада 1928 р. відбулося останнє Засідання Жюрі оголошеного ДВУ конкурса на кращу дитячу п'єсу для шкільного театру. Разом було розглянуто 127 п'єс, з них визначено на премію п'ять: 1. „ХО" — автор Мамонтов Я., 2. „Маскарад" — автор Олесь Донченко, 3. „На поліссі" — автор Герасименко В. П., 4. „Баламутка" — автор Іваницька М. та 5. „Сонячний ранок" — автор Луценко І. М.

Всі п'єси визначені на премію умовно. Автори повинні виправити п'єси за рецензіями, по одержанні виправлених п'єс (термін подачі — 1 грудня 1928 р.) буде скликано засідання жюрі для остаточного розподілу премій.

Ухвалено до друку 2 п'єси:

1. „Весною" — автор Турминський А. та 2. „Ясько Чернецький" — автор Боярчук К.

Ухвалено до друку з переробкою за рецензіями — 8 п'єс:

1. „На провесні" — автор Шиманська Н., 2. „День у малого Тараса" — автор Шпак, 3. „Тарасів син" — автор Любченка І. П., 4. „Украла" — автор Ів. Жук, 5. „Молоді кооператори" — автор Тарасюк П. 6. „Зміна йде" — автор Коваленко М., 7. „Не повезло героям" — автор Сич, Я та 8. „Маленький герой" — автор Богославський М.

Передано для використання до редакції журналу „Червоні Квіти" 2 п'єси: 1. За татом" — автор Благо М. та 2. „Про трьох сміливих школярів" — автор Соломонівська Н.

Ухвалено до друку як п'єсу для юнацтва та передано до юнацького сектору ДВУ п'єсу „Гуцульська правда" — автор Вовк П. А.

16 п'єс повертається авторам для ґрунтовної переробки за рецензіями.

90 п'єс як непридатні до друку знято з конкурсу, і авторам не повертається.

У ВИДАВНИЦТВІ „РУХ“

Вийшло з друку: Грінченко — твори. Т. IV. (На розпутті), т. V (Серед темної ночи). Франко — твори. Т. XI (Boa constrictor). Винниченко — Великий секрет. (П'єса). Шекспір — Сусідочка з Віндзору (комедія на 4 дії). Приборкання норовистої (комедія).

Незабаром вийдуть з друку: Франко — твори. Т. I, III, XXVII. Винниченко — твори — т. I, XXIII. Винниченко — „Поклади золота“ (роман), „Над“ (комедія на 4 дії). Вороний М. — збірка творів. (Ювілейне видання). Мамонтів — „Княжна Вікторія“ (п'єса). Катаєв — Квадратура кола (в перекладі М. Йогансена). Г. Хоткевич — твори — т. VI („Богдан Хмельницький“ трилогія).

З ЛІТЕРАТУРНОГО ЖИТТЯ БІЛОРУСИ

До 20-річного ювілею літературної діяльности відомого білоруського пролетарського письменника Цішкі Гартного (З. Жилуновіча) буде видана книга „Цішка Гартни у літературній критиці“. Також буде видано нариси літературної діяльности ювіляра есперантською мовою.

Ал. Салагуб, що сидів у в'язниці (у Лукішках) в Західній Білорусі, написав п'єсу на 3 дії „Вясельле“, де автор малює побут білорусів та початок „Громади“. Цей же автор написав нове оповідання „У інтернаце“ з життя шкільної молоди Західньої Білоруси.

М. Нікановіч кінчає великий роман „Заклятов шчасьце“, де автор малює життя сучасного радянського білоруського села.

Міхайла Грамика готує до друку нову п'єсу під назвою „Салоны Хвалі“ з сучасного життя Західньої Білоруси.

ВИДАННЯ ТИПУ „РОМАН-ГАЗЕТИ“ НА УКРАЇНІ

Видавництво ВУРПС'у „Український Робітник“ приступає до видання з 1 січня 1929 року щомісячного періодичного видання „Романи та повісті“ українською мовою за типом „Роман-Газета“.

За один лише рік існування московська „Роман-Газета“ знайшла свого читача серед найширших мас трудящого населення. Такий успіх говорить, що робітник охоче купує „Роман-Газету“, бо вона його знайомить з найкращими творами художньої літератури і, крім того, приступна своєю невисокою ціною.

Видання „Українського Робітника“ виходитиме щомісячно під назвою „Романи та повісті“. Книжки виходитимуть з ілюстраціями у формі звичайної книги, бо критика довела, що в такому вигляді вона краще зберігається і її зручніше читати.

Кожна така книга матиме 250 стор. і вміщуватиме в собі цілком закінчену повість або закінчений роман.

Тоді, як звичайна книжка о 200 — 250 стор. коштує 2 — $2^1/_2$ крб., кожна книжка серії „Романи та повісті“ коштуватиме лише 50 коп. Отже можливо буде одержати добре зроблену, але дешеву книжку.

В першому номері, що вийде на початку січня, буде вміщено відому повість „Бур'ян“ українського письменника Головка, який на неї одержав першу Жовтневу премію. Далі друкуватимуться нові твори українських письменників: Хвильового, Панча, Слісаренка, Микитенка та інш. Відомий російський письменник Юрезанський пише для цього видання велику повість про сучасний Донбас. З творів чужоземних пролетарських письменників видавництво готує до друку до одного з чисел першого півріччя „Спогади Макса Гельца“.

Передплатники 3-місячні і річні одержують книжку з розрахунку кожна книжка 50 коп. — 5 крб. за 12 книжок.

Крім того, окремі газети зможуть одержувати це видання як додаток і тоді для передплатників цих газет книжка коштуватиме дешевше.

Досвід московської „Роман - Газети" показує, що таке видання дуже гарний засіб просування книжок до широких мас, до найглухіших закутків.

Треба відмітити намір „Українського Робітника", який прагне доскорішого ознайомлення широких робітничих мас як з кращою українською художньою літературою, так і перекладною, і сподіватися, що „Романи та повісті" українською мовою з успіхом виконають ролю поглиблення процесу українізації і наблизять українську книжку до широких кіл трудящих мас.

ЗА КОРДОНОМ

Ювілей акад. К. Студинського. 4 - го листопада у Львові мало відбутися святкування ювілею 35 - ліття наукової праці академика Кирила Студинського, що від 6 - ти літ головує в Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові. Програм українських культурних інституцій, влаштований польськими фашистами, змусив відкласти святкування ювілею Студинського.

Новий журнал „Monde" у Парижі. Журнал „Monde" — новий французький щотижневик під редакцією Анрі Барбюса. Редколегія журналу складається з таких осіб: Ейнштейн, Горкий, Е. Сінклер, Угарте, Унамуно, Безалльжет, Леон Верт. Журнал є органом широкого об'єднання европейської революційної інтелігенції. „Monde" зветься щотижневиком літературної, художньої, наукової, економічної та соціяльної інформації, але фактичне він в більшій мірі вмістить в себе літературну - мистецьку інформацію. У відділі кіно значне місце займає радянське кіно: статті Д. Вертова, С. Ейзенштейна, Л. Мусинака.

НОВИНКИ ДРУКУ

НІМЕЧЧИНА

Шумахер Енні — життя робітничої дитини. Бранд Макс — Червона Женя (роман). Келлерман Бернгард — На караванних шляхах Персії (напівбелетристичні подорожні ескізи). Венер Йозеф — Весільна корова (роман з сучасного селянського побуту). Кіш Ерон Ервін — Салдат Празького корпусу (малюнки з часів світової війни).

ФРАНЦІЯ

Шадурн Луї — Завойовник останнього дня (збірка військових та колоніяльных новел). Терів Андре — Без душі (роман з побуту інтелігентських кіл Франції). Нітон — Марія Монтродуа (Історичний роман, що описує громадянську війну у Вандеї). Д'Ем, Жан — Через імперію Менеліка (напівбелетристичні подорожні нотатки про сучасну Абісінію).

АМЕРИКА

Райвер, В. Л. — Смерть молодої людини (роман з американського студентського життя) Сокков Рут — Родина Бонні (натуралістичний роман з життя фармерів у центральних штатах Північної Америки). Сіфтон Поль — Пояс (Американська революційна драма).

Видає — **Періодсектор ДВУ** Редагує — **Редколегія**

Ціна 75 к

У.С.Р.Р.
ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО

V.N. Karazin Kharkiv National University
00253015
0